

ГРИГОР ПІДДУБНИЙ

МІДЯНІ

В-В О
ВСЕУКР. РАДИ ПОЛІТКАТОРЖАН

ГРИГОР ПІДДУБНИЙ

МІДЯНІ ЗАГРАВИ

ВИДАВНИЦТВО ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ РАДИ
ТОВАРИСТВА ПОЛІТКАТОРЖАН І ЗАСЛАНЦІВ
19 ХАРКІВ 33

Відповідальний редактор *Тарасов*. Технічний редактор *Кійков*.
Здано до виробництва 28/VI-33 р.
Підписано до друку 27/X-33 р.
Папір 82X110. Друк. арк. 4.
Київ. літер в папер. арк. 149000.
Видавн. № 10. Зам. д.ук. №3281.
Головліт НКО УСРР № 1410.
Тираж 5000). Надруковано в 4-й
друку. „Трансжелдориздат“Харків.

ПЕРЕДМОВА

1913 року про загальну економічну світову кризу капіталізму в промисловості й в сільському господарстві Австралії не було й мови. Тоді в Австралії працювали повною ходюю і копальні вугілля в Брокен Гіллі, і мідяні копальні в Мавнт Моргані, і копальня в Клонкарі, і по багатьох інших місцях; фермери продавали без найменших перешкод вироби сільського господарства, і мільйони кілограмів вовни та м'яса день-крізь-день плинули пароплавами до Європи, Англії та до Сполучених Штатів Америки. Але нині картина ця гостро змінилася, бо тепер ця колись теж „повнокровна“ капіталістична країна стала хвора, розхитана в самих своїх основах, а її тіло пронизують гробаки страшелезної гнилизни,— економічної кризи.

Світова криза капіталістичного господарства захопила ще з 1928 року в свої лабети і Австралію, як вона захопила згодом і Сполучені Штати Америки, що своєю історією і особливостями розвитку капіталізму дуже подібні до Австралійської федерації. І ось копальні припинили подавати на поверхню землі мільйони тонн мідяної руди, вугілля, цини, оліва, золота, і перестали добувати навіть коштовні каміння — шафіри й опали; могутні скотарські й збіжжєві капіталістичні ферми та підприємства застигли в стані безпорадності і безладу, мільйони овець і рогатої худоби стали зайвим тягарем в економіці країни.

Споживання в країні м'яса зменшилося. Вивіз за океан міді, оліва, цини, вугілля та інших видобутків гірничої промисловості припинився, як припинився і вивіз овочів, м'яса і пшениці до Англії та Європи.

Високі димарі мідетопилень — „сметерзів“, що ото про один із них я говорю в своєму оповіданні „Мідяві заграви“, застигли в німій непорушності і не пихкають отим ріжнобарвним димом, що його освітлює

вогневий подих лавини, яка ллється з розкритої пащі домни, а від копалень до мідетопілень не бігають на підвісній залізній лінії маленькі вагонетки з рудою.

Всі містечка й міста по гірничих промислових осередках з їх готелями, боардінг-гавзами, крамницями і спортивними майданами заклакли в напівмертвій тиші, непорушності і смертельнім спокою.

Безробіття стало основне явище і лихо сучасної Австралії.

Капіталісти й сотні тисяч фермерів вивезли 1920 року, приміром, за кордон борошна та збіжжя на 40 млн. ф. ст., м'яса—на дев'ять, масла й молока—на тринадцять млн. ф. ст., вугілля, міді, золота—на одинадцять, а загальна сума експорту досягала 150 млн. ф. ст.

Але ще 1928 року експорт упав на 145 млн. ф. ст. Вовну країна вивозила останніми роками за безцінь, навіть не повертаючи виробничих видатків, а збіжжя зовсім припинила вивозити. Тепер експорт ледве досягає двох третин суми експорту попередніх років.

Так само загальна вартість видобутої продукції в Австралії 1920 року досягає 398 млн. ф. ст., з того продукти сільського господарства 72 млн., скотарства—109 млн., фабрична промисловість—100 млн., решта—молочарство, птахівництво, бджільництво, рибальство, лісова промисловість, копальні тощо. Національний прибуток за 1927 рік сягає понад 400 млн. ф. ст.

Як видно з цих даних, Австралія являє собою країну, що продуктує переважно аграрно-скотарські продукти і саме в це місце і вдарила її економічна криза, при чому вдарила раніше, ніж інші країни.

Тепер великі ферми на півдні Австралії, що продуктували пшеницю на експорт, геть зруйнувалися, робітників позвільнено, і фактично самі фермери працюють тільки на те, щоб підтримати своє власне існування. Засіви зменшуються, хоч Австралія має необмежені простори їх поширювати.

Скотарські та вівчарські ферми (станції), що виплекували мільйони овець, занепали і руйнуються, несучи розор людності й безробіття. Австралія мала найбільшу в світі кількість овець—понад 100 мільйонів штук. Тепер з ними нема чого робити. Десятки тисяч стригунів овець, — робітників, що заробляли собі на існу-

вання в глибоких преріях в середині Австралії,— тепер голодні, бо фермери залишають вівці не стрижені, бо фермери, підприємці - вівчарі і сквотери не мають чим платити, бо вовну нікуди збувати, бо баранячі м'ясні туші, що їх колись в замороженому вигляді вивозили мільйонами, тепер нікуди везти; скот зайвий і шкіри не потрібні, м'ясна промисловість занепадала.

Цукрові фарми, де робітники пишалися великими заробітками, а надто рубачі тростини,— тепер зійшли на дно злиднів: безробіття по зернових фармах, збивши вниз зарібну плату, відбилося і на цукровій промисловості. Уряд відмовляється тепер виплачувати бонус (гроші в формі субсидії) фермерам на кожну вироблену тонну тростини, а фермери відмовляються платити робітникам рубачам та полільникам - поденникам — зарібну плату трейд - юніонів.

Економічна криза відбилася катастрофічно на сільському господарстві ще 1928 року. Наслідком неврожаю та світової аграрної кризи фермери опинилися в невиконаній заборженості. 1930 року банки забрали у фермерів 80% всього їхнього валового прибутку на покриття боргів. Таким чином фермери фактично збанкрутували.

„Явні ознаки сільсько - господарської кризи, що почалася, були вже наприкінці 1928 року в Канаді, США, в Аргентині, в Бразилії, в Австралії“. (Сталін. „Питання лєнінізму“, стор. 433. Харків. 1932).

Наслідком розростання кризи уряд Лайонза вже 1930 року, раніше за Англію, застосував у своїй внутрішній політиці щодо фінансів засоби інфляції і скасував золотий стандарт: австралійський фунт стерлінгів упав на 30% проти англійського, тобто це те саме, що й проти золотого австралійського фунта.

Ця інфляція призвела до певного збільшення цін у середині країни, але й дала змогу австралійським вівчарам - капіталістам на цей раз вигідно продати за кордоном свою вовну; пролетаріат на цьому втратив.

Уряд Лайонза також з участю Партії Праці, що належала до урядової коаліції, проводить підвищення довізних митних тарифів. Цим самим він відгородив австралійські товари від падіння цін і власне підвищив ціни на товари в середині країни, і робітник му-

сів обмежити своє споживання. Імпорт до Австралії, що досягав, приміром, 1920 року 163 млн. ф. ст., а 1913 — 79 млн. ф. ст., падає вже 1929 року до 74 млн. ф. ст., а 1930 року до суми 38 млн. ф. ст.

Австралія довозить переважно вироби легкої індустрії і машини. Отже, це зменшення імпорту показує на зменшення капіталовкладань та занепад споживання трудящими масами речей широкого вжитку.

Коштом пролетарських мас і платника податків уряд покриває видатки і збитки капіталістів, що виникають через спекуляцію та демпінг (дешевий продаж — нижче за собівартість — товарів за кордоном).

Ще 1928 року австралійські капіталісти продали вовну за кордон за 36 мл. ф. ст., тим часом, коли вона за цінами в середині країни коштувала 66 млн. ф. ст. Вовну продано нижче виробничих витрат на 33%. Хто ж покриває цю різницю? Робітник, дрібний фермер і платник податків.

За оцінкою „Таймса“ споживач виплачує урядові на покриття субсидій капіталістам щороку двадцять шість млн. ф. ст. (австралійських).

Федеральний уряд та уряд штатів через кризу і зменшення державних прибутків не в стані були виплатити 56 млн. ф. ст. процентів на борги. Тоді уряд Лайонза вдається до Англії по позику. Але в Англії йому дали позику за умовою, що австралійський капіталізм проведе в себе низку заходів проти пролетаріату. Ввесь зміст цих порад Англії є в тім, щоб зменшити заробітну плату і всілякими іншими способами знайти вихід із кризи коштом пролетаріату та дрібних фермерів і дрібної буржуазії.

І ось наслідком кризи, австралійський капітал — що „готовий був платити високі заробітки, бо він займав монопольне становище в капіталістичному виробництві вовни і міг не боятися конкуренції в інших галузях“¹, — розпочинає боротьбу і наступ на заробітну плату.

Уряд Лайонза, а також і робітничий уряд Скелліна проводять політику збільшення всіх посередніх по-

¹ Сафаров Г.—„Третий период“ на австралийской почве. К. П. 41—42. 1929.

датків, що їх платять головно робітничі маси. Проводиться зменшення пенсій всім категоріям: пенсіонерам за віком, інвалідам праці і інвалідам війни.

Та найважливіший удар був спрямований на заробітну плату, і федеральний уряд накладає, приміром, податки на заробітну плату і замість трьох пенсів на фунт стерлінгів, як було досі, тепер робітник з одного фунта стерлінгів платить уже дванадцять пенсів, тобто сорок вісім копійок, або 5⁰/₁₀. Це збільшення, як бачимо, сягає 300⁰/₁₀ проти попереднього розміру.

Як зброя нападу на заробітну плату виступає славнозвісний арбітражний (примиренчий) суд, що за теорією лейбористів — членів ватажків Партії Праці, мав бути зняряддя „мирного розвитку Австралії в соціалізм“, — зменшив заробітну плату 1931 року в 64 спілках. По сорока спілках це зменшення досягає 10⁰/₁₀.

Того самого року уряд зменшує зарплату двадцяти восьми тисячам поштовиків. Того ж року одразу зменшено щоденну плату ста тисячам робітників на 2 шилінги 6 пенсів — тобто на 72 копійки.

* * *

Безробіття, що виникло наслідком кризи, досягало вже наприкінці 1929 року не менше 200 тисяч осіб¹. В Брокен Гіллі гірники працюють протягом року 188 днів, а загальна оцінка кількості безробітних на сьогодні дає цифру не менше половини всього пролетаріату, а це буде понад півмільйона осіб, не рахуючи сюди тих, що неповно працюють.

В Австралії немає страхування від безробіття, як це вже проведено навіть по декотрих капіталістичних країнах Західної Європи, і через це становище безробітного надзвичайно важке. Їм мають помагати філантропійні організації, муніципалітети та уряд. Але допомога та така, що безробітні живуть на краю голодної смерті. Деколи вони зовсім нічого не одержують.

Робітничий уряд Скелліна вигдавав для безробітних громадські роботи, що набували обов'язкового харак-

¹ Сафаров Г. „Третий период“ на австралийской почве. К. И. 41—42 1929.

теру, і стали власне примусовими роботами: плата на них ледве вистачала на годування самого безробітного і зовсім не вистачала для його сім'ї; ці роботи тримали безробітного між життям і голодною смертю і заслужили справедливую ненависть робітників.

Отож не дивно, що тепер пролетарі по всіх містах Австралії проводять демонстрації і вимагають роботи. І ще 1929 року в Аделаїді, приміром, безробітні,— колишні фронтовики, учасники війни,— вийшли з демонстрацією і написали слова: „1914—1918 року у нас була робота, чого ж її нема тепер?“. Це запитання освітлює всю історію Австралії за останніх двадцять років.

* * *

Австралія після світової війни здобула від Ліги Націй підмандатні колонії, от як Нова Гвінея, Норфоак, Айленд, Папуа. Її людність вельми збільшується не тільки через природний приріст і еміграцію, а ще й через прилучення колоній, і досягає тепер десяти мільйонів, тим часом, коли двадцять років тому країна мала всього чотири з половиною мільйони осіб.

Австралія впровадила, між іншим, руками так званої Робітничої Партії, військове навчання і підготову по школах, а тепер, після війни вона утримує чималий військовий флот, що в сім разів більший за флот Канади, Південної Африки та Нової Зеландії, разом взятих.

Все це говорить за те, що австралійська буржуазія, яка панує в Австралійській Речі Посполитій,— дарма що лейбористи запевняють ніби й робітники беруть участь у керуванні країною,— давно вже стала на шлях імперіалістичної політики. Австралійський імперіалізм спирається на свою угоду з британським імперіалізмом, але він перестав уже бути його додатком. Австралійський капіталізм має свою армію, свій флот, повітряний й морський, він будує бази на Північній території, де проектують створити могутні колонії з сотнями тисяч колоністів.

Австралійська буржуазія давно вже стала потужна фінансова сила, і прагне унезалежнити себе від Британської Імперії. Вона має свої великі капітали, які бажає вкладати в свої колонії, вона загородилася своїми

митними мурами і витворює свою промисловість, провадить свій демпінг і інфляцію, випередивши в цьому навіть Англію, і, нарешті, вивозить свій капітал за кордон. У загальній сумі державного боргу австралійська буржуазія мала 1901 року всього двісті мільйонів фунтів стерлінгів. Але 1927 року в загальній сумі державного боргу, що досягав понад один мільярд ф. стер., як раз половина цієї суми належить австралійській буржуазії.

Отож не дивно, що всі, навіть зовнішні ознаки буржуазної демократії, що колись відзначували цю країну,— чимала вільготність у політичному житті й високі заробітки,— тепер зникають під ударами нечуваної економічної кризи, що, як зазначив т. Сталін, почалася тут раніше за інші країни. Тепер цей далекий континент став жертвою розкладу, гниття, промислової руїни, безробіття, банкрутства й розпаду. Ніяка бо демократія не сумісна з імперіалізмом, що нищить всілякі ознаки демократії, і встановлює одверті, звірячі форми диктатури буржуазії.

Нині бо настала доба найгострішої боротьби імперіалізму за розподіл світу, доба мілітаризму й навалізму, що під їхнім подихом гинуть всілякі демократії, повстають фашистичні держави. Нині бо настає доба завзятої класової боротьби пролетаріату з буржуазією, доба світових воєн і пролетарських революцій.

Проти безробіття, проти наступу капіталу провадить завзяту боротьбу австралійський пролетаріат на чолі з комуністичною партією. Вона здобула великий вплив у професійних спілках, а надто в Брізбейні, в Сиднею, де Трейдз-Каунсіл висловлюється на користь політики компартії.

Маючи невелику групу членів, компартія здобула у Квінзленді три тисячі голосів; вона у лютому 1932 р. видає заклик до загального страйку і за нею йде велика маса робітників, що припинила роботу в багатьох місцевостях.

Компартія брала активну керівну участь у страйках восьми тисяч робітників тартаків, що тривав дев'ять місяців, у страйку робітників різниць і м'ясної промисловості та у страйку гірників, що тривав п'ятнадцять місяців.

Компартія провадить завзяту боротьбу з ідеологією так званої Робітничої Партії, що, будуючи державні підприємства на гроші, позичені від капіталістів, пропагує тихомірне вrostання капіталістичної Австралії в соціалізм, а фактично провадить потрібну буржуазії націоналістичну примиренську політику і здійснює теорію соціального миру між капіталом та працею на користь капіталу.

Ось що писав В. І. Ленін про саму Австралію і про Партію Праці, чи Робітничу Партію, та про її політику: „Австралійська Робітничка Партія навіть на словах не є соціалістична партія. Справді це — ліберальна буржуазна партія, а так звані австралійські ліберали це — консерватори.

Австралія — молода колонія Англії.

Капіталізм в Австралії зовсім іще юний. Країна щойно складається в самостійну державу. Робітники здебільшого переселенці з Англії. Залишили вони Англію, коли там майже неподільно панувала ліберальна робітничка політика, коли маса англійських робітників були ліберали... Це наслідок виключно вигідного монопольного становища Англії за другої половини минулого століття“.

„Але коли в Англії так звана „Робітничка Партія“ є союз несоціалістичних професійних спілок з занадто опортуністичною „Незалежною Робітничою Партією“, то в Австралії Робітничка Партія є чисте заступництво несоціалістичних робітничих професійних спілок.

„Розуміється, що з остаточним розвитком і зміцненням Австралії, як самостійної капіталістичної держави, зміниться й становище робітників, переміниться і ліберальна „Робітничка Партія“, відступивши місце соціалістичній робітничій партії. Приклад Австралії — одна з ілюстрацій того, за яких умов можливі винятки з правила. Правило це — соціалістична партія в капіталістичній країні. Виняток — ліберальна Робітничка Партія, що утворюється тільки на якийсь час наслідком особливих, ненормальних для капіталізму взагалі, умов“. (Ленін, том XVI, 3 вид., стор. 482).

Це глибоко вірна характеристика партії, що її формально доводиться звати „робітничка“ тільки через те, що вона складається власне з тих таки трейд-юніонів,

де об'єднується австралійський пролетаріат для боротьби за професійні інтереси.

* * *

Тим то була б велика помилка, коли б котрий із читачів подумав, або захотів би виснувати з цього всього, що ми, політичні емігранти, бачили в Австралійській федерації та її буржуазно-демократичному ладі вінець і завершення суспільного розвитку і вічну суспільну категорію, непереїдений етап і зразок політичного та громадського устрою.

Звичайно, наша оцінка австралійського політичного ладу не була одностайна. Більшовики мали чіткий погляд на це питання. Вони поширювали, приміром, тут відозву Ціммервальдської лівої, і під час війни гасла перетворення імперіалістичної війни в громадянську тут були, завдяки їм, чимало поширені серед усієї російської еміграції і серед частини австралійських соціалістів. Ім'я Леніна було на устах революційних робітників.

Меншовики та с.-р., що хоча і менше виявляли тут свої особливості, ніж в Росії, і належали разом з більшовиками до місцевої соціал-демократичної партії, проте мали в самій своїй природі та в основних своїх поглядах і засадах елементи, що практично призводили їх до визнання буржуазної демократії за одвічну і непохитну суспільну категорію та укоронування не тільки буржуазної цивілізації, але й цілої людської історії.

* * *

Коли до нас докотилися вибухи Лютневої революції 1917 року, то більшість політемігрантів одразу залишили цю країну і подалися назад у країну, де загинув царат і де почалася боротьба під проводом більшовицької партії і В. І. Леніна за переростання революції з буржуазної в соціалістичну.

Один із найперших від'їхав з Австралії Том Сергеев, потім Уткін, Кук, Кларк та багато інших товаришів, що, між іншим, здебільшого вступили до лав комуністичної партії більшовиків. Докладне знання життя —

знання на основі свого власного, деколи аж надто гіркого досвіду, — життя та умов праці пролетаріату в капіталістично розвиненій країні ще дужче переконує їх в тому, що тільки диктатура пролетаріату в Австралії і в усьому світі, як і Жовтнева революція в Росії, забезпечить перемогу соціалізму над капіталізмом і в Росії, і в Австралії, і в цілому світі.

Г. Піддубний

БРІЗБЕЙН

Це було ваприкінці 1912 року в Австралії, в одному з шести штатів федерації, у найгарячішій тропічній частині цього суходолу, у Квінзленді.

Ледве минуло кілька тижнів, як я приїхав з Японії. Ледве минуло кілька місяців, як мені пошастило, нарешті, після дворічної підготовки здійснити свою мрію і втекти з Сибіру, з проклятого довічного заслання на поселення.

Я залишив раз назавжди далекі долини річки Кіренги, первісні чатинні ліси — тайгу, хребти, шпилі та відноги Байкальських гір, з їхніми крижаними, вічно блискучими льодовиками, і чорно-сірими скелястими верховинами, оповитими прозоро-опаловою блакиттю північного неба.

Я опинився тепер на протилежній частині земної кулі, по другий бік рівноденника, зненацька перемагнувши, майже перескочивши, з віддаленого північно-пустельного оточення і холодного підсоння до південно-тропічної смуги, повної гарячих подихів сонця, спеки, вогню і пекла.

Я жив у Брізбейні, столиці штату Квінзленду, одного з найбільших штатів Австралії.

Брізбейн розташований понад самим берегом Тихого океану, біля гирла глибокої річки Брізбейн, що утворює природну затоку, надзвичайно гарну й глибоку для того, щоб усілякої місткості океанські пароплави могли вільно приставати до самого берега.

Через місто протікає маленька річечка, понад якою розгорнувся ботанічний парк, з найрізноманітнішою тропічною рослинністю і гарними муріжками та стежками, усипаними ринню, та помостами для артистів і музик, що розважають численних одвідувачів.

Місто — чисте, із струнко збудованими котеджами, з готелями, з кам'яницями, з грамер скул¹, палацами,

¹ Grammar school — середня школа.

університетом, біржею, бібліотекою. Воно вражало багатством фарб, квітів, веселих ліній, різнобарвного убрання природи, вогневими проміннями сонця.

На мою голодну фантазію, ці гострі різнокольорові картини після суворих сибірських краєвидів падали мов світлові проміння на в'язня, випущеного на сонячні луки.

Ми живемо в емігрантському домі.

Серед нас, крім мене, немає жодного політичного емігранта. Все зарібники — емігранти, що приїхали підзаробити грошенят. Деякі може й гадають повернути назад, але величезна більшість із них з певністю залишиться тут назавжди.

Деякі з них познаходили вже своїх давніх приятелів, що викликали їх сюди із Росії, проповуючи роботу й гарні умови життя. Через цих друзів своїх, або ж за їхньою допомогою багатьом пощастило підставати роботу. Та більшість із нас ще залишалася в емігрантському домі. Ми все сподівалися, що ось-ось знайдеться і нам робота. А тим часом ми жили сучасною хвилиною та згадували царську Росію лихим і злим словом.

Я ходив по місту, мов очманілий від тисячі нових краєвидів, від нечувано-розмаїтих течій тропічних випарів: від безлічі звуків з руху життя і природи.

Я сприймав в себе нові вражіння, мов пустельний пісок, висушений сонцем,—воду.

У моїй уяві раз-у-раз спливали образи з недавньої моєї подорожі Леною.

* * *

Це була не подорож, а втеча.

Це сталося на початку квітня 1912 року під час Ленського розстрілу. Після довгих хвилювань, боротьби думок, змагань за організаційні форми, ми, засланці, нарешті, поклали зірвати на страйк робітників на головних пароплавнях у місті Кіренську, що над Леною. То мав бути страйк протесту проти розстрілу на Бодайбі п'ятсот робітників, — проти кривавої різанини в золотих копальнях, що її урядили підлі агенти кривавого царату, — царські поліцаї.

Події і обставини зробили з мене одного з привідців цієї справи.

Одного славного й морозного дня мені довелося з робітником слюсарем, Віктором Раковським, теж засланим поселенцем, засудженим на поселення за справу нелегальної друкарні української с.-д. „Спілки“, — знімати робітників з пароплавні Глотова і Громова: ми били у дзвінки, насильчим способом подавали гудки, припиняли по майстернях роботу.

Всі робітники перестали працювати: в цілому місті стали пароплавні, закрилися магазини, майстерні, і навіть, дрібні крамнички й кустарні підприємства. Страйк був загальний. Під час страйку влаштували ми ще й революційний мітинг. Одне слово, — вийшов зовсім політичний революційний страйк.

Але нам — мені і Раковському Вікторові — довелося тікати від арешту, і майже певної каторги та подальшого нового довічного заслання, кудись далі, аж до Якутії.

Ми ховаємося по селах аж до початку навігації і відплива перших пароплавів. Поліція гасає й арештовує невинних людей, засланих.

Укладаємо план втечі. Надвечір, за умовленим знаком, ми спинаємо пароплав серед річки — кільканадцять кілометрів від міста і всідаємо на баржу. Далі — тисяча кілометрів дороги повної небезпеки, несподіваних зустрічей із жандармами, стражниками, що скрізь нишпорять здовж шляху, шукаючи втікачів.

У Ново-Миколаєвську я зробив перепочинок і живу кілька місяців нелегально, збираючи гроші на подальшу втечу, працюючи на різних роботах.

Знову, вже в Ново-Миколаєвську, виникає нова загроза арешту, стався набіг поліції на контору, ревізія паспортів. І я готуюся до дальшої втечі. Чого ж далі сподіватися?

Раковський переїжджає до іншого міста, а я з клопотом, і важачи волею, вітаю на Владівосток, а там щасливий випадок, і я знову втікаю через Харбін за кордон до Японії, а звідти до Австралії.

І ось я у Брізбені, в емігрантському домі — двадцять тисяч кілометрів від Кіренги й від Ново-Миколаєвську.

Раз - у - раз я подаюся до міста. Я шукаю якоїсь нагоди дістати роботу. Часто - густо здібуюся з Томом Сергеевим¹ та товаришем Повлем Йорданом. Я спроста заходив до котеджу, де промешкував Том із своєю дружиною та її донькою.

Том Сергеев, що я познайомився з ним іще в Олександрівській в'язниці, прибув до Австралії роком раніше за мене. Він теж утік із довічного заслання. Павли Йордан — політичний емігрант, утік із Харбінської в'язниці.

Я здібуюся ще з багатьома товаришами в Савт-Брізбейні в „рефрешментс рум“². Там була одна російська крамничка, де продавали джінджербійр та різні закуски. Але не це принадувало до крамнички росіян та російську еміграцію, туди тягло їх бажання подибати земляків, і потреба порозмовляти російською мовою. Там можна побачити гурти друзів, що випивали прохолодні трунки, але здається, ще частіш з завзяттям вони віддавалися картярській грі.

Саме цього часу емігрант, що позичав мені самовчитель Туссена, звідки я й вивчав англійську мову, кудись подався і я залишився без книжки: не було навіть англійсько - російського словника. Потреба вивчати англійську мову була в мене така гостра, що я відчував утрату підручника, як велике лихо. Я бо планував, за рік щонайбільше, так опанувати мову, щоб могли вже не тільки сяк-так розуміти австралійців, а ще й тямити гаразд читати, розмовляти й писати.

Система Туссена і Лангеншайдта, хоч і була важка, але неймовірно докладна, досконало розроблена, — і виконуючи всі завдання, що їх приписано, ви одразу відчуваєте, що ви швидко посуваєтеся наперед.

¹ Том Артем Сергеев (народ. 1883 р.), відомий більшовик, відіграв провідну роль в революційному русі в Харкові і на Україні за революції 1905 р., а також і в Жовтневої революції, член уряду в УСРР, член ЦК КП(б)У і ВКП(б). Загинув 24.VII. 1921 року під час катастрофи з аеровагоном на М. Курській залізниці. Арт. Сергеев довго, десь близько 6 років, жив в Австралії, де провадив роботу всоціалістичній партії Австралії, а також серед російської еміграції.

² Refreshments room — щось наче наша кондитерська, каварня, або „кімната прохолодних трунків“.

Цей метод змушує вас вимовляти кілька разів певні фрази, вивчати напам'ять і це полегшує розмову: у вас бо складаються цілі трафаретні фрази, вже готові до вжитку — і властиві мові. Я почав розуміти та відчувати закони і дух мови.

— Де б його дістати самовчителя? — питаю я одного разу Повля Йордана.

— Цього треба шукати у росіян, питаючи за це в російській крамниці.

Я так і зробив. Я частенько заглядав до цієї російської ресторації, шукаючи нагоди купити якийсь самовчитель.

Така нагода трапилася. Я довідався через господаря крамниці, що хтось, працюючи неподалеку від Брізбейну на залізниці, продає самовчителя Туссена і Лангеншайдта. Я умовився з власником крамнички, щоб він купив для мене самовчитель одразу, як тільки я пришлю йому гроші, а тим часом я маю написати йому з місця роботи про все це.

А покищо без грошей я почував себе дуже погано, бо позичений від Йордана фунт стерлінгів хутко розійшовся на дрібниці.

Мені було ясно, що моє найближче завдання це — податися на роботу... і стати на свої власні ноги.

Я твердо пам'ятаю слова Йордана та його поради в справі роботи.

— Куди б ти не поїхав робити, — бійся тільки одного: щоб не дістатися на ферму до якогось австралійського мужичка. В Австралії, брате, немає наших російських селян, ані тобі ніякої „громади“. Тут саме життя кладе край всіляким отим есерівським теоріям про трудящого мужичка — повчав мене Йордан.

— Алеж бідний фармер теж селянин?

— От у тебе сидить народницька психологія. Ти сам уже не мало попрацював, як робітник, і повинен був позбутися народницьких забобонів. Не шукай ти тут ніякого селянина і не роззявляй ідеалістично рота, коли не хочеш, щоб із тебе здерли дві шкури.

— Робота — скрізь робота.

— Але у трудящого мужичка вона гірша, ніж у великого фармера: з тебе висмокчуть усі соки і від нього ти підеш геть без одного пені. Це такі шку-

родери, що наші глитаї перед ними, мов яйця перед курчатами.

— А хіба бідні фермери теж наймають робітників?

— Неодмінно. Та й взагалі котрі із них бідні, з котрих багаті—цього ти одразу не дізнаєшся. Кожний із них мусить наймати раніш чи пізніш робітників, і він хоче з нього взяти якнайбільше.

— Значить треба їхати на залізницю або на копальні чи рубати ліс?

— Ідь куди хочеш, тільки не в зуби до фермера, а надто цукровика фермера,— закінчив він свої поради.

Я ковтав з утіхою його мудрощі. Але вибирати мені багато не довелося. Я залишався в емігрантському домі з невеликою групою емігрантів найдовше, щось із три тижні. Та набридло і мені і нам усім сидіти без діла.

Місто нам було вже відоме, але втік воно не давало з тієї причини, що без грошей у місті нема ні розваг, ані радощів. Позичені гроші уже розтанули, у мене залишалося ледве пара шилінгів.

Звичайно, я не міг і думати позичати знову в Йордана грошей, бо він і сам уже гасав за роботою. В Артема годі було питати, бо він, даючи багатьом товаришам притулок і декотру допомогу морального порядку, ледве чи міг мати такий заробіток, щоб іще допомагати й матеріально. Кожний тут ставив питання просто: приїхав і заробляй усе своєю потилицею.

Одного разу мене покликали нагору до офісу¹.

Коли я увійшов до маленької чистої кімнати, мене зустрів молодий клерк², що, здається, одночасно був і начальник емігрантського дому.

— Хочете піти робити?—питає він мене.

— Куди?

— В мідяні копальні Мавнт-Чалмерзу.

— Дуже добре.

— Приходьте завтра вранці, одержите ваш квиток.

Другого дня я прийшов до офісу знову. Привітавшись зі мною перший, він подав мені безплатний залізничний квиток.

¹ Office — це те, що в нас звать бюро, або контора.

² Clerk — це конторник, службовець, прикажчик.

- Це все? — питаю.
- Це все.
- Good - bye. (Прощайте).
- Good - bye!..
- Прощайте.

ВІД'ІЗД НА КОПАЛЬНІ

Наступного дня рано - вранці я навантажився своєю валізкою та, взявши ще й подушку з ковдрою, подався трамваєм до станції на вказану годину.

Мій напрямок був — Північ, на Бандаберг і Рокгемптон. Отже, я й сів у поїзд, що мав напис Rockhempton.

На станції перед пероном стояла валка вагонів першого й другого класу.

Вагони були однак вузьенькі, маленькі, а залізниця побудована на зразок вузькоколіїних дорог, або як тут кажуть „неров говдж рейлвей лайн“¹.

Мій від'їзд мені все ще здається наче не реальна, казкова подія. Наче уві сні я прожив у цьому місті кілька тижнів і ніби крізь сон я раптом зриваюся і мчу кудись за півтисячі кілометрів на північ, де я знайду копальні міді і розпочну своє трудівниче життя.

Перед мене знову постав образ мого життя в Кіренську, де я працював, як вантажник, а потім як столяр. Пригадую знову свої блукання у тайзі і в селі Юмовім, і у вершині Кіренги, куди мене заслали на поселення.

— Там я також працював і в селянина, і в капіталістичного підприємця, і в купців з артіллю вантажників. Однак я там був довічно засланий, не мав права нікуди з місця вирушити під загрозою в'язниці. А тепер я став вільний громадянин, можу їхати, куди тільки захочу.

— Алеж чи справді я можу їхати куди тільки захочу? Аджеж я й тепер зв'язаний?

Так, зв'язаний.

Який був мій план? Я мав протягом найкоротшого часу заробити потрібні мені гроші, взяти квитка на

¹ Narrow gauge railway line — вузько - колійна залізниця.

океанський пароплав і від'їхати до Європи, а звідти через галицько-український кордон перейти знову в Росію, а власне на Україну, і розпочати революційну роботу, однак уже маючи за собою певні зв'язки й організаційні рамки.

А засоби на це? На переїзд, на перші часи життя в Галичині, чи в Швейцарії, коли б не пощастило дістатися до Галичини? Засоби я маю здобути за найкоротший час в Австралії своєю працею.

Отож, перед моїм зором постало два важкі завдання — і здобути невпинною важкою працею близько двохсот фунтів на переїзд, на життя на перший час в Європі, і вивчити протягом цього часу англійську мову. Останнє потрібне на те, щоб я міг увійти в серцевину самого австралійського, а насамперед робітничого, життя і міг би цілком опанувати всі найкращі здобутки з літератури, мистецтва і революційного руху.

Засоби досягнути ці обидві мети в Австралії є тільки такі: гроші можна заробити тільки своєю власною фізичною працею, а мову вивчити тільки упертою наругою своєї власної волі і розумовою працею.

Отож, сьогодні я приступаю виконувати свої завдання... Це — перший крок до мети.

Я сиджу у вагоні другого класу на станції Брізбейн, чекаючи на відхід поїзда на північ, до мідяних копалень.

У поїзді мало людей. У моему вагоні і половина місць не зайнята. Це поїзд дальнього маршруту. У вагоні тихо; а котрі увіходять, ті майже не розмовляють.

Зненацька чую сюрчок і потяг рушає. Я відчув із рухом поїзду, що я посунувся наперед, на один крок ближче до своєї мети. Невеличкий австралійський паротяг тягне мене з великою швидкістю, і валка вагонів мчить поміж рівних відлеглих вуличок брізбейнських фобургів, — геть на північ. Але не до нашої холодної Півночі, а до австралійської гарячої тропічної Півночі ми ідемо.

Краєвид на всьому протязі майже скрізь однаковий. Це була рівна місцевість, з рідким лісом: де-не-де рівнина переходить у щось подібне до степу; знову — далі відко садки, котеджі фермерів, вілли заможних господарів, що мало чим відрізнялися від фермерських

котеджів, плантації ананасів, фруктові сади, оранка... А ось щось наче високий очерет.

— Що за рослина це є? — питаю я, показуючи на поле із зеленими грядками.

— Sugar cane¹ — відказує чоловіча з сивим волоссям та інтелігентним обличчям, хоч, як видно, він робітник заняттям.

Отож оце мабуть і є отой цукровий очерет чи цукрова тростина, що про неї у мене було чимало розмов із Йорданом. Мабуть тут і починається тростинний дистрик (повіт) Бандабергу.

А ось ми знову минаємо якісь лани, безкраї простороні, куші, низенькі деревця, котеджі фермерів, що сидять один від одного на відстані десятих кілометрів, і невеличкі міста.

Десь по півдні ми приїхали до Бандабергу. Це місто з близько десяти тисяч людності розташоване в самому осередку цукрових плантацій.

Цукрову тростину, чи очерет, видно навіть із поїзду. Вона росте вже велика й зелена мов осика, чи очерет над водою в степу або наче кукурудза. Де-не-де видно чорве поле, або й партії робітників, що рубають тростину. Однак самий сезон уже наприкінці, а молоду тростину будуть зрізувати та відсилати на цукровий „млин“, тобто на цукроварню, ще не скоро, аж через шість місяців. А тепер тростину рубають мабуть для садження, бо новий сезон іще не починався.

Місто Бандаберг оддалеки висвітлює блискучими, проти сонця, дахами й білими та зеленуватими й блакитними стінами своїх численних дерев'яних будівель, мов прегарно розташована дачна оселя, вся облямована зеленим килимом садів, буйною виплеканою людською рукою рослинністю городів і смугою великих могутньо-кучерявих мангових дерев та струнких пальмових кокосових красунь.

Однак мені не довго щастить роздивлятися на цей краєвид краси і вдихати пахощі осередку цукрової промисловості. Поїзд знову мчить...

Рокгемптон уже чисто приморське місто. Оддалеки видно море — одним краєм берега. Але вже на самій

¹ Шугар кейн — цукрова тростина.

станції тут більше відчувається дихання промислового осередку. Це місто власне є причал для океанських пароплавів, які приїзять брати мідь, що її здобувають з мідяних копалень у горах Моргану та Чалмерзу.

Трамваї швидко проходили повз станції і зникали за далекими зворотами в напрямку до центру міста, що пашило страшною спекою і солодавим присмаком повітря, наче б тут спалено якусь смачну їстивну рідину.

Сонце схиляється вже аж до обрію. Воно сідає з другого боку станції, ген поза зеленою смугою приокеанського надбережжя, на захід, за відногами гір,—там, де простяглися нескінченні просторони Центральної Австралійської пустелі.

Мені вчувалися далекі подуви розпечених гарячих вітрів, що пролітають над безкраїми розтопленими в пісок горами. Наша станція та Рокгемптон тремтіли від тропічної виснаги гарячого дня і жадібно висмоктували прохолоду, що линула повітрям від хвиль Тихого океану.

Великий океан лествився і плюскотів неподалеку від міста,—цього гармітливого сумяття предивного осередку людського життя, що постало лишень кілька десятків років тому серед хащів і нетрів надбережних тропіків східної смуги червоно-брунатного суходолу.

Ми скоро знову вирушили в дальшу путь на північ до славетних родовищ міді, до паланки Мавнт-Моргану, Мавнт-Чалмерзу,—ген туди за гірське пасмо, що ми ото його теж маємо сьогодні проминути.

Коли ми вирушили, перед нами майнули стрункі вулиці й високі дерев'яні готелі, що вражали наш зір широчезністю доколишніх веранд і ганків і просторих заль, вже освітлюваних електричною енергією, хоч іще не було так темно.

Після Брізбейну це—друге місто; воно, дарма що оддалеки, справляло на мене вражіння чогось чарівного, розкішного, радісно-веселого й світлого.

Та ось серед тиші тропічного присмерклого вечора, нащ поїзд заринає в даленю між двох пасмів якихось карликуватих гір. Вони бо справді невеликі, та все ж таки це—гори, укриті невисокими деревами

і сухою травою, і розтятих де-не-де струмками, проваллями та бекеттями.

Тонесенький гудок, що вилітає з нашого паротяга, розтинає повітря, мов блискавиця чорне небо, і викликає в мені почуття близькості незвичного і дивноцікавого світу. Я згадую і степи українські, і уральські межигір'я, і свою подорож на Сибір у гурті довічних засланих і каторжан, серед брязкоту кайданів і вигуків конвойних.

Але далекі картини Сибіру майнули в провалля минулого: і Лена, і люті морози.

Яка величезна зміна: вдень палюче сонце, що від нього люди бороняться аж вовняними сорочками та капелюхами, а вночі, як ось цієї хвилини, у відчинені вікна лється тепле повітря, а перед нами тягнуться невисокі гори урвища і невеличкі деревця. І ми чуємо суху коротку луну, що здіймається серед межигір'їв від пронизливого тонесенького гудка паротяга, і під темним дахом темно зоряного неба та сузір'ям Південного Хреста завзято і непохитно курбелить поїзд, вигинаючись у гірських вирізах землі, простуючи до мідяних гір, де застигла колись розтоплена гаряча лава, що її тепер видобувають люди з червонуватої землі середокеанського Південного суходолу.

У вагові людей мало. Навколо, на стінах вагона світили вогники від електричних ламп. З пошвавленого руху пасажирів я помітив, що скоро ми приїдемо до станції Мавнт - Чалмерз, — кінцевого пункту моєї теперішньої подорожі.

МАВНТ - ЧАЛМЕРЗ

— Чи це Мавнт-Чалмерз? — запитав я, щоб мати цілковиту певність, що я приїхав туди, куди слід.

— Так це він, — відповів мені мій сусіда.

З поїзду разом зі мною вийшло ще декілька людей. Декотрі з пасажирів мали при собі легенькі валізки, а чимало було й таких, що зовсім при собі нічого не мали.

Я опинився сам на малесенькій станції цілком збен-тежений. Навколо — з одного боку — лісок з низьких деревець, мабуть з таких самих, як це я бачив

скрізь понад дорогою. Всі пасажирів швидко попростували в напрямку до того, що можна назвати містом. Ледве зіпхнувши пасажирів, поїзд швидко подався далі у межигір'я, навіть без сюрчка, без попередження якось тишком і раптово.

Озирнувшись навколо, я запримітив, що на станції все було цілком порожнє і темне. Я не знав, що робити із своїм багажем. У кожному випадку мені було ясно, що я не міг його взяти із собою, бо й сам не знав, куди йти й що робити.

Подивившись на невеличкий будиночок станції, що скидався радше на маленький барак, я побачив, що в чекальній залі, чи краще — в повітці, призначеній для пасажирів, стоять біля стіни лавки сидіти.

Не довго думаючи, я потяг туди своє манаття. Я засунув під лаву свою валізку, пальто з подушкою та ковдрою, запаковані в один пакунок.

Я був тепер цілком вільний від усякого вантажу. Треба вирушати туди, куди ото пішли пасажирів, в напрямку до великих вогнів, до с'єва, що мерехтіло вгорі, і в долині, освітлюючи білі верхи дахів котеджів, якісь високі невиразні димарі й чорну землю.

Я повертаю на широку дорогу, засипану дрібним камінням, чи скажім, жорствою, і повільно йду сам серед дивної природи — похилих деревців, що однак кроків на п'ять від дороги вже оберталися в чорну хашу, мовчазну, тиху, таємничу.

Обабіч — не порушана мертва тиша в повітрі, на землі, на деревах.

— Невже ж тут немає ніде птахів, і нічого живого? — думаю я, вдивляючись у темні обрії поза шпильми гір.

— Сузір'я Південного Хреста — ото про нього так часто я читав у всіх оповіданнях і описах подорожів до південного моря, — ось воно блимає серед темно-синього неба!

Я зупиняюсь перед струмком і мостиком з поручнями з обох боків. Струмочок весело шелестів зарослою понад береги травою. Чорна вода бистро збігає вузьким річищем. Я спиняюсь на хвилинку й задумливо вглядаюся в річечку.

— Тече в море, що має бути теж не дуже далеко звідси, може двадцять англійських міль¹, — голосно подумав я.

Раптом щось змусило мене повернути голову до осяяного світлом міста. Звідти на мене війнув гострий запах паленої сірки і ще чогось прикрого. Вітер несе цей специфічний запах. Придивившись ближче до річечки, я помітив, що трохи нижче від мосту до неї вливається ще одна маленька річечка, майже струмок.

Вирушив далі. Звертаю увагу на цей другий струмочок, що тече рівнобіжно з широкою дорогою. Він характерний. Я відчуваю, що оцей запах сірки і ще чогось плине від струмочка.

Мене це так заінтригувало, що я, ставши навколуюшки на височенький насип землі, нахилився до дзюркотливої води і став вдивлятися уважніше.

Від темної води, що лилася канавою, йшов пах сірчаного газу і ще якихось хемікалій.

— Що це? Природний запах води, чи може це збігає вода з копалень, де вона має в собі якісь кваси, витворені міддю? — запитую сам себе.

Цієї хвилини зненацька темне небо спалахнуло пурпурно-багряним вогнем, і в небі затремтіли незліченні відблески химерного вибуху, що зненацька скоївся на землі в цьому межигір'ї.

— Мідяна заграда! — подумав.

Я став мов задубілий на місці.

Три димарі вирізнилися опукло яскраво мов три велетні, що вартують скарби землі у диких горах.

Перед мене згасала яскрава мідяно-вогнева смуга, що очевидячки походила від розтопленої лавини, яка ото там мабуть і розливалася за горбком по той бік, поза полем мого зору.

Сяяння вогню гостро відкрило перед мене напівприховані дотепер у темряві величні димарі мідетопильні і надбудови над мідяними печами, що мов велетенські кораблі височили над землею і над межигір'ям.

— Значить, тут не тільки копальні, а ще й тут мідетопильня, де витоплюють із руди мідь, — голосно вимовив я, мимохіть спинившись посеред соші.

¹ Англійська міля має близько півтора кілометри.

Поглянувши навколо себе, я подався далі.

Ось перед мене будинки, щось ніби вулиця. Перейшовши знову більшим мостом малу річку, я опинився на майдані. Яскраво електричне проміння зверху падає на високий двоповерховий дім та на менші домочки, що стоять і тут, як і скрізь у цій країні, на високих підпорах. Я певен, що коли б це було вдень, то можна б дивлячись під дім, бачити аж по другий бік, але тепер під домами-котеджами чорніла п'ятьма.

На майдані майже не помітно жодного руху. Однак із вікон котеджів, що на мій погляд не мали ніякого навколишнього рослинного облямовання, як це я бачив у Брізбейні, — ні садків, ні квітів, — падали хаотичні проміння електрики.

Високий двоповерховий дім мав на собі напис Mount Chalmers Hotel¹. На розі дому під чималим похвилюючим піддашшям світяться відчинені двері, крізь які можна углядіти гурт людей.

Наблизившись до відчинених освітлених дверей, я побачив просто себе обличчя молодої жінки, що здивовано дивилася на мене крізь просвіт між двох постатей. Навколо стоять австралійці, одягнені в білі і сірі сорочки, а декотрі навіть мали на собі чорні чи темносині піджаки.

Гурт тихо розмовляє проміж себе. Люди дещо прихилилися до високого столу чи прилавка, що був збудований півколом; в середині кола по той бік стояла молода жінка, з дбайливо причесаним волоссям і гарно одягнена, якщо вважати на всю обстанову, що скидалася на шинок.

Просто перед прилавком проти стіни вроблена висока шафа, а в ній вилискує безліч розмаїтих пляшок, здебільшого з написом „Wisky“ або Scotch Wisky². З краю прилавка прирехтовано смок, що очевидно нагнічує пиво до келехів. Але, крім того, на полицках скрізь видно пиво і в пляшках.

Мій прихід стурбував напівмовчазне товариство. Моя розмова викликала загострену увагу. Всі дивилися на мене. Мабуть і мій костюм звертав на себе

¹ Мавнт Чалмерз готель.

² „Віскі“, або „скоч віскі“, тобто горільчаний із чистого спирту трюнок; „скоч віскі“ — окремий гатунок „шотландська віска“.

увагу присутніх: понад усе він був таки і незвичайний, з тим котелком, твердим із композиції комірцем і коротким піджаком, тим часом коли тут усі носять довгі піджаки.

— My baggage on the Station. I am from Brisbane. I shall work. Now I will sleep, but have no money¹, — вимовив я з труднощами.

— Нема грошей — не добре, — сказав худорлявий чоловіча з гострим носом і голеним підборіддям та маленькими вусиками.

— Не добре, — вимовив, окселентуючи, ще один із гурту.

— Ви німець?

— Ні, я українець з Росії.

— Я бачу, ви росіянин.

— Yes, — сказав я, не втягаючись у суперечку.

— Тут є ваші земляки.

— Де вони? — питаю я.

— Там на горі, — показує один із них мені рукою: просто на шпиль, де я побачив кілька тентів: електричне сєво діставало своїми навскісними проміннями аж на той шпиль гори, що по той бік річечки.

Я не знав що робити. Мабуть треба йти до земляків.

— Ні, спить тут, — сказав мені чоловіча з гострим носом, коли я наважився повернутися до виходу.

— Тут? — запитав я.

— Так, звичайно тут, — вимовила молода жінка — господиня. Вона раптом залишила товариство і подалася бічними дверима кудись усередину будинку.

Через хвилинку відтіля вийшла молода дівчина, може з шіснадцять років і звернулася до мене з якимсь запитанням.

Однак вона не дочекалася від мене відповіді: не второпавши, що вона хоче сказати, я більше дивився на її рудовате волосся та на сірі очі і тонкі уста, ніж старався зрозуміти її запитання. Зненацька вона повернула до вхідних дверей і зробила знак йти за нею.

Я ступив кілька кроків сходами вгору і увійшов до коридору, куди виходило багато дверей з обох

¹ Мій багаж на станції. Я з Брізбейну. Буду робити. Зараз хочу спати, а грошей не маю. Мій багедж он ді стейжен, ай ем фром Брізбейн. Ай шел ворк Нав ай віл слійп, бат гев но моті.

боків. Потім вона вивела мене на широкий довгий ганок із парканом. На ганок гляділи вікна й двері багатьох кімнат, де мабуть живуть мешканці.

— Тут ваша кімната, — сказала вона і відчинила двері.

Вона запалила електричну лампу, і я уздрів обстанову. Це була чималенька кімната на дві особи. Ліжка були широкі і стояли по обидвох боках кімнати, завішені простирадлами і легкими ковдрами та високі завішені великими сітками, наче бзлдахіном. У протилежному боці поміж ліжок був один стіл із люстрою на столі. Біля вікон було дві миски на менших столиках, а в них великі кухлі, накриті рушниками. Крім того, в кутках стояла одна шафа та біля дверей були прироблені гачки для одежі. Ото і все.

Я спинився в дверях, не знаючи що робити. Я все ще вагався і не знав, чи мені залишатися тут, чи йти шукати росіян на тім шпилю.

— Чи не обдурюю я господарів? — запитував себе я.

Та дівчина мене не ждала. Показавши мені ліжко, вона вже повернулася до виходу.

— Що це за ліжко?

— Ніче, — вимовила вона і пішла, залишивши мене самого.

Лаштукуючись, я думав про свій завтрашній план:

— Мені доведеться одразу ж таки податися шукати росіян, і в них позичити гроші, щоб віддати за ночліг у готелю. У мене в кишені був всього тільки один шилінг, а самий ночліг міг коштувати мені теж один шилінг та стільки саме й сніданок.

— Потім піду одразу шукати квартиру або й взагалі треба улаштуватися якось так, щоб життя було дешевше. Жити в готелю, це — значить заплатити одразу півтора фунти за самий готель...

— Потім піду на копальню... треба ж, нарешті, і роботу шукати!

Доки я дійшов до цих міркувань, я вже був у ліжкові, що було надзвичайно м'яке та вигідне. Я не чув під собою дощок, а тільки лагідну дротяну, сталеву сітку, що піддавалася під натиском ваги мого тіла і не заважала мені почувати себе лагідно й приємно. Я спустив навколо себе края сітки проти москитів. Вона впала аж на підлогу і я опинився сам увесь захищений

в середині серед мережива сітки з тонкої тканини, яка не допускала до мене оцих комах, що де-не-де дзеренчали в кутках кімнати.

— Еге, це справді комфорт, біс його побери, — подумав, засинаючи.

Під вагою нових переживань і нових вражінь, я заснув радіючи від сподівань на ясний соняшний ранок і повний надій на щасливий зворот життя, що отак, наче за прилисом, гарно здійснюється за моїми планами і принадно малює рожеві перспективи на подальше успішне здійснення моїх давніх мрій і бажань.

* * *

Однак яке ж пречудове це місто, яка краса в цих потужних і велетенських кам'яних спорудах, що я проходжу повз них, у цьому чарівному і незнаному мені місті палаців.

Та найдивніш те, що я маю гроші в кишені і ніщо не заважає сісти за оті чистесенькі столики, що на терасі, і пити прохолодні трюнки. А оця прекрасна істота біля мене — це моя давня приятелька з Кіренську, це ж Катря!

Ми виходимо з нею удвох на терасу величного палацу, перед нами розстиляється царина, навколо мов струною відтяти, рівні алеї зеленого парку, а далі море і море...

Я сідаю поруч неї в заглибленій ниші. Позад нас — білі мури палацу, ми дивимося просто на сходи тераси, туди до алей і до сиво-яхонтових надбережних скель і до моря, а перед нами сходить з-за обрію червоно-гаряче сонце.

Я поглянув на Катрю. Її обличчя пашисть червоною барвою, а її вії схилилися над блакитними очима, що відсвічують багрові вогники, і не сміють поглянути на сонце. В моїх руках тремтить її рука. Я відчуваю як крізь тонку сукню притиснуті до мого тіла її груди здригаються від важких ударів її серця, що струшує її тіло і б'ється водночас із калатанням мого серця...

— Але сонце, сонце... — показую я однією рукою, і відчуваю тепло від її гнучкого тіла, що його пригорнула моя права рука...

Я прокидаюся.

Крізь відчинені двері прямо мені в обличчя падали пурпурові проміння теплого сонця, що сходило з-верховини шпидля.

Мій сон раптом ізник, залишивши прийнятний жах по мрію. Але дійсність мені піддала нових інших радощів і я скочив повний твердих надій.

— Я в Австралії і приступаю завтра до нової праці.

— Я починаю заробляти гроші на далеку дорогу до Швейцарії, до Галичини, і назад в Росію і Україну.

— Скільки нових вражінь, і знову боротьба, і знову давні бої за нашу справу!

Я скочив і миттю почав одягатися. Я хотів погратися, але згадав, що в мене не було мого приладу, яке залишилося у валізі.

Умившись з посуду і кухля, що стояли на столі, я вийшов на веранду, почувавши себе здоровим бадьорим і повним радощів життя.

З насолодою вдихаючи повітря гірського ранку, знову, як і вчора, відчув подув чогось прикрого, ідкого, наче сірчаний дим.

— Мідетопильня видихає отруту! — подумав знову.

Проте, я не надав цьому особливого значення і подався вниз до їдальні снідати.

ТАБІР НА ШПИЛІ

Вийшовши з готелю, я подався на шпиль, де видко було з десяток наметів. Я йшов добре втоптану стежку. Обабіч земля поросла чагарником і рудуватою травою, що була наскрізь суха. Дерев були якісь безлисті і справляли вражіння сухих недорозвинених понівечених бадилін кущів.

Льворуч курили димарі, і сиво-зелений дим, розтятий яхонтовими проміннями сонця, підносився з глибокою провалля, що біля мідетопильні, та дихав сірчаним пахом на узбіччя гори, куди я сховався до наметів.

Біля мідетопильні в межигір'ї працювали машини. Високі апаратури та рештовання обладнань виказували на роботу мідяної копальні.

— Туди мені треба негайно ж таки удатися, і там я маю працювати,— знову ця думка свердлує мій мозок.

Тим часом я схожу на гору. Я спинився серед кількох сіро-білих, струнко і чітко напнутих наметів. Ніде не видно живої людини. Біля намету, де я стояв, висіли якісь сорочки, рушники, сковорода, цеберко і ще якась посудина.

Намет складався з маленького домичка, зробленого з товстого полотна, прив'язаного до кілків та напнутого на дрючину, поставлену на сволоках, і на тоненьких жердинах, опертих на землю.

Зверху прироблено, теж полотняний дах, тобто другий ніби намет, але без бічних стінок. Цей дах напнутий вище від першого, внутрішнього намету; через те між ними утворилася чимала просторінь. Це для того, щоб дощ не пробивав обидва полотняні дахи. Зроблено все розумно й дотепно та практично. Такий намет коштує від двадцяти шилінгів до півтора фунта стерлінгів, залежно від обсягу.

Я наблизився до одного з них і гукнув:

— Гальов! Вийдіть сюди!

Але ніякої відповіді.

Коли я зазирнув всередину, то побачив таку картину: на двох палицях прибитий мішок являв собою ніби ліжко. На ньому лежала людина, завинена в простирадло і почасти у вовняну ковдру. Над ліжком напнута протимоскітна сітка. Поруч, ближче до передньої стінки намету, приміщено ящик, до якого прибито знизу чотири дошки, що правили за ніжки до столика. На цьому примітивному столику лежала книжка, стояла погашена свічка, і були ще якісь дріб'язки.

Біля самого входу був другий ящик, з ніжками, поставленими в бляшанки, наповнені водою і ще якоюсь рідиною. У цьому ящиківі, що очевидячки правив за харчову комору, з відкритого боку видно накладені якісь бляшанки, покладено хліб та рештки якоїсь їжі, а між ними і кусок сиру, масло, чашки, а зверху стоїть маленьке відерце з рудоватою рідиною, мабуть холодним чаєм.

— Агов, товаришу!

Однак цей не відгукався.

Чи не п'яний він часом, що так міцно спить—гадаю я.

— Та він щойно повернувся з нічної шифти¹ і те пер спить, — раптом почув я голос за своєю слинкою.

— Добридень, товаришу! — кажу я молодому парубкові, що врятував мене з прикрого становища.

Він стояв позад мене і тримав у руках наготовлену до якоїсь кухенної справи цеберку. Сірі очі щиро посміхалися, а молоде обличчя, вкрите ластовинням, облямоване білявим волоссям, підстриженого з-американська, тобто з підголоною шиєю, та добрим чубом справляло щире і привітне вражіння.

Очевидячки він одразу второпав, що я новопреходько. Для цього не треба бути надто мудрим, бо весь мій одяг одразу виказує на моє недавнє прибуття до цієї країни.

— Коли приїхали?

— Учора ввечері.

— Де спинилися?

— Речі на станції, а сам переспав у готелі, але не знаю що робити: жити в готелі — грошей немає, а роботи теж іще немає, хоч мені сказали в еміграційному бюрі, що з оцим квитком мене одразу приймуть на роботу.

— Ну, це ми всі добре знаємо. Сюди надсилають багатьох емігрантів, бо з цього пекельного раю втікають, хто не хоче задихнутися, як муха в димарі.

Мов холодна вода з відра після парні, вразила мене мова парубкова.

— А що погано?

— Побачиш сам, а поки що нічого не поробиш. Доведеться пройти вам такий самий шлях, який всі ми проходили.

— А що ж мені зараз робити?

— Ходімо до мене, я поснідаю, та допоможу тобі упорати твої справи. Мій тент² — як він назвав намет, — міститься ось там, трохи вище.

По другий бік густого куща чагарника, зарослого сухою травою, я знайшов його намет. Поруч на деревцях висіли куховарські прилади; тут таки на трьох дрючках, забитих у землю, був прирехтований і посу-

¹ Shift — зміна.

² Тент (tent), — намет, шатро.

умиватися і стояло відро з водою. Це все видалося мені так, наче б людина була на дачі серед літньої гарної пори.

Сонце вже тим часом зійшло як слід, хоч припекло воно ще не так нестерпучо, як це певно буде через годину або дві.

Навколо ще відчувається свіжість ранку, осяяного золотими проміннями сонця, що сходило до високостей велетенської блакитної бані.

Парубок, що йому не можна було дати більше як років із двадцять, спокійненько умивався.

— Подожди трохи, — сказав він мені кризь мильну піну на обличчі, переходячи з „ви“ на „ти“.

Перед моїми очима він наварив чаю, насипав туди конденсованого молока, додав цукру і розкрив бляшанку з самон-рибою¹. Він снідав, запиваючи червуватим чаєм.

— Ходімо, — сказав він коротко.

Я мовчки повернув і пішов за ним слідом просто з гори, але іншою стежкою, ніж коли я йшов сюди.

Я чекав, що він скаже далі.

— Ми принесемо зараз ваші речі із станції, бо ж інакше полісмен іще подумає, що власник їх десь загинув і буде надаремне вас шукати

— А готель, а робота, а де жити? — питаю я далі.

— Готель ви залишаєте негайно. Я покриваю ваші видатки, ви повертаєте їх мені одразу після першого одержання плати. Це всього два шилінги.

— Всього два шилінги! — повторив я машинально.

— Так, це дрібниця. Потім ви поступаєте сьогодні на роботу. Одразу йдете тоді до крамаря і купуєте все що потрібно для роботи й житла: намет, харч, кухенні приладдя, одіж, сорочки, черевики, капелюх тощо.

— Я за вас поручусь, а він дасть вам набір.

Я слухав і дивувався. Я так ламав собі голову над тим, як жити завтра, а тут уже стало все ясно. Він дає мені два шилінги, сьогодні я купую краму. Сьогодні я може вже полізу працювати в підземелля туди,

¹ Salmon — семга, консерви дуже улюблені в Австралії, куди їх імпортують із Сполучених Штатів Америки (Аляски).

де я ніколи не працював і... не мав навіть найменшого поняття про цю роботу.

Ми знайшли мої речі — валізку і пакунок — цілі під лавою.

Як виявилось, нічого з моїх речей не пропало. Все було на тому самому місці, де я вчора залишив їх.

Через годину ми були вже назад із моєю валізкою, пакунком з ковдрою, пальтом та подушкою.

— Ну як це так, що ніхто не вкрав цього барахла?

— Бо воно таки барахло, нікому тут не потрібне, і коли б навіть кому спала думка це взяти, то все одно кожний побачив би, що воно крадене, бо таке тут ніхто не носить. Та й взагалі тут не крадуть речей, а гроші і цінності.

Парубок, що його прізвище було Тютін, поклав мої речі до свого намету, чи власне біля свого намету в кущик. Давши мені пару шилінгів, він послав мене одразу до готелю розплатитися за ночівлю та за сніданок.

За хвилину я вже стояв перед молодою господинею готелю.

— Як, ви вже йдете геть? — ніби розчаровано сказала молода жінка біля прилавка в шинку, коли я, спитавши про ціну ночівлі і сніданку, поклав перед нею два шилінги.

— Я маю спершу піти попрацювати, а потім уже жити у вашому вигідному готелі.

— Бувайте здорові, — сказала вона мені на прощання.

Я дочекався, коли до копальні вирушила друга зміна, і пішов з одним росіянином до боса, в офіс, найматися на роботу.

За його вказівками я знайшов офіс і боса.

— Я бажаю працювати — кажу, показуючи йому квиток - цидулку з еміграційного дому.

— Гарзд, ви матимете роботу. Приходьте завтра вранці о восьмій годині, — каже бос.

Весь цей день, повний турбот і нових несподіваних вражень, проминув для мене наче сон.

Завтра я стану до роботи. Але в мене навіть немає одягу, що відповідав би потребам роботи в копальнях. Я пішов до крамниці з Тютіним. Це був величеський склад усіляких речей, що можуть бути по-

трібні для робітників, які працюють на цих „каппер-майніз“¹.

В усій крамниці господарювало двоє людей: господар-власник та його прикажчик. Сама крамниця містилася у звичайному міцно збудованому з дощок і пофарбованому бараці. Все освітлення падало тільки через двері та через одне невелике віконце.

На моє здивовання, містер Віслер зустрів пропозицію т. Тютіна дати мені краму набір навіть дуже привітно. Він розкрив книжку і записав моє прізвище.

— Чого ви бажаєте?

— Намет, пару штанів для роботи, вовняну сорочку... — почав рахувати Тютін.

— Подождіть трохи...

Після кожної назви сам бос, містер Віслер, та його прикажчик одним помахом руки ставили названі предмети до купи.

Скоро на прилавку назбиралася ціла гора всілякого манаття. Вони поставили також два ящики й почали накладати туди всілякого гатунку бляшанки з джемом, конденсоване молоко, хліб — дві трафаретні буханки хліба, — масла, товщу, цибулі, чай і цукор, консервів, ніж, ложку, виделку, цеберку для води, сковороду, черевики тощо.

Я з жахом побачив, що список набігає понад міру, дарма що все назване є справді потрібне. Алжеж мені тепер доведеться жити вже не як звичайний гість у готелі, а самотійно, у шатрі, поруч з іншими робітниками.

— Куди ж це все мені дівати?

— Це все потрібне, інакше ж бо ти мусиш жити в готелю, а весь свій заробіток віддаватимеш господареві, і ти ніколи не зможеш нікуди звідси від'їхати. Аджеж ти не гадаєш тут вікувати в цій шахті, у цій дірі.

— Я найменше бажаю лишатися тут на довший час, і я певно скоро звідси поїду.

— А поробиш на шахтах, то ця певність у тебе стане ще дужча.

— Але ти допоможи мені все це донести на гору.

— Я вже тобі сьогодні допоможу влаштуватися як слід, а там живи як хочеш.

¹ Cupper mines — мідяні копальні.

— І як він не боїться давати набір?

— А чого ж йому боятися? Він мене знає вже. Та й ти ж нікуди не втеєш звідси. Він же бачить, що в тебе ні гроша, і ти не виїдеш звідси нікуди доти, доки не заробиш грошей. А як заробиш, то ти й тоді від нього не втечеш, хоч би й хотів.

— І то правда, — сказав я, поміркуювавши.

Містер Віслер записав увесь крам, що я купив, на інвойсі¹, тобто на папірцях з дублікатом. Один інвойс він вирвав і дав мені, а корінець залишив собі з написом „credit“, і суму, яку він тут таки підрахував, хоч і без рахівниці², але з неймовірною швидкістю, записав до книжки боржників.

Я з жахом бачив, що сума в остаточному вигляді досягла щось понад п'ять фунтів стерлінгів! Це — мало не місяць працювати, щоб тільки відробити набір.

Мене дуже кортило взнати, чи містер Віслер нарахував дорожче, ніж за готівку, і я запитав про це в земляка товариша Тютіна.

— Ні, ніколи він цього не зробить.

— Невже ж він такий чесний?

— Він не чесний, але він не захоче зіпсувати собі відносини з покупцями та клієнтами, що він із них живе.

— У нього є конкуренти безперечно?

— Саме отак воно й є. Його конкурент, а їх тут навіть не один, теж продає свій крам, і зацікавлений, щоб у нього були покупці. Він же тільки й живе, що з торгівлі.

— А який же він міг би взяти процент на сто шилінгів на місяць.

— Ну, шість пенсів, двадцять чотири копійки!

— Хіба тут такий малий процент?

— Ощадна державна каса платить три проценти!

— Отже, не вигідно! Розумію.

¹ Invoice — це папірець, що його, мов квит, виписує кожний крамар на куплений крам. Господар крамниці здається зобов'язаний робити це за вимогою закону, щоб давати підстави для точного обліку купівлі й продажу для стягання податку.

² Тут я довідався, що в Австралії і за кордоном ніде не вживають рахівниці. В банках числять малі числа в голові, а великі арифмометром.

— Так він же отим, що продав вам свій крам, заробить у десять разів більше, ніж нарахуванням процентів. Коли рахувати бариші на десять процентів, то й тоді це на сто шилінгів дасть десять шилінгів зиску.

— Крім того, я гадаю, що коли у нього беруть набір, тоді він зможе десь „випадком“ нарахувати дорожче не шість пенсів, а отак може і всі двадцять чотири, а це одразу поверне йому й процент на позичений капітал.

Я БУДУЮ ЖИТЛО

Приятель мій допоміг мені вибрати шість жердин для намету й навіть забити підпори підтримувати поперечні й продовжні жердини.

На готові прирехтовані жердини я поприв'язував мотузками намет. Унизу я повбивав кілки і прив'язав низ намету до цих кілків. Таким чином я прив'язав нижню частину до ґрунту, залишивши однак чималий просвіт для продуву свіжого повітря.

Після того я приволік із самого шпиля кілька жердин для ліжка і повбивав їх у землю. На подовжні жердини, що впиралися на сучки маленьких підпор, я прибав розірваний мішок. Таким чином і ліжко, дарма що примітивне, було за якусь годину теж готове. Мені Тютіч пояснив, що, крім того, можна за десять шилінгів купити зовсім готове добре ліжко складного типу з полотняним дном; та хоч таке ліжко й було б іще краще, а мені воно байдуже.

— Але і це ліжко не погане: не тверде й дешеве... Коли звідси поїду, можу без жалю його тут залишити. Бо навіть новий мішок коштує тільки шість пенсів.

Коли я зайшов після всього до середини намету, мене охопила велика радість. Це була маленька хатинка з подвійним дашком. Я не потребував забивати ані жодного гвіздка, щоб її зробити, крім хіба самого ліжка.

Негаймо я поперетягав до своєї хатини-намету свою валізку, що лежала покищо у Тютіна. Я післав на ліжко свершу пальто, покривши його простирадлом, а потім подушку, і, нарешті, все це я накрив вовняною ковдрою.

Це пальто! Мені порадили ще в Брізбені його негайно викинути, бо воно ні до чого. Однак я втримався, хоч бачу що воно і тепер навіть було ні до чого.

— Оце своє пальто ти можеш тут залишити. В Австралії ніхто бо теплого одягу не носить, — пояснює Тютін.

— Австралія супроти інших країн має легші умови для життя людськості в двох моментах. Видко, що тут можна жити без будованих хат і без теплого одягу, — відповідаю.

— Як бачите!

— Отже, так виходить, що ці дві статті видатків у людини тут майже відпадають. Я збудував собі хату за один фунт стерлінгів. Моя хата має завжди свіже повітря і завжди тепла. Тільки вночі, як ти казав, деколи доводиться закручуватися у вовняну ковдру, але нагрівати намет немає жодної потреби.

— А я дома спав, накрившись дерюгою, на „полатах“ на твердих дошках, — завважив Тютін.

Я завзято поспішав закінчити всі свої приготування, щоб успіти пообідати. Я переодягнувся, і натягнув на себе австралійську фланельку та новий капелюх. Але я залишив собі казанок, що я придбав у Ново-Миколаєвську. Він буде виконувати тут серйозну функцію: подорожувати зі мною до шахти. Зверху він твердий і може легко видержати каменюку, коли вона впаде зверху.

Через деякий час я належно обладнав усередині свою хатину-шатро з усіма вигідями! У мене був столик із ящика. Я назбирав старих бляшанок серед покидьків і зробив собі підстави для ніжок до ящика з харчем.

Австралія надзвичайно багата комашнею всіляких одмін. Вони залазять скрізь. Тільки вода, або ще краще гас, налитий у бляшанки, в які ставлять ніжки від столика, забезпечує вас від наїзду цієї сарани. Але досить вам стіл залишити на сухому, або скоро і бляшанках висохне рідина, як до вас у цукор, м'ясо набиваються тисячі маленьких хижаків і ви безпорадні!

Зважаючи на свої клопоти з побудовою свого житла я обідав у товариша Тютіна. Обід складався, власне з міцного чаю, сиру з маслом та джемом.

Пригадавши за свою ночівлю та пречудовий сніданок у готелі, я запитав у Тютіна:

— Однак, скажи мені, як це все ж таки так дешево вони харчують?

— А це дуже просто: поперше, воно вже й не так дешево. Коли ти житимеш сам, то це харчування тобі обійдеться на день півтора шилінги, а в готелі ти платиш три шилінги, хоч кількість їжі і харч буде, майже, той самий. А подруге, майже всі, що мешкають у готелю, звичайно, п'ють пиво, а то й віскі та різні там інші алкогольні трунки. На трунках господар добре „заробляє“. Готельєри кажуть, що вони живуть не з того, що дають їм харчівники, а з того, що пропивають у них п'яниці.

— Іншими словами: бюджет власника готелю та його зиск спочиває на базі пияцтва та споювання робітників?

— Так воно фактично й є. Тим то в готелі і господиня гарно співає і дівчатка на піяніні вечорами чарівно награвують і часто-густо танці уряджують, і харч не дорогий. Бо всі п'ють оковиту і тим дають зиск підприємцеві.

Надвечір я познайомився з цілою невеличкою колонією росіян та українців, що тут жили у наметах. Їх було тут чоловіка з десять, та кілька осіб жили також у готелі і в пансіоні, що його тут звуть „боардінг-гавз“¹, де життя коштує трохи дешевше, ніж у готелю.

Мало не всі вони працюють у копальні під землею. Тільки чоловіка три з них робили на смелтерзі, тобто на мідетопильні, де саме витоплюють мідь. Мене кортіло розпитати про умови роботи.

Однак як не старався я довідатися, де краще робити, чи під землею, чи наверху, я не дістав певної відповіді.

— Під землею тут добре. Газу немає, і коли б не проклята закись міді, що ви її маєте повсюди, і що проникає у вашу шкіру до кожної уразки і спричиняє болячки та пухирі, то й зовсім було б гарно робити.

¹ Boarding house—пансіон, що відрізняється від готелю тим, що в ньому немає бару, тобто спиртних напоїв.

— Я от тепер заробляю вже дванадцять шилінгів. Працюю з англіком у вибої перфорейтором¹, закладаю динаміт і висаджую скелі.

— А скільки вам платили, коли ви почали робити?— питаю.

— Та вісім шилінгів. Я почав з малокера.

— Отож, мабуть, і мені платитимуть таку саму плату?

— Атож, усі починають з восьми шилінгів.

— А що воно ото за слово „малокер“?—питаю.

— Та це ті, що землю—породу возять, та засипають ями.

Мене це пояснення аж ніяк не задовольнило. Я бо питав про точне значення цього слова. Але мені ніколи не пощастило довідатися точно, як це слово пишеться англійською мовою і його достеменно значіння. Треба припустити, що воно походить від molecule—молекьюл—тобто молекула, частинка тіла. Це значить, що малокер є людина, яка заповнює маленькі частинки копальні землею зверху. Абож це може бути і вивідне від слова моле—це звіринка, що ми її звемо кріт, Со робітники цієї кваліфікації тільки й роблять те, що риються в землі, яку подається зверху, та засипають відроблені й випорожнені від мідяної руди порожні місця в копальні.

Я позичив у Тютіна свічку і подався до себе, знаючи, що завтра ранком я вступаю в реальну дійсну боротьбу за своє найближче майбутнє, за право виїзду в Європу, за продовження моєї дальшої роботи з Заходу, з Галичини.

Було вже надвечір, сонце впало за західні гірські шпилі у пустелю.

Минуло вже три місяці, як я відірвався від щоденної роботи й блукаю світами, живучи й витрачаючи свої останні заощадження, приготовані на переїзд і на подальшу втечу від арештування, то позичаючись у товаришів, то харчуючись на пароплаві, то в еміграційному домі.

¹ Perforation—свердління, перфорейтор—perforator—свердло, що за допомогою стислого повітря свердлує кам'яну породу під землею, а в просвердлену дірку потім закладають динаміт і висаджують його в повітря, ламаючи породу, скелі.

Я спинився перед входом до своєї хатини і мимо-хитіть поглянув на мідетопильню. Небо зненацька вибухло вогнями.

— Ось туди нам доведеться завтра піти,—гукнув мені робітник, що розмовляв зі мною.

На сході, на темно-блакиті блиснула багряно-мідяна заграва і небо замерехтіло безліччю барв. Все навколо затремтіло від вибуху сполохів.

Він показав рукою на біло гаряче провалля, що своїми вогневими барвами малювало в небі мідяну заграву, яка зараз таки почала поволі мерхнути.

Я заціпеніло стежив за могутніми вогнями і здивовано завважив, як електричні сййва, що зразу зникли перед гострим вогнем мідетопильні, тепер вирівнювалися і знову починали світити білим нічним світлом.

З нашого шлиля видко всю нічну панораму. Інколи подув вітру повергав на нас повітряну смугу сірчаного паху і було прикро дихати.

Від цього диму і сірчаного подиху вся природа навколо нас мала примерхлий, худорлявий вигляд, а дерева ледве подавали позначки життя. Та ще гірший вигляд мала тропічна природа біля селища та самого підприємства. Там просто таки всі дерева повимирали й дивилися на світ своїми сухими стовбурами та поскрюченими галуззями. Отруєне сірчаними випарами повітря задушило всю рослинність навколо мідетопильні і копальні.

Це отруйне повітря дещо знижувало мій бадьорий настрій. Проте міркувати багато не доводиться.

* * *

Я вхожу до намету, запалюю свічку, ставлю її на ящик і беру книжку. Це був позичений у Тютіна підручник англійської мови Нурок...

Від'їхавши з емігрантського дому, я розлучився з Туссенном та Лангеншайдтом, тобто самовчителем, що за ним я вивчав англійську мову і тепер почував себе дуже прикро. У мене буде вільний час і мені було шкода кожного змарнованого дня без науки.

Нурок допоміг мені трохи, однак він не задовольняв. Ціла жменя проблем, зв'язаних з вимовою, з синтаксою

з іншими моментами граматики та з законами англійської мови, ніяк не знаходили собі місця в Нуркові, а надто вимова. Звуки короткі, довгі, повні, підзвінкі, півшелестівки... а тут нічого.

Проте, я поглянув на слова, на фрази. Я з нудьгок прочитав безглуздий набір слів. Повторення, одного нітний, вигаданий згори набір речень, не зв'язаний між собою ніякою думкою і, власне, зовсім ніякий змістом.

Але наука не лізла мені в голову. Ледве вкрившись я вже відчував тепло, де - не - де москити вже співали в кутках. Я погасив світло й опинився в темряві. Я спав майже, на відкритому повітрі, дарма що зачинив свої „двері“, зав'язавши два краї намету мотузкою. Намети на ніч деколи зав'язують мотузкою від єдиного ворота, що може вдертися під час вашого сну, від собаки. Проте, декотрі то навіть і вночі не закривають входу до намету.

Перший раз за все своє життя я спав у своїй власній хаті, незалежно від господаря, від цілого світу, під парусиновим наметом, на височенькому шпилі Чалмерзьких гір.

Оддалеки чутно безперерійну нічну роботу машини, що важко дихала над шахтою. Там безнастанний потік мідяної руди плинув із надрів землі і вливався у вогневу печі разом із вугіллям.

Десь шумувала в потоці вода, що її, мабуть, смоки копальні нагнічували з глибоких колодязів копальні.

Це була моя друга ніч біля Чалмерзьких копалень

ПІД ЗЕМЛЕЮ

- Ранком другого дня я схопився від оклику, що дав почувти біля входу до намету.

— На роботу, час вставати!

Крізь щілину у вході до намету виглядало вусате обличчя саратівського дядька, що працював у копальні і мав іти зо мною робити в одній шахті.

Я поглянув на годинника фірми „Фрам“, що купив його ще в Ново-Миколаєвську. Була шоста година ранку. Це звичайно не така сама година як на Україні, де мало б бути тепер мабуть десь близько чотирьох.

годин опівдні, бо різниця між нашим часом і часом в Австралії у Квінзленді сягає десь дев'яти годин: їх треба додавати до австралійського часу, щоб одержати ті самі години для нашої країни.

Однак це так, коли міркувати теоретично. А в дійсності воно є ось як: тут людина сприймає свій час у таких годинникових висловах, як і в Європі. Шість годин ранку, це і є ранок, коли сонце хоч ще й не зійшло, але ось - ось зійде. Як згадано вже, тут різниця між днем і ніччю дуже невелика, і ранок і ніч наступають майже раптово.

— Ви може вже окропу наготовили? — питаю.

— Хочеш, так бери окропу. Вистачить, я налив великий білікен¹.

Я скочив, як ошпарений, і подався готувати все потрібне для виряду на шахту. Зачерпнувши води у сусіда, я вмився з великого тазу чи „бейсен“, як тут кажуть, примостивши його на ящику просто надворі.

Я поклав свого годинника в ремінний гаманець і причепив його собі до пояса. Я одягнув свій „казанок“, змусивши його виконувати зовсім чорну роботу. На шию причеплено „світінг-рег“, тобто грубу сітку, що має форму хустки.

„Sweating rag“ призначається виконувати обов'язки хустки—втирати обличчя і піт, звідки походить і сама назва „пітна ганчірка“.

Мене дратував мій казанок на голові, бо, як видно з люстри, що на ящику, я маю таки кумедний вигляд.

Та на мені зовсім міцно сіяють тверді черевики, з безліччю залізних цвяхів, з підошвами страшної грубизни і закаблуками, міцно поцвяхованими. Зверху я накинув на себе свій піджак, що я його засадив теж на чорну роботу. Я намастив скибки хліба маслом та джемом і впакував це в папірець. Я крутився перед своїм наметом, щоб не забути взяти з собою потрібне причандалля. Наприкінці я бачив, як мій сусід погасив багаття і пішов до намету по свої речі.

Він вийшов з намету через кілька хвилин. На ньому був його капелюх, піджак, безрукавка, світінг-рег,

¹ Білікен — bilican — походить від слова „кен“, посудина, мале відерце

у руках тримав він шахтарський білікен із чаєм і сніданок, у папірець завинений.

Я мав теж дещо подібний вигляд і був так само „узброєний“.

— Ходім! — вимовив він коротенько.

Сонце бризнуло із-за шпилья понад димарями мідетопильні і залило яхонтовим полум'ям похил нашої гори. І що вище виходило із-за шпилья червоне кружало, освітлюючи багряним вогнем сивий дим, що здіймався з димарів, то вище підносилися в мені радісні хвили життя.

Ми підемо наперед, долиною, через рівчак і потічок, а далі ми звернемо праворуч і ген оттуди, між будівель, і до шахти.

Між покарлючених безлистих деревець, стежною, ми спускаємося один за одним з десятеро людей, з білікенами в руках, з піджаками на плечах і в сірих капелюхах — до рівчака, і далі.

Отак і всі шахтарі-гірники, і росіяни, і австралійці, як один слухняно, за наказом голоса дисципліни праці, простують через рівчак, через потічок до межигір'я, де мідетопильня і будівлі шахти.

Але на моє здивовання всі одягнені куди краще, ніж я сподівався. На них не видно і сліду брудної одежі, ані на моєму сусідові. На них, правда, капелюхи й сорочки буденні, але не брудні від глини і землі і болота із шахти. Для мене це загадка: невже ж у шахті немає бруду, грязюки? Та скоро загадка ця роз'яснилася.

Я вже гадав, що ми просто підемо до шахти, та я помилився. Ми всі завернули до довгого будинку, призначення якого мені не було ясне. Тільки коли я зайшов до середини, я зрозумів, у чому справа.

По обидва боки тягнулися довгі ряди маленьких шафчиків. Кожний із них мав свій номер і зачинявся на звичайну защіпку. Внизу була прироблена така собі довга лавка, на яку сідали переодягатися.

Люди в капелюхах і піджаках, або й без піджаків, але в безрукавках, підходили очевидно кожний до своєї шафи, відкривали її й виймали звідти свої штани й сорочку, і зараз же їх одягали. Декотрі міняли також черевики, витягаючи з шафи брудні, міцно поцвя-

ховані і вкладаючи туди назад звичайні буденні, хоч „надземні“ черевики, що з ними люди прийшли з селища.

Міняли також і капелюхи. Надягали все брудне і стареньке, що витягали з шафів, і вкладали туди свої сорочки, піджаки і капелюхи. Раптом люди міняли вигляд і з досить чисто і звичайно одягнених вони оберталися на брудно і грубо одягнених і готових до роботи: на багатьох була досить брудна одіж, багато мали вогкі сорочки, хоч не було ні подертих одягів, ні лахміття.

У коридорі в будинку між шафами ходив старенький дідок. Він стежив за ладом і прибирав бруд, що приносили з собою робітники з шахти. Приміщення було чисте й просторе.

З одного кінця я бачив як виходить кілька осіб: вони були зовсім голі. Вони підходили до своїх шафів і виймали звідти свої сухі вбрання і натягали їх на себе. Деякі несли на руках вимиті фланелені вовняні сорочки і навіть штани і клали їх поруч із собою, щоб забрати додому.

Та кімната, звідки вони виходили, очевидно було місце, де вони вимивалися після роботи. Отже, міняючи одяг, вони милися в купальні під душами з гарячою та холодною водою.

Я ніколи не працював до цього часу у шахтах, але мені стало ясно, що таке впорядження дає змогу щодня одержувати гарячий душ: проблема купання розв'язана.

Дідок показав мені мій шаф-скриню. Я поклав туди свій піджак, другої сорочки та штанів про запас я не взяв, бо мене про це ніхто не попередив.

Я намотав собі на вус оцю мудрість і вже зміркував, що завтра я буду одягнений, як і всі, і найгірші свої одяги носитиму під землею.

Я попростував за іншими робітниками до шахти, що на дворі. Сотні робітників пересувалися мовчазно і тихо. Де-не-де почути дається стислі вирази, заваги, слова.

- Гальов, Джек!
- Гувд монінг, Джим!
- Сов лонг, Гуд-дей!

— How do You do, Dick?

— Thanks, Joe!

Та більшість, як це я вже скрізь помітив, навіть не виявили такого заворушення і нічого не вимовляють, а виконували обов'язки привітання простим нахилом голови: і то не завжди прямо, а деколи набік, або навіть звичайним піднесенням пальця догори на висоту рівня голови. Деякі однак робили іще менш помітний рух, а просто моргали одним оком на знак привітання.

Коли ми досить спішним кроком наблизилися до колодязя шахти, то ми знайшли там гурт робітників, що ждали на чергу спускатися.

Я підійшов до свого боса містера Мерфі і той—здоровий, міцний, м'язий, одягнений у робітний костюм, як і всі робітники, однак із деякими приладами на боці—давав якісь розпорядження рівним, навіть лагідно-тихим голосом.

Я підійшов.

— Що за спосіб отак тихо розмовляти? — подумав я.

— Гаразд, ваше ім'я Грегорі Підубінг (він перекрутив прізвище).

— Yes, — відказую, хоч моє ім'я він вимовив, перекутивши на англійський зразок.

Це перекучення трапляється мені завжди, коли австралійці намагаються вимовити моє прізвище. Через те я ніколи не протестував, а деколи навіть сам перекучував своє прізвище у згоді з законами англійської вимови.

Тим то замість Піддубний воно все виходило „Підубінг“.

— Ідть із нами. Я покажу вам роботу.

Рівномірно і майже без шуму працює машина. Залізний трос гладко накручується на колесо — десь далі від шахти. З колодязя виходить великий цебер.

Ось вона клітка, куди увіходять робітники, один по одному.

Але тут їх не одна, а декілька; одна клітка, що я обізнався з нею згодом — якась дивна. Люди до неї заходять просто з боків, становляться по кілька осіб в ряд, щільно притискуючися один до одного. Досить тільки, щоб хоч один із них поворухнувся, або вийшов

поза рамку, як його зітре об стінку сторчової шахти. Але всідати в цю клітку дуже зручно і вигідно.

Однак тепер мені випала інша кліть. Це власне був велетенський цебер, чотирикутний, глибокий, залізний, весь забруднений у сіро-синю глину, вогкий без найменших ознак чогось такого, що показувало б на пристосовання для перевозу людей.

— Сідайте їхати вниз, Григоре!

Одночасно мій сусіда, саратівський дядько, махнув меві рукою, показуючи, щоб я наблизився і ліз туди, куди полізуть і всі інші робітники.

Справді, я побачив тут, як робітники почали зручно скакати в цей велетенський цебер, тримаючись однією рукою за край, а в другій руці тримаючи ще й свій сніданок „кріб“¹, як вони кажуть.

Наслідуючи інших товаришів, я й собі вчепився за край залізної велетенської посудини. Одним пружним рухом я майнув через край і гепнувся на дно.

Хоч мій зріст був добрий понад середній, десь близько сто шістдесят дев'ять сантиметрів, я ледве дістаю рукою до краю посудини. Біля мене стоять кілька шахтарів з білікенами в руках і пакунками та свічками.

Кожний із нас одержав від боса по дві свічки; тут ними освітлюють у копальні під час роботи.

Після мене скочило іще кілька чоловіка, трохи штовхаючи одно одного. Однак ніхто не звернув на ці поштовхи найменшої уваги і всі мовчки присувалися один до одного. Нас було чоловіка з десять у цій цебрині.

У ній було вогко. На дні була просто грязюка, з боків сипалася глейкувата червоно-сіра, або сіро-зеленувата земля і болото.

Не встиг я сміркувати про ці нові враження, як зверху дали знак, і наша посудина безшумно полетіла в безодню. Я відчув це скорше, ніж зрозумів. Кров прилигла до грудей і ноги холоділи і летіли вниз. Зверху з темряви, що проковтувала нас, падають холодні краплини води.

Ось майнули якісь сяєва, і знову ми в темряві; летимо в глибокі підземні ходи. Аж ось відчуємо

¹ Сріб — це стайня для волів, очевидно має чисте місцеве значіння, шаяк на харч.

притищення лету, і ми стали. Наша залізна посудина „кейдж“¹ стала просто перед входом до галереї з вузькою залізничною лінією, що зникала в темряві.

Ми стояли у великій залі, з стінами із зеленого й сірого каменю. Праворуч від нас була стайня для коней. Там було кілька тварин, а решта тягала малі вагонетки. Мені не зовсім ясна була функція коней, коли вся головна лінія „мейнлайн“²—була електрифікована. Згодом з'ясувалося, що електрифікацію розпочато і ще не закінчено.

Ми пішли в темну далечінь головного стрійку³, обабіч від нас сірі стіни з зеленавим одливом, над головами висіла сіро-зелена кам'яна маса, що загрожувала звалитися і розчавити нас. Де-не-де ми зустрічаємо дерев'яні підпори, що формою своєю склали літеру „п“.

Ми минали великі залі-ніші з обох боків. Потім обабіч від головної галереї відбігають шюти⁴, галузні галереї, з вузькою колією для маленьких вагонеток і траків⁵.

Ми повернули праворуч до одного шюта, і тут я здивувався, побачивши свого здорового боса перед собою, тим часом як я був певний, що він залишився нагорі. Він мабуть спустився іншим ходом.

— Йди сюди, Григоре. Ви маєте бути малокер і будете робити з Джоні, — сказав він мені фразу, яка не зовсім мені була зрозуміла.

Я вдруге чую оте малокер, а гаразд не знаю, що воно. Та я йду за ним сам. Ми піднялися якоюсь драбиною, і мені було моторошно, тримаючи в руках свічку з білікеном, дряпатися вгору.

Але бос ішов наверх по драбині, наче б це була найрівніша підлога. У нього так само горіла свічка в руках. Внизу, далеченько, після кількох зворотів драбини, я ледве бачив світло від свічок шахтарів, що лишилися там.

¹ Cage — кліть.

² Main line — головна лінія.

³ Streak — смуга, лінія, прохід, напрямок.

⁴ Shoot — стріляти, кидати, галуз, парость відгалуження, вузький прохід у копальнях.

⁵ Truck — вагон, вагонетка, віз.

Ми вилізли, нарешті, кудись. Це була широка із звуком угорі зала, — вся завалена землею, з рейками, що грохотали по залі, майже висячи в повітрі на дерев'яних злежнях.

Тут стояли дві вагонетки. Землю насипали на дерев'яні зруби, що підходили аж до стелі. В одному кутку сиділо двоє робітників з довгими рурками і світили до чогось свічками.

Бос повів мене далі. Ми проминули велику вироблену в скелі залю з навислими з усіх боків камінними зводами і стінами і ввійшли до вузького проходу, що, на мій погляд, являв собою звичайну нору-печеру.

ПЕРШИЙ ДЕНЬ У КОПАЛЬНІ

Нарешті, бос привів мене до нового зазубня, що відходив від шюту в бік. Прихилившись до стіни і трохи зігнувшись, там стояв Джоні, як назвав його мені бос Мерфі.

Це був молодий худорлявий парубок. Йому було років із двадцять. Блідий, високий, з русявим волоссям і довгастим тонким обличчям, та сірим вицвілими очима, він справляв вражіння людини хворої й кволої на здоров'я. Його малий рот і тонкі уста дуже підкреслювали плохий вигляд і худорлявість обличчя.

На ньому був звичайний капелюк, з навислими крисами, без стрічки навколо основи, а сорочка його не мала зовсім навіть коротких рукавів. До пояса, що підтримував його сірі зашкарублі від грязюки й поту штани, на ремінному гаманці причеплений був годинник.

Біля нього тут таки стояла вагонетка з землею, ринню й великими каменюками. Це все мабуть сипалося з верхнього шюта, через особливе корито, що висіло над самою вагонеткою.

Приліплена до стіни свічка кидала навколо миготливе сяйво, обертаючи біле обличчя Джоні у ще блідше та сумніше.

Місце було вузьке і між стінкою та вагонеткою ледве можна пройти, а в самому кутку, де кінчався цей шют, могли стати двоє людей.

— Тут ваше місце. Джоні покаже вам роботу, — каже бос.

Сказавши це, він не гаючись, подався назад, повернувши, як я здогадався за блиманням світла, в напрямку, що був протилежний тому, звідки ми прийшли.

Ми залишилися вдвох із Джоні.

Він позирнув на мене і, ні слова не кажучи, устроїв ломаку в бічній горішній загороджений дошкою шют і почав шурувати. Звідти посипалася земля, а за нею великі каміння.

Вагонетка наповнялася землею, камінцями і здоровенними каміннями. Звідки воно сипалося, я не розумію. Я здогадуюся, що мабуть із інших вироблених місць. Звідти землю пересувають сюди, щоб засипати вироблені місця, які ми ото вже щойно бачили.

— Це земля? — питаю.

— Ні, це малок, — відповідає Джоні, вживаючи знову це саме слово „малок“.

Я взяв лопату й почав помагати, стягаючи землю з верхнього жолоба, протяючи каміння, коли вони застрявали, падаючи згори. Однак я бачив, що моя допомога була майже зайва, бо земля й без того сипалася згори у вагонетку-трак.

Коли ж земля переставала сипатися з шюту, тоді мій товариш, що як виявилось був ірландець, ставав однією ногою на вагонетку та заглядав у самий шют нагору, і встромляв туди залізу ломаку.

Раптовим рухом він штрикав угору, а коли земля починала валитись вниз, він відскакував від шюту, відхилявся назад у куток і чекав доки вона не переставала сипатися, або доки вагонетка не ставала повна.

Він заходив також від стіни, ставав перед шютом і працював ломакою просто перед себе. Тоді на нього теж падали камінці і камінюки, особливо, коли земля з гуркотом падала звідкілясь високо згори. Та Джоні спритно відскакував на бік і я не бачив жодного разу, щоб камінь потрапив йому в обличчя або в голову, як це я сподівався весь час роботи протягом першого дня.

Коли вагонетка була готова, ми поперли її до великої бічної галереї. Ми проштовхували її аж до чималенької, згаданої вже, залі, везли аж на те місце, де над землею висіли залізні рейки і залізні ележні. Ми

перекидали її, виснавши весь вантаж поміж дерев'яних цямрин.

Весь час, протягом першої половини дня, я працював з цим ірландцем Джоні, підвозячи малок і засипаючи вироблені місця. Земля - малок, так її звуть тут, сипалася, як я довідався згодом, аж із самого верху. Про це мені теж розповів Джоні. Потім різними ходами земля досягала малокерів, а ті пересипали її у вироблені місця.

Через чотири години Джоні сповістив мене:

— It is time to have a lunch. — (Це час снідати).

Він одійшов у якийсь закуток і вийняв з-під дошки свій ланч¹. Я взяв свій білікен, що стояв зовсім окремо на дерев'яній балці, і подався слідом за ним. Ми прийшли до невеликого гурту робітників, що розташувалися на поверхні двох, давно вироблених, галерей, де тепер уже не провадилася жодної роботи. Всі натягнули на голі плечі фланеле-вовняні сорочки або піджаки, бо хоч у шахті було тепло, але холодний повітряний продув деколи тягнув по галереї.

Всі посідали рівним колом, декотрі на деревинах, а котрі на камені, запалили свічки, щоб було ясніш, і заходилися коло свого ланча.

Цієї хвилини звідусіль до нас долетіли потужні вибухи, що деколи аж струшували над нами скелісті мідяно-кам'яні заводи.

— Explosion, — (вибух) — сказав мені Джоні.

Робітники виймали з паперу малесенькі тонко нарізані куснички хліба та скибки з різними додатками.

Більшість їла повільно прожовуючи, і тільки з'ївши свій ланч, вони наливали чай з білікена, що тут мав особливу „майнерську“ форму, у покришку, що скорше скидалася на келішок. Вони пили холодний, рудий і густо солодкий чай маленькими ковтками. Пили небагато — чашку, а найбільше дві.

Потім бралися й до палива: набивали люльки ароматним і солодаво пахким тютюном, розрізаючи залютовані бляшанки покришкою з гострим шпінтиком, та вибираючи його звідти рівно нарізаними пахкими шарами.

¹ Lunch — сніданок, перепочинок, для перекуски і легка закуска між сніданком і обідом, а також і самий харч, що його споживають цього часу.

Деякі цей тютюн скручували в сигаретки, вживаючи для цього сигаретковий папір „Зіг-заг“, а котрі просто виймали готові фабричні сигаретки.

Я переживав кризу „тверезости“. Не маючи змоги купувати тютюну на пароплаві St. Albans та під час перебування в еміграційному домі, я поклав собі взагалі припинити палення. З таким наміром я спускався і в шахту, а через це не взяв із собою ні сигареток, ні тютюну.

Але я не міг устояти перед цією спокусою тепер — у глибокій майні, під час крібу, коли всі робітники навколо мене палили сигаретки і отруювали розкішно смачним димом повітря і спричиняли мені страждання, що були болючіші за страждання від пошкодженого сумління через зламання обіцянки.

— Будь ласка, дайте мені трохи тютюну, — кажу я до сусіда.

— Yes, — відказує він мені, подаючи розтяту бляшанку „Кепстану“.

Я беру в пучку тютюн, розминаю його на долоні і потім вкладаю в папірець.

Я несподівано солодко занурююся в дрімотливу хвилю, і забуваюся на одну мить.

— Вставайте хлопці! — зненацька чую я гострий вигук і всю мою істоту, мов блискавичний ніж, пронизує свідомість обов'язку, і я прокидаюся готовий до роботи.

Робітники хутко підводяться з своїх місць і зникають у темряві, пронизуючи її вогниками свічок, що віддаляються у різних напрямках.

Зникаю слідом за ними і я, тримаючись свого Джоні.

Люди йдуть протягом якоїсь відстані, шкандибаючи по камінях, деколи розлягається легенька лайка. Однак назагал мене дивує, що я досі ще не чув справжньої загостреної лайки, як це бувало чув я в Сибіру, під час вантаження пароплавів, навіть у майстернях тощо.

У цих людей є якась надзвичайна здібність працювати і витривалість у праці, та вміння триматися товариства, зберігаючи свої нерви від зайвої біганини, дратування, лайки, викриків і обурення.

Знову ми стоїмо в сліпому забувній шюті, штрикаючи в горішній шют ломакою, пускаючи цілі струмки каменюк, землі, пороху, що сиплеться геть просто у вагонетку.

І знову ми спритно викручуємося від ударів каменюк, що деколи з порожнього жолоба вискакують мов печериці і з дзвоном і грюкотом падають на залізну стінку трака, або й просто проти кам'яної стінки нашого шюту, наче застерігаючи людей, що могли там стояти.

Ми відбігаємо в бік, коли рясний гряд каміння шалено бурхає массю з надто високого затиску. І я все дивувався сміливості мого ірландського товариша, що, не моргнувши оком, дряпався в саму дірку і з розпукою шпурляв туди довгою залізкою, зриваючи за собою потоки пороху, ґрунту, сміття і каміння.

Та мені соромно покладатися тільки на його сміливість. Я бачив, що ця „штрикальна“ операція належить до частини робітної процесу, хоч може і безглуздо, і на шкоду робітникам, що стоять на цьому посту в лаві капіталістичної армії найманих рабів.

Однак я не міг нічого загодіяти проти цього звичаю чи цього правила. Я мусів теж узятися до цього засобу. Бо ж видко одразу, що коли Джоні й вибачав мені мою невмілість, то тільки через те, що бачив у мені новака, непривичаеного до роботи.

З його мовчазних уст і з виразу його спокійних очей, які тільки під час завзятої боротьби із загальмованим молоком і камінням викрешували скалки завзяття, я бачив, що він потурав мені як товариш, і вибачав мені, відзначаючи свою поведінку, як вшестість робітника, що вміє, керує, показує, але що так робить це тільки до певного часу, доки я не засвою ці процеси і сам не стану йому рівний.

— Годі мені покладатися на нього й жити з його ласки!— ось який зробив я висновок.

Завзято тоді я брався до залізного бара¹ і уперто штрикав на капризну породу, що застрявала у вузь-

¹ Бар — має багато різних значінь, а між ними й таке як лом, залізна ломака, шинквас у шинку.

кому шюгі, і сипав її у вагонетку. Коли ж вона, бува, застрявала вгорі, тоді я ханався лома, спинався на край вагонетки, і не заглядаючи вгору, просував бар аж до породи і бив вгору, аж доки земля-малок не починала сипатися невинним струмком. Тоді я відскакую геть на бік, і чекаю, поки вона знову не перестане сипатися. Коли ж вона наповняла вагонетку до країв, я вставляю тоді дошку поперек гирла шесту і припиняю і гуркіг, і потік лавини й падіння землі.

Тоді ми знову ставали по обидва боки вагонетки, напружували наші м'язи і штовхали залізний віз наперед, до видобу мідяної руди, до дерев'яних цямрин, що справді, мов у колодязі, стреміли в різних місцях у вироблених печерах під навислими кам'яними зводами.

На важких зворотах ми мусіли упиратися мов воли, і піт лив із нас градом з чола, заливаючи шюгу і ллючи поза сорочку. Надто важко діставався мені цей перший робітний день, бо м'язи мої послабли за кілька місяців дозвілля, і найменша напруга викликала почуття знемоги і болю.

— Ще трохи, а там перерва, — думав я, вичерпуючи, як мені здавалося, рештки своїх сил.

Крім того й повітря тут було задушне й надто тепле. Наприкінці дня ми вже зовсім перестали працювати навіть у цих безрукавних фланелевих сорочках. Ми повісили їх на продуваних місцях, а сами робили голі.

У шахті було парко. Навіть коли ми потрапляли в течію свіжого повітря, воно теж не було надто холодне, а тільки трохи свіжіше.

Цей перший день моєї роботи одразу мені завдав прикростів: я пошкрябав у багатьох місцях шюгу, і в уразки позалазила зеленувата земля і я відчував, що в тім місці тіло свербить.

За кілька хвилин перед кінцем роботи, йдучи вже до вихідної галереї, я побачив як по кількох шюгах і вироблених місцях по вибоях позалишалися окремі робітники. Це вони будуть запалювати гноги, а потім загуркотять вибухи.

Я з цікавістю поглянув на підготовні роботи, що їх вони закінчували; я вже знав, що має бути вибух.

— Григоге, вибух! — показав мені рухом руки Джоні на робітників, що сиділи попід скелями у вибогах.

Коли ми спустилися вниз, за нам", як здавалося мені, йшли останні робітники з нашої шахти, поспішним кроком, хоч справді майнери¹ ніколи нічого не роблять надто приспішеним рухом.

Бо й тут панує рівномірний такт: майнери працюють, не хапаючись, не рвучко, але певно й твердо... робити, робити, робити... на користь капіталістичного класу.

Ми були вже на півдорозі нашої путі до виходу до „кейджу“, що візьме нас нагору. Зненацька ми почули підземні громи мідяної копальні.

Це було справді пречудове явище. Ключем ішли сотні робітників до кількох виходів, щоб піднятися нагору.

А вслід їм невеличким постатям у капелюшках, з білкенами, подекуди з свічками в руках, що рівною ходою сунуть і сунуть, гуркотять громи стоголосими відгуками і луною, що струшує над нашою головою каміння і зводи, і наповнює галереї їдким димом.

Ці вибухи наприкінці нашого робітного дня були без порівняння міцніші й гостріші і численніші за вибухи під час сніданку-крібу.

Мої непривичаєні нерви здригувалися від кожного гуркоту вибухових громів і безлічі потужних повторних ударів, що глухою луною гупали над моєю головою, тиснули на мою свідомість, мов неминуче невідкличне лихо і, здавалося, що це — остання хвилина людського існування; це було наче непередбачений зловісний завал усіх поверхів шютів Мавнт-Чалмерзької майни, і проти цього лиха нема жодного ліку, крім одного: смерть для всіх нас, смерть...

Та хвилеві вражіння ніколи не похитнуть людську свідомість здорової нервами людини: об'єктивний світ існує, хоч би там що, і свідомість та знання дійсності каже, що це тільки звичайне щоденне явище, і хоч би як ото страшелезно гуркотіли і оскаженіло лютували динамітні вибухи мілю навкруги під землею у майже суцільній масі мідяно-кам'яної руди,—майна непохитна.

¹ Мінер — гірник, копальняний робітник, що працює в копальні,—походить від слова mine—копальня.

Нічим не видаючи свого хвилювання, я поволі ступав наперед із своїм мейтом¹ Джоні, парубком, що, нарешті, вилався мені вельми симпатичним і навіть, я б сказав, дуже інтелігентним.

Коли ми вже стояли біля виходу з галереї і входу до кліті і навіть, коли ми один по одному скакали в цю залізну посудину, повну грязюки, мідяно-рудних камінців, набиваючись до неї мов оселедці в бочку,— давалося почути нові глухі численні вибухи динаміту по копальні.

Це — найкраща година для вибухів; доки одна шифта заступає другу, весь дим вийде з копальні, і повітря теж переміниться. Нова шифта тільки має перевірити наслідки вибухів та продовжити попередньою гангою² почату роботу.

Мій вихід на поверхню був мов свято: я зустрівся з радісним веселим посміхом сонячного дня. З почуттям виконаного обов'язку і чималої повинності, я посувався помірною ходою за іншими робітниками до роздягальні.

Люди кидали свою брудну одягу в ящики, беручи з собою тільки „світінг реґи“ та деколи брудні й вогкі штани; квапним кроком вони йшли до купальні, де настановлено десятків зо два грантів і душів з гарячою й холодною водою. Люди прискакали, вимивалися: спершу лице і руки, а потім голову і все тіло, рясно намилюючись милом і змиваючи бруд і мило теплою водою, що лилася з душів і грантів.

Я почував себе наче після лазні у в'язниці, де людина іноді тижнями чекає на цю втіху.

Я витерся с'як-так, бо не мав іще всього потрібного приладу при собі.

Однак я вже ось одягнений; накинувши на себе піджак, я вийшов оновлений, бадьорий, радісний, повний почуття перемоги й одваги.

Перший день моєї роботи в копальні закінчений!

¹ Мейт — mate — літерально значить товариш у роботі.

² Gang — ганга — це значить не що інше, як банда, а практично це слово набуло значення поняття артілі. Так воно й буває: артіля, що умовляється на спільний виріб і відповідний розподіл виробу. Однак, приміром, такі робітники, як тракеї і (вагоноводи) та малокери не беруть участі в гангах.

Ідучи додому, я міркував про раптові зміни своєї долі:

— Ще недавно — я довічний засланий поселенець, змушений робити як наймит на сільського глітая за півдарма, змушений ховатися від арештів і поліції і битися за втечу до ширших ланів революційної роботи. А сьогодні я був уже шахтар із мідяної майни в Мавнт-Чалмерзі. Я кую сам свою далішу долю, щоб діяти в світі в напрямку його революційного перетворення, але в інших змінених обставинах і новими засобами.

ШАХТАРСЬКЕ МІСТО

Перші кроки моєї роботи скоро закінчилися і я обернувся в шахтаря, обізнаного в процесах роботи мідяної копальні.

Мое життя поділялося на кілька моментів. Вісім годин я віддавав праці у самій копальні, а фактично це було навіть і більше, коли взяти на увагу час, витрачений на перехід до копальні, на виготову сніданків тощо.

Поза тим я витрачав чимало часу на всілякі кухонні потреби, — ходити по воду, готувати їжу.

Кожну вільну годину я присвячував переважно вивченню англійської мови, читаючи газети, працюючи за самовчителем Туссена і Лангеншайдта.

Перші дні мені довелося промучитися з Нурком, але скоро тільки я одержав гроші з мого першого заробітку, — я одержав одразу, щось біля чотирьох фунтів, — я негайно вислав у Брізбейн двадцять п'ять шилінгів на самовчитель Туссена. Я також подбав за словники: англійсько-російський, та російсько-англійський і надіслав за них гроші. Негайно я одержав повідомлення, що словники лежать у крамаря, і що треба тільки їх взяти та переслати.

Однак самий крамар, чортове ледащо — ніяк не хотів цього сам зробити. Я мусив писати Артемові, прохаючи його запакувати словники і вислати мені їх поштою до Мавнт-Чалмерзу.

Після кількох днів одержую листа від Артема, де він повідомляє, що словники, нарешті, вислано, а одночасно надходить і самовчитель.

Яка це була велика втіха для мене, що так привичайся до системи, як добрий школяр до свого вчителя. Воно якось цікаво сталося зі мною: що більше мав я труднощів дістати самовчитель, то дужче в мені розпалювалося бажання придбати його і неодмінно продовжити вивчення мови саме за цією метою. Тим то, не кидаючи Нурка, я із завзяттям, і навіть з лайкою, домагався надіслання мені книжок цього самовчителя, доки справді не одержав.

Тепер я віддався з нечуваним запалом вивченню мови.

Ледве кінчивши роботу, ледве попоївши, і найшвидшим темпом упорядкувавши свої кухонні справи, я хапався за книжку і ховався в кущах, на найвищій точці шпिला. Сідав там на порожній ящик, і закриваючи аркушиком паперу російські слова, я вивчав англійські слова, а за допомогою їх я потім відчитував і самий заданий текст. А що після кожного слова зазначалася й вимова, то я не мав тепер уже труднощів відгадувати вимову.

Скоро я завважив, що в англійській мові, як і в кожній, дарма що всі твердять протилежне, є так само свої закони і повторність явищ у вимові; і я без великих труднощів уже міг сказати, як саме треба вимовляти певні збіги літер. Тим то писана вимова правила мені тільки за контрольні позначки.

Я працював завжди голосно. Я змусив м'язи мого рота, мого обличчя, язика, горла вимовляти англійські слова з такою самою легкістю, як я умів уже вимовляти французькі, а також і німецькі слова: я вивчав ці мови ще сидячи у в'язниці.

Товариші, бувало, підходили до мене й дивувалися моему завзяттю.

— Та нащо тобі так знати мову? Коли б ми вже знали стільки як ти, то ми б ніколи й книжки до рук не взяли, — казали вони.

Австралійці, що жили на шпилі разом зі мною, вже добре знали мене і, між іншим, поважали мене саме за таку упертість і бажання вивчити мову.

— Григор — дуже розумний парубок, — нахвалявали вони.

Деколи я звертався до них за порадою, як вимовляти те або те слово.

Вони охоче показували мені вимову англійського „тій ейч“ — th. Мій Джоні, з яким я мав найбільше нагоди розмовляти на тему англійської вимови, виставляв наперед зуби нижньої щелепи, накладав язика на передні верхні зуби, наполягав на нижню щелепу і випалював *дій*, або *тій*. боє „the“, але є і „thank“.

Найбільше їх дивувало, що я деколи вимовляв слова, що їх власне робітники ніколи в житті не вживають, а знають тільки з літератури.

Я завважив, що вони в розмові вживають майже самі слова германського, чи як вони кажуть, англосаксонського корня, тим часом як у літературі дуже поширені слова саме норманського чи то французького корня.

Читаючи оповідання Дікенса „Крісmez Керол ін провз“¹, я натрапив там чимало чисто літературних, мало відомих у робітничих масах, слів і вони деколи голову ламали, дивуючись, звідки це я нахапався таких мудрощів.

Наприкінці вони були певні, що я знаю мову куди краще, ніж це видно з моєї вимови, що звичайно шкутильгала, а надто наголос. У суті речі це й була правда.

* * *

Увечорі я сиджу в своїм наметі. Вже пізно, полотно тента червоніє від пурпурних промірів сонця, що схилилося над обрієм. Напівлежачи, я тримаю розкритий зошит самовчителя і прочитую граматичні правила.

— Кидай свою англійську грамоту, ходім до готелю подивимось на життя англійських шахтарів, — говорить, заходячи до мене Тютін.

Голова потребує відпочинку.

Виходжу на свіже повітря, що, як відомо, тут буває не тільки завжди тепле, але й зовсім гаряче.

¹ Dickens — Christmas Carol in Prose — Різв'яна пісня в прозі. — один із творів Дікенса, що його подано у Туссена і що його вичає учень геть наскрізь. Якщо учень ретельно виконає всі завдання за методом самовчителя Туссена, тоді його лексикон збагатиться всім багатством Дікенсового твору, а сам Дікенс, як відомо, посідає найбагатший запас англійських слів.

Надвечір. Багряне сонце ховається за пасмами західних гірських шпилів. Мідетопильня пихтить і роззявляє свою вогняну пащу, пускаючи довжелезні язики розтопленої мідяної лавини.

Паротягики, маленькі й моторні, тягнуть вантажі платформи до місця, де вихолоджують мідяні бовванці. Потім їх особливими зводами навантажують на вагони і паротягики везуть цілі валки з міддю до станції, а там далі до Рокемптону, де їх вантажать на пароплав і везуть у всі частини світу.

Звичайний запах сірки, і ще якихось отруйних газів, пашить на нас із мідетопильні, чи смелтеру¹, як зовуть його тут.

Ми виходимо в долину і через місток проходимо до центру цього малого міста.

Ось тут і все життя, і всі його розваги, і відпочинок — як на долоні.

Я знову бачу свій готель Mount Chalmers Hotel, де я провів всього тільки одну ніч і поспідав один раз. У барі стоїть гурток шахтарів. Один з - поміж них частує ціле товариство. Він мабуть одержав сьогодні велику кучу зароблених грошей і розсипає їх у барі.

— Випий, Боб! — гукає він ще до одного товариша, що лїниво чи позїльно проходить мимо.

Той заходить і пристає до гурту. Вони наповнюють свої чарки найчистішою оковитою, англійського виробу, що зветься віскі. Вони однак наливають водички, щоб не надто була гостра. Вони підносять чарочки і стоїїно промовляють один до одного. Випивають, а майнер, що його звать Реллі, платить за все товариство, кинувши жестом досить щедрої руки на шинквас - бар золотий соверен².

Однак господині шинкарці рахувати не важко. Майже кожний равнд³, що йде навколо, коштує стїльки сікспенсів⁴, скїльки є людей. Бо ж кожна порція май-

¹ Смелтерз — smelters, значить те місце, де витоплюють щось.

² Sovereign — це золотий червінець, вартий двадцяти шилінгів.

³ Round — коло, круг. Коли весь гурт одразу вип'є по чарці — то буде „равнд“.

⁴ Sixpence — шість пенсів, півшиллінга, на наші гроші це буде двадцять чотири копійки, а тепер після падіння англійського фунта буде десь близько 16 копійок.

же якої завгодно рідини коштує шість пенсів. Те саме коштує й кухоль пива.

Коли один частує всіх, — це вершок громадськості й слави. На цьому ґрунті буває навіть „змагання“, а господар готелю перед таким щедрим шахтарем просто танцює: бо шляхетний вибух щедрого марнотратства в одного піддає шилінги зиску в кишені другого.

Та ми йдемо далі.

Нехай собі п'ють коштом одного щедрого товариша, залюбленого у веселе товариство

Тютін веде нас до освітленої залі, де бренькає піаніно. Там сидить, знана мені вже, світловолоса з рудоватим відтінком і з ластовинням дівчина, що подавала до столу й показувала мені кімнату; вона грає на піаніні, а біля неї сидить з десяток молодих парубків та дівчат.

Проте, з парубків більшість, на наше розуміння, не так уже й молоді, бо це здебільшого хлопці, що мають років із тридцять, вже доброї кваліфікації гірники, звичні до роботи в мідяних руднях.

— Вони залицяються до дівчат, — оце їхня розвага після роботи.

— Вони залицяються, але важкі на те, щоб побратися! — пояснив він далі.

Але ось вони почали танцювати.

Справді вони виганцьовують якийсь танок, що мені його природа зовсім була незнана. Я колись за юнацьких років перед переходом на нелегальне становище професіонала-революціонера ще вмів ушкварити там усяких венгерок, польок, вальсів. Але тут я бачу не один тільки вальс, хоч його теж танцюють, а крім того якийсь іще незваний мені танок.

— Що воно ото танцюють?

— Та це ж танго, а перед тим то був барн данс¹, фокстрот!

— Ніколи навіть і не чував такого дива.

¹ Tango, barn dans, fox trot та ще вальс — танки, що їх тепер тільки танцюють у Західній Європі та в США, а також і по інших країнах світу. Ці танки, як кажуть, походження негритянського, через що їх забороняють по деяких країнах фашисти (Гітлер) і папа.

— Та тут самі американські танці! Нічого подібного до наших польок, краков'яків...

— А чого краков'яки — це наші танці? — запитав я.

— Я й сам не знаю.

Проте, це досить нудна картина, хоч танки цікавіші за наші.

— Дивно, що вони п'ють стільки віскі, танцюють, але, живучи вже не один тиждень тут, досі я не чув за бійку, — кажу.

— Тут бійки ти й не побачиш скоро. Річ бо в тім, що австралійці звичайно не б'ються як у нас. Робітники теж поведуться гречно, як ти це вже мабуть бачив, а коли сварка набуває загостреного характеру, тоді вона кінчається двома-трьома образливими словами, що мають значити „виходь на бокс“.

— Отож, значить, замість бійки є бокс?

— Атож. За всіма правилами.

— Не вмер Данило!

— Однак є різниця: б'ються один на один, третій не сміє втручатися, бійка майже легалізована, і полісмен теж не втручається. Але бокс мусить відбуватися без ножа і без „шкідливих ударів“, що суворо заборонені. Життю в кожному разі ніщо не загрожує.

— Після боксу, як правило, вороги подають руку один одному, — додав він.

— Іншими словами, це — особливий герць, двобій! Культивоване дикунство, поєднане з лицемірством.

— Та де ж там дикунство? — слабо заперече мій товариш.

— Хоч круть-верть — хоч верть-круть, але звичай сам собою дикий, залагоджувати свої суперечки, насаджучи ворогові синці під оком та вибиваючи зуби, — твердив я своє.

Однак я мусив визнати, що сварок щоденних ото біля бару, я не чув. Навіть більше, і біля бару люди стояли не дуже п'яні і були спроможні навіть балакати про всілякі повсякденні свої справи у зовсім розсудливому тоні.

— Де секрет цієї пристойності? — питаю я Тютіна, що оповідає мені про поведінку п'яниць.

— Де? Бо полісмен одразу штрафує на п'ять ф. стер. того, хто п'яний впаде на вулиці.

Потім ми перейшли далі до другого кінця цього містечка, чи тавншипу¹. Там була маленька церквівка баптистів. Коли ми проходили повз неї, я бачу з десяток жінок і кількох чоловіків, що сиділи в приміщенні і слухали якусь балачку свого попа.

Це—одна каплиця, а отам є друга. Тут, попів — хоч греблю гати.

Але далі ми побачили гарний котедж з одчиненими дверима, звідки розлягалися пречудові звуки роялю.

— Хто там мешкає?

— Не знаю. Може директор підприємства, а може який урядовець, або піл, або лікар. Робітники живуть по наметах, по боардингах-говзах і декотрі по тих хатках...

— Це типове мале місто в промислово - гірничій Австралії тропічної півночі, — продовжує пояснювати Тютін. Неподалеку звідси є ще більші копальні Мавнт-Морган. Подібні копальні ми знаходимо ще далі на північ, — це Клонкари, де крім червоного ґрунту і вогнем сонця спалених рівнин і розпорошених від спеки гір, нема ніякої іншої природи; а потім далі — Мавнт Мулган — гори з покладами міді, аж під самою Карпентарською Затокою.

— Оце головні промислово-гірничі осередки Квінзленду?

— Так, і скрізь ви побачите однаковісну картину. Хотелі з барами, віскою, піанінами та танками. Каплиці дві або три: англійську, католицько-ірландську та баптистську або й лютеранську; далі — школу, лікарню, крамниці і боардінг-гавзи та приватні мешкання, а потім і тенти. Ось вам і весь перелік будівель по таких малих містах.

Справді, отак воно було й тут. А поза тим — нічого особливого. Коли хтось мріє про далекі краї і культурні центри, то говорить про Брізбейн, про Рокгемптон, Сідней і рідко коли хто згадує за Південний Квінзленд. Але Мавнт - Чалмерз — це ж глушина і край!

¹ Township — селище, містечко. Town — місто; — city — місто теж, але велике, як Лондон. Брізбейн.

— А професійна спілка тут є?

— Тут немає ніякого офісу професійної спілки, а є просто так званий організатор трейд-юніону¹, що продає квитки і вербує нових членів, от як і тебе

Я сам мав квитка члена професійної спілки, що тут звалася Овстрейліен Дженерал Воркерз Юніон. У ній об'єднувалися також робітники: лісові рубачі, робітники тартаків і цукрових плантацій. Однак, заплативши на рік ось один фунт стерлінгів і придбавши отакій квиток, на тім мої обов'язки члена трейд-юніону власне й кінчалися. Цікаво, що тут квиток, здебільшого, видають на рік одразу.

Тютін оповідав мені про спілки:

— Деколи сюди наїздить „дженерал-організатор“. Він зробить якусь доповідь про те, що за правом робітники повинні б мати все під своєю владою, але цього домогтися можна тільки повільною боротьбою і опануванням парламенту; це має зробити Партія Праці, яка потім уже, використовуючи державні засоби, почне будувати соціалістичні підприємства, що випіратимуть поволі капіталістів. Отак вільною конкуренцією буде згерто капіталістів в Австралії... Соціалізм буде вростати в капіталізм, виросте соціалістичне суспільство і витіснить капіталізм шляхом еволюційних трансформацій — перемін.

— А приклад цьому дають, приміром, оті державні готелі, банк федеральний, державне страхування, залізниці, — додаю я.

— Отак саме і є. Коли я сказав австралійським робітникам, що в царській Росії є багато державних залізниць, то вони дуже дивувалися. На їхню думку, це був крок до соціалізму, а цього вони ніяк не сподівалися від царського уряду в „дикій малокультурній країні“.

— Отже, вони покладають надію на те, що з цієї „соціалістичної оази“ виросте соціалістичне суспільство й витіснить капіталізм шляхом еволюційних трансформацій!..

¹ Organiser — організатор, що його висилає професійна спілка або, як тут кажуть, трейд-юніони, збрати членські внески та вербувати членів.

Ми обійшли все місто, де разом стояло може до півсотні котеджів, серед яких школа була найкращий будинок. Мене вражало це намагання зробити біля декотрих котеджів якийсь квітник, хоч сама природа і уціпливий дим від мідетопильні душив усю рослинність в околиці.

Однак культурної розваги тут годі шукати. Попи виголошували свої марні проповіді, дівчата танцювали із шахтарями в залі готелю, літні робітники стирчали біля шинквасу в барі і смоктали віскі та заливалися пивом, пропускаючи там свій заробіток.

Так минає святочний день у цьому невеличкому шахтарському місті, серед гір, неподалеку від моря, у сонцем опаленій долині, багатій на поклади міді.

ПРИ РОБОТІ З МАЙНИ

Я втягнувся в роботу на шахті. Я переходив по шютах через колодазі, переступаючи по дошках, не боячись, як це було вперше, впасти в глибоке провалля на десять метрів.

Мене не страшили вже навислі понад моєю головою загрозливі сіро-зелені кам'яні брили мідяної руди. Я човгав по землі між рейками, ступаючи одважно в багно й воду, що в деяких галереях лилися просто струменями.

Я тямив напружувати свої м'язи на спині і витягав вагонетки з найскрутнішої влоговини.

Я відкривав загороди-шлюзи в шютах, випускаючи з водою зелено-брудну руду у вагонетку і потім, накидавши її повну, гнав до міся, де її треба чепляти до поїздів, що тягли їх перекидати в цебро-кліть, щоб подати нагору.

Я пересипаю малок з одного левела¹ до другого, і вправно штрикаю ломакою - баром у відтулину з малок, тягнучи з собою цілу вагонетку каміння, землі, пороху й глини.

Я поволі обізнався з робітними процесами в різних напрямках. Однак уся моя робота покищо обмежувалася двома найпростішими роботами: я був малокер

¹ Level — рівень: так звуть тут поверхи копальні. Мідяна копальня в Мавнт-Чалмерзі має чотири поверхи, а глибинсю була десь близько п'ятсот метр.

і тракер, тобто перевозив землю засипати вироблені порожнечі і перевозив мідяну руду до галереї, звідки її гнали до вантажних цебрів, що йдуть нагору.

* * *

Доводилося мені працювати й в дуже скрутних місцях і обставинах. Це було тоді, коли мене поставили возити руду в другому левелі.

Я сьогодні працюю у довгій галереї з вагонеткою. Я маю підводити вагонетку під залізну заслону, відчиняю її і шуркаю баром—у відтуліні. Напсвняю вагонетку рудою, а потім одвожу до валки, де вагонетки зчіплюють до купи і електричною тягою спроваджують далі.

Навколо було вогко й темно.

Раптом почув я збоку, як хтось зашарудив. Приглядаюсь. У шюті, що через нього я майже ступаю, глибоко внизу сидять двоє і присвічують свічкою.

Щоб це могло бути? Мене навіть це спершу вразило.

Це робітники впорядковують шют¹, щоб подавати згори добуту руду оцим ходом. Тепер вони лагодять його, кладуть щось наче цямрини, і зміцнюють його відпирність супроти діяння руди, що її сипатимуть цим річищем. Ці робітники—фахівці-теслі.

Спокійно й неухильно котиться моя вагонетка взад і вперед по темній галереї то порожня, то повна руди. На розворотах я чую веселі й дружні голоси майнерів та тракерів², що вітають або підбадьорюють мене в роботі.

Я натягаю сорочку, бо тут вітрогон жене вітер і аж наскрізь чується прохолода. Вогка від поту фланелева сорочка однак захищає тіло від легких змін температури, і ввесь час рівномірно затримує тепло.

Коли людина подолає перші труднощі, тоді вона починає відчувати насолоду й задоволення від перемоги і від здобутих наслідків.

¹ Shoot — буквально — падіння, тут — відтуліни й вузькі ходи, що через них подяють мідяну руду до місця, де її насипають у вагонетки, а також і вузькі проходи, де видобувають руду.

² Trucker — це робітники, що працюють на траках-вагонетках.

Мені приємно відчувати, що тепер трак повертається на дошки гарно й легко, що кружало з рейками піддається легко зусиллю і вернеться туди, куди треба, тим часом як спочатку я вимучував себе до виснаги на цих зворотах і кружалі.

На моїй голові міцно сидить м'який капелюх. Я вже закинув геть свій казанок. Він не був корисний мені навіть у шахті, бо не дуже захищав від крапель води, що падала згори з вогкої стелі галереї, та від камінців, що деколи зривалися зверху. Тепер я мав справжній фетровий австралійський капелюх, що приймав всляку форму від вогкості, але який я завжди міг повернути до властивої йому первісної форми: він був дещо зношений, бо дістав я його від одного робітника, що хотів був його викинути.

* * *

— Григоре, ви підете зі мною робити іншу роботу.

— All right, — (згода, (гаразд), — даю я свою згоду і рушаю слідом за ним.

— Ви візьмете оце свердло та принесете його до головної лінії....

Перед мене стояло двоє робітників і вибивали руду, вельми змішану з глиною та мокрою м'якою сіро-зеленою породою. Я маю відвозити руду траком.

Вже наприкінці шифти приходять бос поглянути, як іде моя робота. Він оглянув навколо і поміряв оком дистанцію, що я пройшов, вибираючи породу.

Поглянувши вгору, він спинив свій погляд на одній точці. Потім він бере мій бар і показує мені рукою на маленьку щілину в стелі моєї галереї, чи власне шюту.

— Григоре, ідіть назад.

Я відступаю назад, зацікавлений тим, що буде, і зовсім не гадаючи, що в тій тонці ховається небезпека для мого життя.

Бос устремив у щілину кінець бара й покопирсав трохи. Потім він виймає бар, одводить його назад і одним сильним ударом встромляє його знову в розятрене місце стелі.

Одночасно він відсувається сам назад і чується глухе потужне:

— В-г-у-х...

Величезна брила, відломившись від стелі, важким завалом гупнулася додолу, укривши все робітне місце. Тут було може зо дві вагонетки.

Після цього він, оглянувшись навколо, узяв до рук рискаля і постукав стелю і бічні місця галереї. На його оцінку все тепер було гаразд.

— Григоре, ви повинні уважати і випробувати це.

Потім він повернув назад і пішов, залишивши мені завдання вигребти завалену руду й породу і вивезти її з проходу.

* * *

Одного разу мене післано на четвертий левел, що був найглибший, бо перший левел був найближчий до поверхні землі.

Я пішов з робітником, що мав поставити мене на роботу. Ми спустилися вниз досить крутим похилом вздовж довгого троса і рейок. Ці рейки вели вниз до якогось робітного місця. Наша стежка була непевна, сковзька і нам доводилося триматися рукою за якісь поручні. Скрізь було вогко й темно, хоч з обох боків світилися ліхтарі, що зменшували темряву всередині нашого переходу.

Коли ми спустилися цією наскісною похилою дірою-галереєю вниз, ярдів з двісті, перед нами відкрилася широка простора кругла зала із стелею, замайстрованою дерев'яними цямринами і балками.

Внизу через залу покладено лінії вузьких рейок. З кількох боків вели ці рейки до бічного заглиблення, що містилося саме проти похилої галереї, з двома парами рейок: тут сила електроенергії тягне вгору з рудою одну вагонетку, а другу порожню подає вниз.

Двоє робітників безнастанно мають підвозити руду у вагонетках від бічних заглиблень і причеплювати їх до дротяної ланки.

— Прокляте місце! У вухах дзижчить безнастанний шум від тросів. Угору повзе вагонетка, а вниз спускається порожня, і гуркотять залізний ящик на чавунних колесах.

Угорі блимають електричні лампи, і падають ясно-жовтаві проміння на мармурово-порохлявий діл,

перехрещений рейками, покладеними між деревин і велетенських підпор.

Зверху зі стелі нависли дерев'яні надбудови, що утримують верхні шари породи і страшелезні самою загрозою навислі кам'яні скелі. У потужній залі світяться вогні; це вогні у глибоких нішах, де кінчаються рейки, і там згори і з боків сиплеться руда, що ми її тут накидаємо до вагонеток.

Ми поквально вдвох накидаємо руду до вагонеток і, мов підземні гноми, випростовуємо наші тіла, впираючись руками в край залізної основи і штовхаємо.

Мій мейт¹ — Джек.

Він легко повертається, цей незнаний мені Джек, спокійно-звичним до важких рухів дужим ударом поштовхує свій возик, повний руди, і раз-у-раз дається почути його вигук попередження:

— Дай дорогу, гаразд, уважай, гляди!

Ось вона повна, важка вагонетка; але ж вона на залізних рейках, і, давши їй поштовха, я зрушую її з місця. Вона йде наперед. Поволі, — ось тут похил. Сама йде. А он там треба натиснути на залізні краї — короба. Раз-два-тисну ногою в залізні злежні колійки, і трак-вагонетка рівно посувається далі.

Ось воно кружало і розворіт; ставлю її на кружало, повертаю, готуюся приладити до гачка, який буде на тросі, що прийде з порожнім траком згори. Системою пересувань, мій трак стоїть далі до стінки, просто чорної паші, що тягне своїм сталевим язиком у своє віднесене черево оці траки без ліку з мідяною рудою.

Але що це немає порожняка?

— Гуууу, гуу, дз!

— Що за чортова пригода? Що воно гремить так потужно і просто звідти згори?

Це тривало мить. З гуркотом, брязчанням, з скалками вогню і бризками породи, роззявлена чорна паша з далескими вогниками виплюнула масу каміння і заліза водночас із крегтанням. Я інстинктивно відскочив мов божевільний в жаху на бік і став осторонь трака і зненацька...

— Држзанг гвах!

¹ Мейт — товариш на роботі.

Перед моїми очима завертілося все в безладді і руїні. Зверху незваним способом вагонетка, з вантажем з рудою, як видно, відірвалася і з жахною силою з розгоном врізалася вниз у стіну, все потрощила і зігнувши основу та залізні стінки основи.

Ця небезпека промайнула в моїй свідомості, химерна пригода, як щось чуже, далеке і таке, мене навіть і не чіпає. Дивно, що воно таке чуже й стороннє.

Може це через те, що мої нерви в такому безладі і вже навіть не сприймають цей удар з гори трапа проти кам'яної стіни нашої ніші четвертого лева. А може й тому, що нерви мої були надто охоплені радісним почуттям, що страшна небезпека смертельно проскочила через мою голову, і я залишився цілком непошкоджений!

— Та скільки ж небезпек людина переживає на своєму віку? Тільки може якась тисячна пригода розбабляє людину життя. А дев'ятсот дев'яносто дев'ять небезпек промчить понад головою, мов призначене не мені, а комусь чужому, — сусідові, майже знашому мешканцеві земної кулі, де, як відомо, живе півтора мільярда людських істот.

Мій „мейт“ підійшов до мене і ми вдвох почали випростовувати зруйновану вагонетку і вичищати руду, що засипала круг і рейки.

Щоб там не було, але ми тут на посту, не менше важному, ніж пост стійкового. Місце мусить бути звільнене від руїни хоч би там що! Ми мусимо поставити усе на своє місце, щоб давати свій видобуток нагору, як бажано і потрібно це смелтерові, що коває щодня безліч тонн руди, каміння і породи, щоб виливати свої лавини міді і шлаку й розтоплених покидів.

Однак у мене повстає обурення.

— Чого це бос саме мене поставив тут на цьому посту! Нехай ставить краще плачених робітників. Невже ж мені потрібно отут важити життям, стоячи перед чорно-роззявленим жерлом і чекаючи на нове падіння трака!

— І чого це вони так погано організували подачу нагору, цим похилим підйомом? Невжеж у них не було кращого способу? Хай ти згориш!

У мене пропав настрої. Я почав бунтуватися проти дисципліни. Коли так, то чорта з два працюватиму тут.

І раптом я здригнувся від вогкості, від паркого тепла і холодної води, від задушного повітря і блимання свічок та рудоватих вогників лихтарів, від траків і линви і зловісного гудіння машини, що тягне траки з вагою наверх.

— Ну й нехай! Я припиню роботу...

Бос прийшов. Оглянув катастрофу. Його згорні післали сюди, бо саме там, нагорі вже знали, що зірвалася вагонетка!

Я навмисно почав робити повільно, рухаючись абияк і безнастанно оглядаючись в чорне жерло похилої галереї. Я роблю зусилля і наче не можу одразу зрушити. Я удаю, що ніби не тямлю як слід робити.

— Прокляття! — каже сердито бос.

Він хапає вагонетку одним рухом, посуває її на кружало, повертає мов дитячий возик, і настановляє проти рейок, що йдуть нагору.

— Ось сюди!

Однак він розуміє, що я працюю неважно і не бажаю працювати у цій найглибшій дірі з усієї шахти.

— Ходім зо мною нагору!

Бос люто поглянув на мене і зневажливо вилаявся, не виявляючи однак ясно, кому саме призначена ця лайка.

Я мовчки, ні слова не кажучи, повернувся й зараз таки пішов за ним слідом нагору, попрощавшись раз за завжди з цією роботою в четвертому левелі.

* * *

Копальня працювала на три зміни. Але людей не вистачало. Компанія платила підвищену плату, коли хтось згоджувався працювати дві зміни поспіль.

На двозмінну роботу мало хто згоджувався з австралійських робітників.

— Не гарно, — кажуть вони з приводу подвійної шифти.

— Чи не хочете ви піти робити подвійну зміну. Джоне? — питаю бувало котрогось із знайомих робітників, коли бос оголошує набір, або просто пропонує,

— Ні, чорт побери, хай ти згинеш подвійна зміна, відповідали; звичайно, майнери на запитання.

Справді, добрі трейд-юніоністи не терпіли подвійних шифтів. Подвійна шифта угризалася в славетну австралійську говірку: „Eight hours a work day“ і щербила цей золотий припис.

— Нехай дістануть більше робітників, тоді не треба подвійної шифти.

* * *

Очевидячки, Австралія за цих часів переживала ту добу, коли капіталізм, розвиваючись могутніми темпами, ще потребував багато робітників і часто-густо не знаходив їх. Часто марно він шукав їх, дарма що ціни на робітні руки були високі.

— „Ринок праці тут раз-у-раз неповний. Закон попиту й подання втрачає тут свою силу. З одного боку, світ раз-у-раз викидає туди капітал, жадний до експлуатації, захоплений бажанням самопожертви, а з другого — регулярна репродукція найманих робітників, як найманих робітників, натрапляє на якнайнеприємніші й почасти непереможні перешкоди. А що вже до продукції зайвих найманих робітників пропорційно до акумуляції капіталу, то й поготів! Сьогодні він найманий робітник, завтра ж стає незалежний самостійний господар, селянин або ремісник. Він зникає з ринку праці, та проте не в робочий дім. Це беззастанне перетворення найманих робітників у незалежних продуцентів, що працюють не на капітал, а на самих себе і збагачують не пана капіталіста, а самих себе, із свого боку незвичайно шкідливо впливає на стан робітного ринку. Не тільки ступінь експлуатації найманого робітника лишається до непристойності низький, а й робітник, що до того разом із своєю залежністю від захопленого самовідданістю капіталіста, втрачає ще й почуття залежності від нього. Звідси всі ці прикrostі, що їх так гарно, так пророчисто і так зворушливо змальовує нам Е. Г. Вейкфілд“.

Так колись писав Карл Маркс про Сполучені Штати Америки¹. Але це стосується й сюди до Австралії.

¹ Карл Маркс, Капітал, том I, книга перша. ДВУ. 1927.

Безперечно, Австралія належить до колоній і нових країн, де капітал знаходить робітні сили з певними труднощами, де зиск капіталіста через це куди нижчий, ніж по інших країнах і частинах світу, де банківський процент на капітал теж низький.

Та однак капітал не тікає звідси, а навпаки, надлишок і продукується дуже помітно. Американці вкладають в Австралію мільйони доларів в скотарську та гірничу промисловість. Природні багатства допомагають капіталові швидко зростати, акумулюватися, і зиск, хоч і обмежений через дорожнечу праці, але зате певний і невпинний, і капітал обертається швидко завдяки великій кількості машин і досконало організованій роботі державного апарату коло обслуговування капіталістів.

Тим то на один мільярд фунтів стерлінгів державного боргу Австралії, половина цієї суми припадала капіталістам Англії й Сполученим Штатам Америки, а половина австралійським капіталістам.

Цей брак робітної сили є одна з причин, що унеможливорює капіталістові тут запровадити низьку заробітну плату.

* * *

У мідяних копальнях в Мавнт-Чалмерзі раз-у-раз висладало робітників. І постійно надсилали сюди еміграційного дому гурти новоприходьків емігрантів, — англійців, ірландців, німців і росіян.

Приїхав Іван Миколаєвич, що з ним я їхав до Австралії одним пароплавом; довгий, сухорлявий, якийсь військовий урядовець чи офіцер, чи капітан. Він емігрував з незаних мені причин, здається, через те, що покусив жінку якогось свого приятеля, а може вхопив державні гроші.

А жінка його була лагідна, наскрізь виплекана та випещена пані, з правильними рисами круглого обличчя. З нею був маленький хлопчик, але не його діти.

У Мавнт-Чалмерзі прийняли його на роботу, хоч він і мав слабу фізичну будову.

Його робота в копальні не була дуже успішна. Однак він тут таки тримався краще, ніж на кайлі та шахті на залізниці, звідки його звільнили через два

дні, коли переконалися, що він нікуди не надаєть через свою фізичну недолугість та й вік. Справді, він мав близько сорока п'яти років і ніколи досі не знав таке фізична праця.

Приїхало з ним іще кілька емігрантів, а частину з них навіть були мої знайомі з пароплава. Вони тепер побачивши, що я майнер, хоч і малокер, мене раді вітали і дивилися на мене з більшою повагою.

НА СМЕЛТЕРІ

— Григоре, хочете ви працювати на смелтері (мідь топильні)?— питає мене одного разу містер Мерфі.

Мені було цікаво попрацювати на смелтері, і я завдав собі багато клопотів з відповіддю.

— Так, я піду туди.

Таким чином несподівано я переходжу на роботу правда, тимчасову, на смелтер.

Другого дня, ранком, я подався вже не до стовпної шахти, щоб спускатися вниз, а нагору, туди, де курили димарі, звідки розстелявся по долині і містечку ідкий сірчаний дим.

Ідучи рівною і гарно проробленою стежкою я проходив попід підвісною залізницею, що механічним способом подавала мідяну руду з копальні, а вугілля з дробильні, а вугілля й кокс — із залізниці до високих печей і димарів смелтеру.

Смелтер стояв на високій горі, а сама мідь, витоплена з руди, виливалася під відкритим небом вниз у долині, досить глибоко; а коли вона оберталася в мідяні брили, її звідти забирали залізничні вагони і щодня відвозили до порту Рокгемпону, просто до океанських пароплавів.

Моя робота спочатку складалася з найпростішої функції. Там, де висипався, поданий із залізниці мідним сполученням, кокс — та розмаїта мішанина з інших порід згідно з потребою, — утворювалася з коксом лійка, чи, скажимо, вирва. На самому дні цієї лійки були пристосовання навантажувати вугілля породи до спеціальних траків, що ними й одвозили вугілля до доменної печі. Однак часто бувало так, що

мишанина шйак не хотйла своєчасно присуватися до вихйдного дна. Тодй треба було все це присувати за допомогою людськй працй, пригортаючи це аж до вихйдной вйдулини, де йй брали на траки. Отож у цю вйрву йй поставили мене пригортати кокс до вихйдного дна.

На смелтерй було скрйзь чисто. На майданй, де працювали тракери, були численнй покрученй лйнй рейок, що здебйльшого виходили вйд вйдулини йз тунелйв, де вантажили руду, породу йй кокс та проходили до домни йй тисячу ступнйв температури. Тут механйчним пристроюванням перекидали вантаж у вогневу-пашу мйдяно-опильного пекла.

Раз-у-раз неухильно посувалися траки, повнй породи йй коксу йй простували до вогневих пашйв. Позаду тракйв, напружуючи м'язи, вигинаючись, йй зручно накручуючи траки на зворотних кружалах, йшли, нагнувшись, тракери-робйтники, вкритй потом: блуза-сорочка йй аж бйльшй вйд солй на спинй, на головй ширококрисий товстого, м'якого фетру капелюх, що захищає йхнй потилицй вйд нещадного сонця, йй светинг-реги на шйй.

— Григор, так ваше йм'я?

— Так! Куди я маю ййти робити?

— Ходйм зй мною.

Я опинився нагорй. Внизу була глибока лййка. Потряний ланцюг пйдвйсних тракйв насипав вугйлля кокс, а окремо руду йй породу, спецйально перемйшуючи йх там. Робйтники довозили далй цй гатунки карчйв для домни, вибираючи йх звйдси йй приставляючи вантаж до пашйв у високих печах.

Я мав зййти нижче йй посувати лопатою шари коксу вниз, допомагаючи механйчному процесовй пересування коксу до виходу. Це була нудна, одноманйтна робота.

Помахом лопати загрйбаю легкй коксовй печерички пйдштовхую йх до низу; проходжу колом по схилу вйрви ввесь час, згрйбаючи чорний кокс йй рйвномйрно вимахуючи своєю зброєю-лопатою. Порох йй чорний копйть лйзе в очй йй нйс, але людина звична до всього, при звичаюється до цйх прикрих, але неминучих обставин у роботй.

Я знаю, що кожна фйзична робота має свої втйхи йй прикростй, йй прикростй майже завжди переважають.

У мене по тілі безліч ранок від ждіяної руди. Бс хоч як би ви не були досвідчені, але, працюючи часто голий до пояса, ви безнастанно ходом робітного процесу мусите торкатися гостро-кострубатих каминів зеленої руди, і тоді вона розтинає тіло, розривуючи білу шкіру, і залишає слід, витягаючи легеньку смужку крові. Через якийсь час з'являється невеличке нагноєння, яке потім засихає й минає.

Тепер ці уразки розриваються і туди набивається чорна, майже незрима, порохнява, і я сприймаю це з прикрістю, гадаючи, що чорні плямочки залишаться на тілі назавжди.

У цю вирву нещадне сонце заливає найдужчий вогонь своїх промінів. Від його вогню немає порятунку; тут немає найменшого подуву вітерця, що звичайно злагіднює гостру спеку. Від напруження і невпинного руху лопатою і дряпання коксових картоплин я розгарячуюсь до нестяму. Піт ллється з мене градом і в моїх черевиках стає мокро від поту, що спливає туди патьоками з ніг і тіла. Моя голова готова тріснути від напруги і приливу крові, що б'є немов молотами в скроні.

Мої ноги не можуть ніколи знайти твердого опору, і я безнастанно баланую та сповзаю і хитаюся в рухливій масі коксу.

Коли я втягнувся в роботу і коли мої м'язи почали вже призвичаюватися до незвичних рухів, я був уже майже на граничній межі повної знесили і виснаги.

Я ледве стою на ногах і з трудом держу в руках лопату. Ще кілька помахів руки і я, здається, впаду непритомний у купу вугілля. Але найгірше це те, що я не маю права спинитися, не маю права перепочити, і хоч поволі, але мушу рухатися, бо інакше... буду зараз звільнений. Метода робити тут скрізь одна — невпинність рухів, як у машині.

Рятівний гудок прозвучав у моїх вухах — як визволення, як заклик до радісної розваги. Я з полегкістю встромив своє знаряддя, в кокс і з'їхав до відтулини вирви.

Я виліз крізь диру-шют, у тунель, де стояли траки, що були тепер порожні, і подався до чогось наче ослону, що був наприкінці тунеля.

Там сиділо чоловіка із десять робітників, здебільшого тракерів. Вони були мокрі від поту, вкриті кіпотягою, порохом. На спинах у них були білі смуги засохлої солі, що утворилася від поту: Патьоки поту у багатьох зпливали з чола, з грудей і голих рук, засмажених, волохатих, порізаних в усіх напрямках у робітних процесах, худорлявих й виснажених.

Тут було зо два чоловіки росіян. Вони мовчки жували свій кріб, що відрізнявся від тутешнього австралійського тим, що складався з величезного кусня білого хліба, з солониною та маслом всередині, закладеним без особливої методи витонченості і пильного приготування, як це бувало з крібом робітників, що їм готували харч вдома або в готелю.

Так беруть кріб з собою люди, що живуть у наметах, що не мають багато часу готувати за приписами готелю тоненькі кусники хліба, а насніх, поханцем ріжуть хлібину і, додавши туди чого треба, вважають кріб ротовим.

Росіяни попивали чай просто з білікена і їли хліб водночас із чаєм. Австралійські робітники, навпаки, їдять сухе, а потім п'ють чай. Поза тим, зовнішнім виглядом ці росіяни були такі самі, як і австралійські робітники.

Ті самі капелюхи, сорочки; сині грубі штани, цвяховані черевики, і „світінг-рег“ за поясом або на шії; до пояса також причеплено годинники.

— Де ви працюєте?— питаю, почувши, що вони розмовляють російською мовою між собою.

— На жужелиці.

— Цікава робота?

— Ха-ха, цікава! Та хіба тут є цікава робота. Ото й працюємо поки зберемося трохи з грішми, а тоді гайда хоч до чорта в зуби, аби не тут.

— А як же інші живуть тут роками?

— Інші? Та вони вже звикли, мають домички тут; їм трудно зрватися, і працюють вони на кращих роботах, заробляють більше за нас.

— Але й вони частенько зриваються з місця, аж доки знову не притисне безробіття; тоді вони все ж таки сюди знову повертаються, — встряв у розмову другий росіянин з вусами і літня людина на вигляд.—

Я сам уже працюю тут рік і бачив навіть „бобиків“¹, що приїжджали назад робити.

— І що ж, приймають назад?

— А босу що? Йому аби робітник. А такий робітник тут уже все знає і тямить дуже добре працювати.

— А ви де? — питає мене.

— Перекидаю кокс до відтулини.

— А, ми знаємо цю роботу. На ній дають тільки вісім шилінгів. А вона не погана. Ви дишете чистим повітрям. А от ми так-просто задихаємося. Як понесе вітром на тебе з трака, де ще димить жужелиця, так і дух з тебе виходить геть. Ось, бачиш як у мене зуби почорніли: це від роботи, а власне від цього їдкого диму. Я саме на найудушливішій роботі.

— А скільки ви одержуєте?

— Один шилінг і чотири пенси на годину.

— Значить десять шилінгів і вісім пенсів денно. Це не погано.

— Отож через це я і тримаюся поки тут. Та незабаром гадаю податися геть, доки ще не схопив сухоти.

— Куди думаєте?

— На північ, на цукрову тростину.

— А що воно там, гарний заробіток?

— Люди заробляють добре. Вистачить на ферму.

— Ого, куди гне! Ви що, сами з села?

— Давно колись був, але яке ж тут життя на цьому смелтері. То — людина сама собі пан. Живеш у лісі, у полі, працюєш на чистому повітрі і маєш свою хатину...

Коли я знову, відпочивши, забрався до своєї вугільної діри, то в мене з голови не виходила думка про отой заробіток понад сотню фунтів протягом одного сезону.

— За два сезони можу зібрати чималі гроші. Це мені закутило голову, чи правда це? та відповіді на це я не міг ні від кого дістати. Але було ясно, що за ці гроші я можу вибратися в Європу, до Росії на революційну роботу.

¹ Боб і бобік — так росіяни часто-густо називають австралійських робітників; це подібно як у нас вживають слово „Іван“. Боб походить від скороченого слова Robert. Друге слово, що править за типізоване власне ім'я „John“ Іван, або „Jack“.

— Як ся маєте? — питає мене раптом голос.

Перед мене стояв бос. Він гямушим поглядом оцінив роботу і подивився; поміркувавши щось, він пішов, кинувши два слова, що я зрозумів їх як знак підбадьорення.

— All right, Greg! — почув я його слова, коли він відходив.

* * *

Я власне надто не старався і не сподівався особливо на підбадьорення. Мені робота одразу не сподобалася, і я міг без найменшого жалю залишити її. Однак я не хотів огинатися і працював так собі: щоб не було і надто погано, але невпинно... Бо, нарешті, цей бос скаже про мою роботу другому босові, а це мені важно. Та боса й не обдуриш. Я знав уже їх багато і знав, чоґо вони вимагають і як з ними треба поводитися.

Взагалі, я скоро збагнув мудрість суспільних робітних взаємин і аксіому поведінки австралійців: робити так, щоб тебе бос не прогнав і так, щоб тебе робітники-товариші не назвали скебом.

Справді це специфічна рівновага: не наполягай надто на роботу, не старайся робити більше за австралійців, бо інакше тобі закинуть, що ти хочеш вислужитися перед босом, а тоді ти звичайно — скеб, страйколом, що ламає традиційні умови праці на користь боса і тим погіршує її для робітника.

Не гони норму виробітку вище, ніж заведено звичаєм і десятками років юнійних нормувань і фіксувань.

Я роблю за цим золотим правилом. Не спиняйся нерухомий, випроставши спину і опершись на лопатку, бо бос побачить тебе і скаже, що стояти не можна, або просто дасть тобі записку до офісу на предмет звільнення.

Ніколи не сідай, бо це перший привід до звільнення. А коли хочеш, щоб тебе звільнили, то сядь і ти негайно, того самого дня, одержиш від клерка¹ заліпнений конверт з грішми і запискою такого змісту:

¹ Слегк — конторник, службовець і урядовець.

— Нема більш роботи.

Не ходи надто часто пити воду, бо тоді бос скаже, що ти огичаєшся. І коли треба буде когось звільнити через скорочення роботи, то тебе звільнять першого.

Не пали часто цигарок. Але коли палиш, то маєш право спинитися на півхвилинки, опершись на лопатку, випростати спину, і розтерши в долоні гарну жменю тютюну, зробити сигаретку, а потім позволі запалити її восковим сірником, черкнувши ним об шорхавий бік залізної коробки, або об підшву ваших черевик.

Мусиш палити, коли хочеш мати нагоду відпочити, — такий припис виробили робітники.

* * *

Повільними, але невпинними рухами я знову гребу і зсовую кокс додрлу, і вгрузаю по коліна в масу легких коксових картоплин. Знову й знову заливає мені піт очі, порох вліпає в горлянку, патьоки поту повзуть із хребта по грубому полотні штанів аж у черевики, а рука невпинним рухом встромляє лопатку у коксову масу, і посуває до відтулини харч для смелтера.

Аж ось, нарешті, спасенний гудок сповістив мене про годину мого звільнення від цієї, мов каторжної, нестерпучо важкої, роботи у клятій дірі, де немає й найменшого руху повітря.

У СІРЧАНОМУ ДИМІ

Однак, яка легковажна натура людини. Здається кілька хвилин тому я готовий був би кинути цю роботу, щоб ніколи не повертатися до неї. Але ось гудок звільнив мене з роботи на цілих шіснадцять годин. І я знову вдоволений, радий, повний надій, хоч втомлений так, що ледве на ногах тримаюся.

Я вже йду додому, спускаюся з гори. Мені треба пройти з милю до моєї хатини, до мого пречудового маленького намету.

В одній руці порожній білікен, а друга рука вільно вимахує і я поспішаю додому. У моїх ногах уже немає втоми. Ноги звичні ходити, і вийшовши на тверду стежку, я рівною ходю чимчикую до містечка, до буцера, крамниці, а там і до намету.

* * *

Смелтер оддаєки пихкає сірим димом у небо.

Сонце хилиться до суходолу і наміряється впасти за шпиль західних гір, у розпечену вогневу пустелю Центральної Австралії.

У повітрі дається почути дзвінке співання тисячів комах. У мене немає ніякої підручної книжки про Австралію і я не знаю, що це за комахи, що уряджують такий концерт, який діє на вас наче симфонія, що лагідно втихомирює нерви і наближує вас до органічного життя всесвіту, викликає почуття злиття з природою,— так, що ви й самі готові теж співати пісню без слів.

Я скидаю свою робітну одіж, мокру від поту, і вішаю сушити на жердині під дашком намету, щоб ранішня роса не змочила, пильно вмиваюся з таза і надягаю чисту білизну.

* * *

Неподалеки від мене стояв намет робітника азстралійця, людини вельми інтелігентної, з імені Маклоклін.

Він заходив деколи поглянути, як живуть його російські сусіди — всіх із Росії називали вони „рошієн“, хоч я й казав, що в Росії є, приміром, українці, грузини, поляки тощо.

На мое здивовання, я відкрив, що про політику мені легше з ним розм'являти, ніж про що інше. Такі вирази як політика, капіталіст, соціалізм, парламентаризм, вибори та інші подібні,— я знав одразу, знав як вимовити ці слова, не чувши вимови ніколи досі.

Я був здивований, що Маклоклін таки був добре поінформований про соціалістичне вчення, про марксизм, про російський революційний рух, про проблему парламентаризму, найболючішу проблему в усіх західноєвропейських і буржуазно-демократичних країнах.

— Подивись сюди, Григоре, — казав він. — Я не знаю, чи обов'язково мусить бути революція в Німеччині або в Англії, але в нас вона непотрібна. Ми прийдемо до соціалізму мирним способом. Для чого нам революція, коли у нас пролетаріат має більшість, і коли робітники обирають собі свій уряд, і такий, який захочуть.

— Але ж капіталісти обдурюють робітників?

— Тоді вся проблема полягає в пропаганді. Чого обов'язково капіталіст має перемагати робітника обдурюванням? У нас школа єдина. Капіталісти теж не вчатьсЯ більше як робітники; середній типовий фармер або крамар — не більше знають за робітника. Всі ми маємо вісім років народної школи і кілька років ще вчимося у трейдз-скул¹, у вечірніх школах тощо.

— Але вищої і середньої освіти робітники не мають, а капіталісти здебільшого мають і те, і те.

— Не вважайте на це. Це не так важливо! Кожний робітник тямить, де його інтерес, в кожному разі наш робітник тямить. Так через що ж він не схоче повернути весь суспільний розвиток на соціалізм? Бо він не бачить іще, що це можливе, він не вірить у те, що це практично надається здійснити.

— Коли він схоче це здійснити, тоді він все одно не зможе добитися цього, бо сила, — військо, поліція — у руках ворога.

— Ні, коли нам треба побити поліцію, ми поб'ємо її. Таке було за славного страйку стригунів, за страйку морців і буде коли завгодно, якщо це буде потрібно. Але ж поліція тепер у нас слухається наказу нашого гом секретаря², а обрали того секретаря ми, робітники, і наша партія — Labour Party³.

— А що ж ваша партія робить тепер соціалістичного⁴?

— Вона почала організовувати державні підприємства, готелі, бере до себе залізниці, перейде й до удержавлення скотарства і організації „стейт-катль-стейшен“⁵.

¹ Trades-school — професійна промислова школа.

² Home Secretary — міністр внутрішніх справ штату. Федеральний міністр зветься інакше, а саме: Minister of Home and Territories.

³ Labour Party — лейбор парті, інакше Партія Праці, або робітнича партія, що з 1910 року вже здобула більшість у парламенті і має її з перервами у штаті Квінсленд та Новий Південний Вейлз: партія наскрізь реформістська, опортуністична і патріотична та імперіалістична.

⁴ Labour Party 1913 року мала більшість у Федеральному парламенті.

⁵ State cattle station — державні скотарські ферми, що про них мріє і ними обдурює робітників Партія Праці. Скотарство в Австралії — одна з найважливіших галузей, а скотарі тут — великі капіталісти.

Це типова розмова. Потім мені довелося раз-у-раз знову удаватися в такі балачки з багатьма австралійськими робітниками. І завжди, або майже завжди я виявляв, що дух опортунізму і реформізму переймає їх наскрізь.

І мені було важко дати їм зрозуміти неможливість добитися мирним способом перетворення капіталістичної країни в соціалістичну, коли капіталіст має в своїх руках все і панує над усім.

Маклоклін, посидівши з півгодини, йде до себе, або збирається до міста, де він розважається за зразком австралійського малого й старого, як про це вже згадано.

* * *

Деколи до нас приставала ціла група робітників австралійців; вони уважно слухали нашу дискусію і часто-густо сдавали й свої міркування до наших думок.

Згодом отакі наші збори оберталися в „дебейтінг клуб“ (debating club), як казали робітники, і тут я мав нагоду вправлятися в англійській мові, одночасно пропагуючи соціалізм, що одмінно від „лейборизму“ здійснюється через насильчий переворот...

Я віддаюся вивченню англійської мови, або читаю газети, пишу листи, читаю позичену з бібліотеки книжку Дюма — „Три мушкетери“ у французькому оригіналі.

Та найгарніша хвилина таки та, коли я засвічую свічку і залягаю в ліжку у наметі.

Саме ліжка — мов колиска. Раз-у-раз я прибиваю гвіздками мішки до рамки, тобто до жердин, але мішки все відтягуються вниз.

На столі на бляшанці тремтить жовте світло свічки. Відсвічення від гостроверхої білої стелі намету збільшує світло і читати гарно.

Оддалеки чути підземні подихи шахти і шум смелтеру.

Коли я відчуваю втому, то виходжу на свіже повітря: воно тепле і повне комах, що б'ються над входом до намету, щоб дістатися всередину до полум'я свічки, де вони й гинуть.

Шахта тремтить від ритмічного руху машинерії, що виномповує воду, нагнічує повітря, витягає людей і руду з надрів землі.

Смелтер пихкає вгорі понад будовами синюватим полум'ям і відсвідчує в долину червоним жаром і спалахує в небі мідними загравами.

Самотні гудки паротягів, надиво тоненькі й зовсім не подібні до каших, прорізають скиглінням повітря і чмихають парою.

Внизу в межигір'ї готель світить вогнями з бару і ідальні, із залі, звідки чути звуки піаніно, а навколо мене на схилі шпилья із засохлою рослинністю світяться намети з свічками всередині, мов велетенські лихтарі над шахтарським містом.

Ранішній поклик першого гудка застає мене вже в дорозі з білікеном і крібом у руці.

Знову ключем один за одним гурти робітників сунуть на шахту, на шпиль до смелтеру, де з високих димарів пихкає сивий дим.

Я вже кілька днів як перестав робити у клятій вирві з коксом. Туди поставили якогось дідка, а мене перевели... на важчу роботу.

Як виявилось у вирві робота була важка тільки за перших днів, а потім справді, коли я звик, вона вже не була така нудна й сутужна.

Бос тямить врахувати, хто яку силу має. Мене переведено на тракера, і я підганяю в тунель свіжий трак, приставляю його до шюта-жолоба з мішаною пропорційно рудою, вугіллям та різними породами і відкриваю підойму, випускаючи до вагона-трака мішанину, призначену для домни.

— Готово.— кажу сам собі, і повертаю підойму, щоб зачинити шют. Ухопившись за трак, штовхаю його до кружала, повертаю враз на кружалі, намагаю місце, де стикаються рейки, і коли бачу, що рейкові лінії зійшлися рівно, штовхаю трак і біжу за ним підтюпцем.

Підштовхую, напружуюсь, повертаю знову. І ось я підїхав аж до серії відтворів у печах, під напруженою повіткою з залізним дахом. Відкривається заслона механічним держалном-приладом і цілий трак перекидається і летить у вогневу пашу.

Поважним і певним кроком знову веду трак назад до тунелю з рудою, коксом, породою, домішкою інших складників, і знову підноситься підойма і сиплеться в васаг іжа для мідетопильної високої печі.

* * *

Через кілька днів мені наказано перейти знову на іншу роботу. Це була саме найгірша з усіх, що я бачив на смелтері. Я мав одвозити гарячу жужелицю і розпечені печериці із спеціальних печей.

Але годі пручатися. Ти не смієш сказати: „я не піду“, або „мені робота не до смаку“. Тут закон: або йди робити, або зараз таки одержиш квитка й гроші і ти будеш звільнений через „скорочення обсягу роботи“.

Величезний, з широким угорі коробом, трак,—мов чотирикутне блюдо, під'їжджає під повітку дивної башти, і наставляє свій розкритий рот до відтулики в стелі.

Звідти шкварчать розжарені шмаття породи, вугілля і жужелиці; звідти подихає гострий дим, що не встигає підноситися вгору за допомогою вітрогонів, через продухи, і лиже вас своїм синюватим полум'ям; звідти падають чорною суцільною масою застигли печериці металу, сірки і руди, падає прикра гаряча безладна каша просто в трак.

Мій майстер - тракер зручним рухом рукою, озброєний довгим залізним баром-ломом, перевертає шмаття породи і допомагає їм укладатися куди слід. Але трак повний, сморід від диму запинає очі.

Та він рукою в рукавичці бере за держакі - поручні, і края траку, і тягне його геть із-під повітки, із-під кам'яної будови, що перетравлює у своєму вогневому череві різні породи землі і викидає нам некорисну зайвину.

Я хапаюсь і собі за края залізного траку і помагаю, штовхати його до механічно-зачиненої пастки в другому кінці заводського майдану. Знову рівномірний рух рукою, напруження м'язів і трак перекидається в роззявлену чорну пастку бічного жолоба і летить униз у провалля.

Годину-крізь-годину, день-крізь-день ми вигинаємося навколо залізного траку, навантажуюмо гарячий ван-

таж жувелиці, оповитої ідким димом, закутої у сірчасту бодонку синюватого полум'я. Ми орудуємо залізним довгим баром, і рукою, захищеною в рукавичці, хапаємо за края розкригої пащєки траку і повертаємо та штовхаємо віз, женемо його до дверей, що відчиняються, розкриваючи гаряче провалля.

Нам ніколи, запитати, чи немає кращих способів вантажити цю масу спечених залізно - вугільно - мідяних шматтів.

Ми не знаємо, чи це не вбивство живих людей — тримати їх вісім годин у повітрі, де менше кисню, ніж сірчастих газів, де природна спека від сонця і температура довкола збільшується спекою від жару, що йде з печі.

Вбивство!

Але джерело цього вчинку, джерело вбивства е тільки в бажанні директорів здобути найбільше зисків для капіталіста, для компанії, що посідає цей смелтер.

Безпека робітників тут якнайгірша. Капіталіст має за примиренчою палатою — чи арбітрейшен - кортом¹, як тут кажуть, — умову із спілкою про зарплату; однак компанія вільна запроваджувати всілякі нові методи роботи всупереч безпеки, ламаючи закони охорони праці.

— На цій роботі ніхто не працює довго, — оповідає мій товариш, що робить тут, теж саратівський селянин. Я працюю вже півроку, але кажуть, що тут працював один робітник два роки. Він відійшов від цього пекла без зубів, що повипадали йому через діяння газів, та з хворобою легенів.

— Еге, нехай ти згориш, — кажу і я. — Невже ж немає змоги поставити тут інакше всю роботу? Це ж усе можна пересувати механічною силою, а проти газів треба якусь машкару чи що.

— Так от, піди ж ти поговори з ними!

¹ Arbitration Court — примірча чи пседнавча камера, складена з заступників уряду. Вона розв'язує конфлікти між робітниками і підприємцями. Їй приписували властивості усувати класову боротьбу й страйки, бо ухвали її були примусово - обов'язкові для капіталістів і робітників, але, звичайно, вона не усуває класову боротьбу, а тільки силкується її втихомирити на користь капіталістів і на шкоду робітників.

Всім годин такого робітного дня видається за вічність. Де-не-де трапляється вільна хвилина, коли згори перестає сипатися ця отруйна розпечена маса, і ми перепочинемо і кинемо погляд навколо. Але після цього ми ще гостріше відчуваємо палючу спеку надворі, і задуху, що йде з вогнених люків домни. І довколишні гори понуро дивляться на нас мертвим зором своїх засохлих дерев, серед сивої і рудовато-зеленої трави та червоного ґрунту й брунатного каміння.

Деколи мені моя робота видавалася за якийсь дивовижний сон: мені миготіла в моїй уяві сувора й холодна тайґа в мірадах блискучих діамантів крижаного морозу. Я бачив своїм зором холоду воду річки Кіренґи, як вона бурхливо зривається на порогах, зливаючись з Улькан-річкою,— що збігала з вічно-снігових Байкальських гір, я бачив і сінокоси у челдонів, полювання, виряджання дараби, вантажні роботи на Лені за ранішніх літніх годин, і столярні майстерні в пароплавні Громова.

Та ось раптом я знову бачу перед собою теперішню реальність: праця в копальні, життя в наметі, і всі картини незмірно важкої праці. Але одночасно ця важка праця й заманлива, і неминуча і вільна, бо вона серед пекла австралійської тропічної спеки подає мені надію розв'язати проблему з мого особястого і громадського революційного життя і діяльності.

І хоч важка була ця теперішня праця на смелтері, а мої спогади і думки все ж таки малювали мені недавнє минуле мов образи північної суворо-холодної ночі, мені ворожої, а сьогоднішнє з усіма скрутами і терпінням дзвеніло в моїй свідомості мов яскраво блискучий, вогнево-палючий золотий день, хоч і болючий, але й повний надій і перспектив.

Я мушу перейти крізь роботу в мідяній копальні на Мавнт-Чалмері і роботу на смердючому, отруйно-задушному смелтері, щоб могли згодом іти наміченим шляхом—їхати до Європи, до Галичини і знову до України.

Адже ж це—звичайний шлях багатьох і дуже багатьох революціонерів, що діяли ще за давніх часів народництва і за теперішніх часів масового робітничого та селянського руху.

. Але годі багато міркувати та занурюватися в спогади про недавнє минуле, що мов птах у чистому небі тінню майнуло проти сонця, і знову немає.

Ось мій „мейт“ заворушився і настовбурчився проти відтулини, що в стелі: звілти суне маса розжарена й гаряча і шкварчить, падаючи у васаг трака.

Мейт залізним баром допомагає покидькам вклатися шаром металевих печериць і перетопленої землі.

Я рвучко кидаюся на закутане димом видовище і смикаю своєю кочергою - баром всю темно-сіро-попелясту масу всередину.

Повний трак, мов вельми цінний вантаж, ми обережно і твердо штовхаємо, вхопивши за залізні роги васага руками в рукавичках і кругимо на кружалі та женемо його мозчки до гарячої відтулини.

Отак ми працюємо крізь години — крізь увесь день.

— Crib time, finish...¹ — раптом чути голос боса, одноманітний, байдужий і завжди однаковий.

І враз усі рухи припиняються майже на тому місці, де застукав людей цей голос. Однак ніколи не сміє робітник спинитися на півдорозі. Вагонетка мусить стати на своєму місці, відтулини мусять бути зачинені, струмент покладений на своє місце.

Кінцева поагода дрібних рухів, корисних виробному процесові, забирає не більше однієї хвилини, а потім усе знову застигає на місці.

Ключем повільним простую і я за іншими втомленими постатями: я іду їсти свій кріб у тінь, під повітку, де мовчки вищерили зуби, залишені запинала люків з породами з вугіллям, коксом і рудою-міддю. Тут на вагонетках, на приступках, на деревцях, що правили за основу будови, ми сідаємо гуртком, задоволені з цього комфорту серед нетрів робітного місця.

Ніколи ще під час перерви мені не доводилося їсти свій кріб або пити свій чай у культурній обстанові: для цього завжди ми спинялися на деревині, на пеньку, на вагонетці, і в повітці, в ніші в копальні і взагалі дебудь, де є можливість присісти у захісту від вітру і від спеки сонця і від дощової вогкості.

¹ Снідате, кінчайте...

О, яку вітиху відчуваєш, коли прозвучить цей приємний і радісний звук: фінш, або крібтайм¹. Одразу перед твоїм зором майне картина відпочинку або приємно радісної хвилини вмивання, одягання, переходу стежками додому, закупка харчів у крамаря, готування вечері, що видається за розвагу, і солодко чекаєш на хвилину, коли, повечерявши, сідаєш на ліжку з почуттям волі робити, що хочеш, і свідомістю ніби свободи робити і жити, як хочеш, і мати змогу піти до міста, і почути оповіда ня про життя людей у щоденних подробицях буденщини, з уст живих людей.

Та хоч і радо чуєш цей вигук голосу боса під час перерви снідати, але ще радісній почути цей заклик „finish“ про закінчення денної роботи, як заклик йти додому.

— Райдов! Finish, knock down — чуємо ми віддалеки голос боса... і машина десь інакше загудить своїм беззвучним сюрчанням серед порожніх гір із сухим відгуком луни...

І робітники ключем спускаються з шпиль із смелтера та йдуть додому...

Сонце хилиться на захід до центральних пустель Австралії.

БУДНІ В КОПАЛЬНІ

Через кілька тижнів бос сказав мені знову йти до шахти.

Я знову працюю в товаристві Джоні за малокера.

Аж тепер я зрозумів, що ця робота мені вже більше припадає до смаку, ніж працювати на смелтері або подавати траки з рудою з четвертого левелу, чи витягати руду із заглиблення, чи вивозити ґрунт після проходження нової галереї, де кілька разів, як мені здавалося, великі печериці глини загрожували власти із стелі і придушити мене.

Тепер, однак, я був дуже обережний у своєму необачному ставленні до „стелі“ над головою і стінок „шютів“ і галерей.

¹ Stop time — це час для сніданку чи відпочинку, бо крібтайм триває годину, а коли й півгодини, в середній шифті.

Коли, бувало, приходив до мене бос, то йому нічого не щастило знайти підозрілого біля мене, і на зводі наді мною, як того разу.

Я бо знав уже всі його способи пробувати породу. Він звичайно бере якийсь струмент і стукає з боків і згори. Коли натрапить на підозріле місце, то зараз таки відколює брили м'якої глини і тоді я маю готову вагонетку породу.

Працюючи в товаристві Джоні, я заприятелював з ним дуже добре. Він був мовчазний хлопець і дуже терпеливий. Тим то під час роботи я мав добру нагоду використовувати його для своїх вправ з англійської мови. Справді, я розмовляв уже з ним досить вільно про робітні справи, про виробничі процеси.

Однак я вражав його „глибоким“ знанням мови, бо говорив часто про речі, що виходять поза обрій його щоденних турбот.

Його цікавило саме те, що я знав слова „страйк“, „революшенери мувмент“, „сошелізм“, „парламентаризм“, „деп'юти“, „марксизм“, „політикал парти“¹.

— Йй-бо, він освічений хлопчина, — чую я деколи його відзив про мою персону серед великого гурту робітників під час відпочинку і сніданку.

Звичайно, я ніколи не давав йому приводу подумати, що я хочу вихати на його спині в роботі. Хоч мені було спершу лячно лізти в „люк-шюту“, однак я таки ліз і штрикав не згірше за нього, провокуючи за собою падіння уламків твердсі землі, каміння і всілякої породу.

Я напружував м'язи не менше за нього, коли нам доводилося перти під гору трак, і він бачив, що фізичної сили в мене більше, як у нього, і що я не шкодую її.

Я ніколи не закликав його „огинатися“, бо, нарешті, він був старший робітник, давніше працює і знає коли і як треба відпочити.

— Григоре, сідай! — каже він, показуючи мені на камінну брилу поруч.

Попереду зяяла чорна паща галереї. Бічні штольні і шюти десь далеко, і коли б до нас надходив бос, то

¹ Strike — страйк; revolutionary movement — революційний рух; socialism — соціалізм; parliamentarism — парламентаризм; political party — політична партія.

ми могли б його кожної хвилини почути. Отак відпочивати, проте, справа все ж таки досить небезпечна. Вистачить, щоб бос побачив це хоч раз, і тоді він зможе послати вам заліплена куверту з листом і грошима, а лист із таким текстом:

„Через скорочення, ви звільняєтеся з роботи“.

Одного разу я був навіть улігся на м'який малок і заснув.

Коли чую, мене будить мій приятель — „мейт“, кидаючи на мене каміннячка і землю.

Я скочив як ошпарений. Через хвилину я виразно почув шарудіння ґрунту під ногами і скоро з темряви галереї з'явилося світло від свічки. Бос ішов до нас повільним кроком.

Підійшовши до нас, він оглянув місце, заспане малок, зміряв на око і, як видно, залишився задоволений.

Жодного разу не почув я від боса якогось дорікання або спонування. Але ніколи ще не бувало, щоб він, проходячи повз, не поглянув на виконану роботу.

— Чи він вірить нашій роботі, чи вірить своєму оку? — питаю я Джоні.

— Ні, він ніколи не вірить, але бачить!

Виходить, отже, що він завжди виміряє, скільки зроблено. Він знає норму і поденний робітник за його підрахунками повинен виробити не менше за звичайну норму.

Треба сказати, що мені ніколи не доводилося пробути на роботі цілий день так, щоб бос нас не одвідував. Здебільшого він буває навіть двічі й тричі на день по всіх робітних місцях. Деколи він буває один раз на день, але він усе знає в своїй ділянці.

З бігом часу я проник у багато таємниць Чалмерзької копальні. Що більше я працював і обізнавався з роботою, то ширший ставав мій підземний світ і то дужче дивувався я цікавим картинам і складній роботі, що її виконала людина під землею.

Вся гора була порита тунелями, галереями, нішами, стовбурами шахти, сторчовими шахтами, переходами, шютами і шурфами та всілякими підземними приладженнями.

Головними галереями бігали траки з мідяною рудою, перекидаючись біля сторчових шахт у велетенські

цебри, що тягнули із надрів землі незмінним плінним потоком нагору сіро-зеленуватий „каперз ор“¹.

Тисячі свічок миготіли по всіх закапелках і найдальших завулках підземної мережі нор і довжелезних покручених переходів. Люди, озброєні рискалем, лопатою, перфорейторами і ломом снували темними вузькими ходами, вгризалися в кам'яні надри землі, закладали динаміт у просвердлені діри відтулини, висаджували скелі твердої, мов лавина, породи, сипали з поверхні землі, аж з гори страшелезні тисячі й мільйони тонн землі, піску і каміння, щоб засипати вироблені місця, спускали шахтою дерево, тягли його до вибійних ніш, і клали риштування-цямри, засипаючи їх малоком.

З найнижчого четвертого поверху, з глибини півтисячі метрів геть угору, до найвищої точки нагорі, що є п'ятсот метрів і більше над рівнем моря, вистромилися шахти і свердловини; їх людська рука пробила в грудях мідяної гори; тими свердловинами ллється нагору руда; ними сходять вгору та спускаються вниз у клітях, у цебринах люди; туди везуть будівельний матеріал, пісок, каміння й жорстуву, і туди плине цілий потік мертвої й живої матерії природи.

Ціла гора пронизана свердловинами й дірами й кишить безнастанним суворим одважним життям.

У підземних норах трапляються й прикрі випадки, коли робітника придушить завалом породи, або вдаром важкої скелі, і тоді його виносять наповерх.

Родичі ховзюють в урочистій обстанові з участю попів, приятелів і друзів та виголошуючи лицемірні і гидкі попівські промови і набоженські слова. А сама адміністрація підприємства супроводить бідака до могили. Однак, ніхто не дбає як слід за організацію безпеки праці.

* * *

Капіталісти й акціонери ненажерно зазіхають на кожний витрачений на поліпшення становища робітників шилінг і викручуються, щоб не дати ані пенса на організацію охорони праці й безпеки.

¹ Copper — мідь, ore — руда.

Що вирвали робітники упертою боротьбою, кривавими жертвами, те зісталося і навколо того досі трейд-юнії танцюють та вихваляють своє героїчне минуле і в Австралії шляхи боротьби пролетарів устелені кривавими жертвами за піднесення на найвищий рівень свого класу.

Ті основні дотепершні здобутки австралійського пролетаря завдячують героїчному страйкові стригунів, що відбувся яких п'ятнадцять років тому, страйкові гірників у вугільних копальнях Н'юкаслю і морців у Сіднею і на березі всієї Південно-Східної Австралії.

Це ж ширери і страйкарі¹ у Квінзленді своєю упертістю записали героїчну сторінку в історію австралійського робітничого революційного руху.

В далекій пустелі-прерії, де на сотні кілометрів нема іншого житла, крім котеджів вівчарів чардашів, на вівчарських і скотарських станціях, зібралися тисячі стригунів овець.

Це було десять років тому. Стригунська юнія оголосила страйк за підвищення плати, і робота припинилася. Тисячі робітників стригунів перестали працювати. Коли надходили нові партії, до них посиляли варту і вони приставали до одважних страйкарів.

Власники вівчарі-магнати завзято чинили спротив і не здавали позицій, і ні кроку не хотіли поступитися назад, а надто перед вимогою брати на роботу тільки членів трейд-юнії.

Страйкарі організували табір, їх хотіли викинути з хазяйських бараків та вони не пустили прикажчиків і опанували бараки та вівчарські станції—фарми. Власники викликали поліцію, але страйкарі не відступають, і дві сили вдарили одна на одну.

Миттю виникає фортеця страйкарів проти озброєної сили поліції. Стригуни витягають свої мислівські рушниці, револьвери і утворюють свою маленьку революційну армію.

Однак поліція не сама. Вона приводить із собою гурти страйколомів. Мовляв, теж робітники. Та це—дві ворожі сили.

¹ Shearer — стригун овець, є могутня спілка стригунів. Стригун — спеціаліст, що може настригти до ста овець на день, і заробляє великі гроші за сезон.

Господарі, страйколоми і псліція — один табір, а страйкарі - стригуни — другий.

Страйкарі атакують банди поліцаїв і страйколомів і зчиняється завзята бійка, проллялася кров.

Серед безкрайої прерії з сухою травою, крізь яку видко брунатний ґрунт червонуватого суходолу, розляглися постріли вогнепальної зброї; дві армії зіткнулися в класовій війні. Це була типова австралійська індустріальна війна¹.

Уряд раз-у-раз надсилає поліційні сили, щоб розтрощити повсталих вівчарів - пролетарів далеких центральних пасовиськ - прерій.

Пролетаріат усього континенту збуджений, він настоює і став запекло-завзятий, він випростовує свою спину і стає дига проти ворога, і луною розлягається гасло: ворога подолати, перемогу для стригунів здобути.

Страйки солідарності і допомога плине мов нова хвиля на скелястий берег, і надає сили страйкарям.

Це того дня виникла ідея організації політичної робітничої партії. Робітники бо бачили, що суддя, парламент і держава — все в руках господарів.

Отак із таких страйків і повсталала робітничка партія, як окрема політична організація пролетаріату з політичними завданнями. Вона була угодова, ліберальна партія, але історично потрібна.

Тим то, ми мусимо пам'ятати, що їхні чималі завоювання були вирвані від копальняних магнатів упертою кривавою боротьбою всього пролетаріату, і не сміємо забувати й того, що це були частково ще й наслідки упертої кривавої боротьби робітників за півтора десятка років тому.

А ці арбітражі помогали не робітникам, а капіталістам. І коли б не було у пролетаріата революційного завзяття і кривавих боїв з панамі - капіталістами, то не було б і восьмигодинного дня і мінімуму заробітної плати.

* * *

Завал одного шюту стався при мені, коли я був у Мавнт Чалмерзі.

¹ Industrial war -- термін, уживаний в Австралії для означення класових сутичок з застосуванням зброї.

Це був шют, що ним іде малок.

Як він побудований? І звідки йде цей шют?

На одному із шпилів над копальнею безнастанно висаджують в повітря маси каміння із землі. Десятки робітників з кайлами та лопатами потім влізають у вирву і просувають сипучу землю до глибокої діри, що на дні вирви. З вирви падає глибока діра аж у шахту. Вона з боків зароблена дошками і цямриною і є подібна до глибокого, порожнього колодязя.

У той колодязь - шют і сиплеться зверху земля безнастанно і невпинно аж у саму майну.

А там пісок, глину, каміння й одно слово малок приймає ціла система другорядів ходів, колодязів і шютів: звідти малок падає до вагонеток і сиплеться далі до найближчого шюту і розсипається по вироблених порожніх від руди печерах, або знову падає далі в провалля і йде дірою аж до найнижчих поверхів, щоб і там виконати своє завдання.

Отак верховина гори поволі пересипається в свою основу, отак червона земля з самої верховини гори пересувається аж до самого низу у підгрунття, заступаючи сіро-зелену кам'яну мідяну руду, що плине наверх, що повзе повітря - підвісними дорогами у вагонетках і падає у вогневі печі, обертаючись там у мідяну лавину.

* * *

— Отож саме, коли двоє робітників поралися біля найвищого шюту, пересипаючи породу - малок до вагонетки, і сталося це вщастя, — оповідали нам свідки події. — Ми раптом почули, як щось далеко тріснуло, потім навколо нас здригнула земля і стіни, аж посилався порох.

— Та не встигли ми й схаменутися, як страшна сила загуркотіла у нас над головою і нам здалося десь тріснули цямрини. Нас обсіпало порохом, піском і вдарило повітрям.

— Дерево, каміння, порохнява, пісок, земля, все зрушило в сусідньому шюті, що йшов згори, і все це вдарило з оскаженою силою в дальший шют, погнало з собою його нижче, пробило бічну перехідну галерею, погнало в другий шют і понесло з собою все, що

трапилося, потрошвили і понівечивши на своєму шляху всі складні будівні дерев'яні мережива, що їх спорудили люди протягом десятків років.

— Внизу — завал розтрощив риштування, облямівку, цямрини і зруйнував усе приладження.

Так оповідали майнери за цю подію. Я сам під час цієї зміни не працював у майні.

Цей завал узяв з собою життя двох робітників-малокерів.

* * *

— Григоре, залишайся тут, а я піду геть, — каже мені мій мейт.

Мій Джоні пішов, залишивши мене самого у величезній залі, де робило нас двоє. А що залишилося лише кілька хвилин до finish'у, то я працював уже так-сяк, чекаючи на познаку від інших майнерів іти додому.

Та все ж таки, хоч це було й наприкінці, але роботу я не спиняв. Я працював, приймаючи малок, що сипався „ринвою“ згори, моя вагонетка ще геть не була повна. Навколо було майже темно. Моя свічка самотньо блимала в кутку. Майнери дерчали перфореєторами. Я сів за трак і відпочивав.

Раптом вони перестали робити. Мабуть закладають вибухову речовину. Та мені годі про це думати. Це ж буває щодня... Знову тиша...

Мені видалося, що стало наче дуже тихо. Коли я зиркнув у той куток, то мені впала в очі чорна тиша і непорушність у вибою. Я випростався і пішов по рейках, що подекуди висіли над ямами і хиталися від кожного кроку, бо кволо були причеплені до злежнів, а вибої не були ще цілком засипані малоком.

— Дивно, де ж вони? Та ж тут було дві групи робітників, а зараз немає жодного.

— Hallow, hallow!¹ — гукаю.

Мовчання.

Пішли всі геть.

Зненацька мою свідомість прорізує мов блискавка думка, що весь час десь ховалася поза свідомим полем:

¹ Гальов — оклик, що його вживають в Австралії завжди і скрізь, коли когось кличуть.

— Та ж гніт має бути запалений !

Прислухавшись, я відчув, що він мусить горіти. Я не бачив його, але ж я знав, що наприкінці роботи перфоратором запалюють гніт і висаджують скелі та ламають брили.

Зараз треба сподіватися вибуху... а я тут стою посередині вибою.

Мов ошпарений кинувся я, перекидаючись до шюту, залишивши свічку, вагонетку, свій білікен і сорочку біля шюту з малоком.

Мов вогнем мені ошпарило око блиском, може навіть уявним, від запаленого гноту. Мені вже здалося, що я відчуваю сморід запальної речовини.

Але вихідний шют не був такий простий. Я в темряві, без свічки, ледве намацав вихід і драбиною почав спускатися вниз.

Я хапаюся за поперечні залізні палички в драбині і намацаю точки оперття ногами. Я „збігаю“ вниз мабуть швидше, ніж найширшими мармуровими приступками по великих сходах палацу.

— Хоч би скоріш звернути в залом шюту, тоді б після вибуху каміння не сипалося на голову.

— Григорє! — раптом чую я знизу, і світло свічки блимнуло під ногами.

— Я тут, — кричу я ніби назверх спокійним голосом, а сам ще відчуваю холод від нервового струшення.

— Коли б хоч знати, чи давно вже вони пішли! — думав я подражнено. Справді бо, коли я піду слідом з ними, то все гаразд, а коли вони пішли давно, то може статися вибух, що мене тут пришиє.

— We never seen you over there. We were sure you have been away¹.

— It is all right², — спокійно зідхнув я, вже коли зійшов до останніх щаблів і почав при світлі намацувати ґрунт під ногами, виходячи у вузьку бічну галерею.

Та ледве ми відступили від шюту і ввійшли в галерею, як розляглися вибухи, що струснули звід над нашою головою.

¹ Вій невер сїнг ю овердер. Ві вьор шюар ю гев бїнг евей : — Ми ніколи не бачили там вас, Ми були певні, що ви пішли геть.

² Все гаразд — іт із оал райт.

Однак тепер я вже був спокійний і не думав за випадки та можливості. Бо ж у копальнях таких можливостей і пригод безліч: тим то раз пригода щасливо минулася, то й з думки її геть.

Останній майнер, залишаючи робітне місце, гадав, що ми вже пішли додому, бо бачив, як Джоні подався кудись наприкінці зміни. А що я сидів отам за траком, то він цього і не помітив, гадаючи, що там свічка просто догоряла.

КЛАСОВА МОРАЛЬ

Економічні класові інтереси робітників на майні втворювали серед робітництва окрему мораль, що геть заперечувала мораль господарів і власників копалень, як мораль рабів була суперечна моралі рабовласників.

Що правда, австралійський гірник навмисно не шкодив господареві на шахті і теорія саботажу, що її так завзято пропагували сіднейські індустріалісти з I.W.W., ніколи не викликала уваги серед гірників-майнерів, і взагалі в Австралії ніколи не мала великого успіху. Однак робітник свідомий, що багатство не його і не боявся чіпнути і пошкодити матеріальні інтереси власника, коли це було потрібне.

І коли класова боротьба доходила до найвищої точки і розпалювалося завзяття, тоді робітники хапалися всякої зброї, навіть і не дозволеної законом; вони не гребували й саботажем.

Однак, з другого боку, робітник в Австралії, і в копальнях зокрема, не дивився на працю в капіталістичному підприємстві, як на громадську повинність, як на обов'язок, що його треба виконувати з самовідданістю і користю для суспільства.

Це не для суспільства він працює, а для себе. „Роби так, щоб тебе бос не прогнав з роботи“ — ось золоте правило, що його засвоїв робітник до певної міри.

Та цьому приписові є гранична межа: „ніколи не роби так, щоб вискакувати поперед своїх товаришів і підганяти їх“.

І, нарешті, третя аксіома чи припис, подиктований класовою мораллю пролетаріату, є такий: „котрий старається понад міру і спонукає інших давати босові

роботи більше, ніж доконче потрібно, той тим самим вислугується перед босом і стає скеб“.

Скеб в Австралії значить страйколом, або щось близьке до цього. Українською мовою воно яскраво віддається, коли ми скажемо—паршивий, шолудивий, „хрунь“. Запродажна гидотна чоловічнина, підлабузник і наймит душею і тілом—ось що таке скеб.

Ворожнечу до капіталіста в дуже об'єктивних висловах відчуваємо ми скрізь у щоденній роботі і в побуті.

— Скажи, Паді, через що тут немає підпор, хоч стеля дуже висока і може завалитися?— питаю, бувало, я майнера з нашої групи.

— Бо клятгі капіталісти не хочуть видавати гроші, щоб охороняти наше життя.

— Чого ти не пранюєш швидше?— часто-густо питаю я навмисне одного з найближчих мейтів, стоячи поруч із своєю вагонеткою і бачачи, як він копірсається без кінця і краю і не гадає зробити найменшого і прискішеного руху, хоч, що правда, на погляд зовнішній, то він і не стоїть без діла.

— Не гаразд, чорт побери, робити надто багато на тих байстрюків капіталістів.

— Але ж чи не хотіли б ви постояти трохи?

— Це теж не добре, бо бос все знає.

Отже, не робити, а так стояти, теж не добре, бос бо знає, хто скільки зробив; але надто добре робити не треба, бо не гаразд надто старатися робити на „бісових капіталістів“.

Надто висока якість і соціально-класова доцільність цієї моралі погнобленого класу відчувається тоді, коли пролетареві доводиться робити на лопаті або на якихось одкритих роботах, де потрібно витрачувати багато фізичної сили.

Кожні зайво кинуті до вагона десять лопат роз'ярює сусіду робітника австралійця, бо він бачить себе змушеним приспішати і кидати разом з вами понад звичайну норму і вимучувати себе надмірною працею, і коли цього він не робитиме, тоді бос його звільнить найпершим під час скорочення, бо босові вигідніше мати дужчого робітника.

Яка проста арифметика і яка ясна класова правда: навіть у цих дрібних фактах щоденного працівничого

життя робітника ви не можете не бачити класову боротьбу, що точиться невинно і повсякденно.

Не тільки в боях з полісменами, не тільки на барикадах, а навіть щодня у копальні, у полі, у лісі, на фабриках і заводах точиться класова війна. Особливо ясно це вам стає тоді, коли ви самі щоразу на своїй шкурі відчуваєте цей мовчазний тиск господаря-капіталіста на робітника і бачите упертий спротив робітника визискувачеві.

Але й капіталісти — хитрі бестії. Вони не вимагають від профспілки, щоб робітник виснажувався і працював понад силу і робив швидко. Ні. Вони вимагають тільки, щоб він робив не в п и н н о, безперерійно, безперервно, вони бо знають, що невинність дає найбільшу видатність праці та еффієнсу (фішенсі—справність).

Я знав уже цю класову мораль, не лише теоретично, але так само й практично. І саме цю мораль насамперед я й намагався засвоїти, працюючи в копальні на першій своїй роботі в Австралії вже в цих нових для мене обставинах.

Про цю мораль так саме мене попереджували і Артем і Йордан, що чимало воювали проти хрунівської поведінки перших російських емігрантів-заробітчав, які подекуди заганьбили себе навіть одвертим страйколомством.

Тут і російська газета „Австралійське Ехо“, що її заснували за участю Тома (Артема), багацько попрацювала над цією справою. Її пропаганда загострила класову свідомість еміграції з Росії і робітників росіян, і українців, і поляків, що здебільшого потім увійшли до організації російських робітників.

* * *

Одного разу за годину до кінця зміни я із здивуванням побачив групу робітників, що простували до нас — до мене з Джоні, — саме коли ми вовтузилися біля своєї вагонетки у сухій галереї старої вже виробленої шахти верхнього левела. Пересипаючи малок до нижчого поверху, ми підвозили його з шюту, що падав просто з поверхні землі.

— Чи не бачили ви того Мерфи, Джоне?

— Він пішов, я гадаю, додому.

— Тоді ми можемо теж податися додому, бо тут нікого нема.

— Гаразд.

— Григорє, ходімо з нами!

Ми залишили трак, висипавши з нього малок до шюту, прихопили свої білікени й свічки й пристали до гурту. Я з цікавістю запитував себе, як це ми втечемо з шахти за годину раніше „фінішу“.

Іх було четверо майнерів, двоє років під сорок, один молодший і четвертий уже під шістдесят. Ну й нас двоє.

Мене чогось найбільше цікавив оцей найстарший серед нас. Він мав сиве волосся, з-американська підстрижене, густі вуса і голене підборіддя. Мене дивувала свіжість його обличчя, хоч вік я знав його певно.

— Тридцять років у майні. Працював у Н'ю-Каслі, у Мавнт-Моргані, у Вестерн-Овстралії в золотих копальнях, — сказав він. — Я старий „мілітант пролетарієн“ (militant-бойовий). На моїх очах відбувся кривавий страйк у Бровкен Гіллі...

Він говорив повільно, розмірковано, певний, що своєчасно кінчить і не боячись, що хтось перепинить його.

Австралійський робітник, до речі, звичний розмовляти і витримано спокійно. Ніколи у гурті вони не говорять всі одразу, а тільки один після одного.

Проте, австралійський робітник утрачає спокій, запалюється і знаходить гостре і вороже слово проти боса, коли той допече, проти капіталіста, а надто під час конфлікту або страйку.

Наша ватага вирушила спершу вниз старою галереєю. Коли ми перейшли може з півмілі різними підземними ходами, вузькими вулицями, де я вже не бачив свіже накопичених запасів руди, і дісталися до перехрестів галерейних ходів, широких і просторих, ми спинилися і постояли трохи: товариші дискутували, куди краще йти.

В одному місці, на перехресті, я побачив другу групу робітників, що вийшли звідкілясь із нижчого поверху і поїдали на деревинах у цім просторім „приміщені“ із скелястими зводами.

Цікаво, що саме в цьому місці було якесь дивне заглиблення, що виходило знизу і пішло вгору, і отже ми власне мали тут аж шість галерей, що всі збігалися майже в одному місці,

Ми привіталися, за звичаєм, з цією партією. Австралійці завжди вітаються.

* * *

Справді, нема випадку, щоб австралійський робітник не привітався з кимсь, зустрічаючись навіть коли б це була людина, з якою він у сварці.

Це між іншим дивувало емігрантів, і мене також.

— От лицеміри, хоч вороги, а все таки вітаються!

— Справді, вони ж билися на боксі!

— І як вони в очі дивляться один одному!

Такі звичайно були наші коментарі. Однак звичай цей всім знаний, і наші робітники емігранти самі теж засвоюють його собі, як і багато інших звичаїв.

Як видно в цьому є потреба: не всі свої почуття треба витягати і шпурляти їх у вічі сусідові, життя бо й потреби суспільного співжиття вимагають гнучкості!

* * *

Ми звернули в якусь зовсім пустельну бічну шахту й пішли далі. Я згорав просто з нетерпіння довілатися, куди це ми вийдемо.

Я не питав їх, бо вважав за зайве питати. Поперше, вони не любили часто відповідати на всякі дрібниці. Аджеж і так відомо, що сам я все одно від них нікуди не піду, а йдучи з ними я через якусь півгодину й так побачу, куди вийдемо.

Під ногами було зовсім сухо, лише шаруділо каміння, і я весь час мушу уважати, щоб не спіткнутися об непевний злежень або камінюку.

В одному місці ми перейшли через розроблену у скелях печерю з нависливими зводами. Поздоровкавши кількох майнерів, що сиділи при світлі свічки, в заглибленні з машиною перфорейтором, ми пішли далі.

Коли дивлюсь, а вся партія спинилась. Старий показав у чорну роззявлену безодню і поліз просто до

провалля. Вгору і вниз у колодязі до стін причеплені драбини.

Я бачив, як він зачепився за щось рукою і повис над колодязем. Спершу я гадав, що це не глибока яма. Та я помилився.

Я підійшов останній до безодні і шпурнув камінець.

Він секунду не давав знати про своє падіння, потім зачепився за щось і пішов глибше.

Хоч я й був при звичаєний до переходів через провалля і понад шютами, проте мене прикро шпигонуло в серце, коли я вчепився в залізну шаблину рукою, повис над чорною ямою, що їй здавалося й дни немає.

Та мої товариші спокійно теребкалися вгору з своїми свічками і білікенами, тримаючи їх в одній руці, а другою держачись за шаблину. Переступаючи вище, майнери хапалися за шабель уже тією рукою, що тримала свічку й білікен.

Мене дратувала непевність рухів другої руки, що не могла так міцно вхопити шаблину.

Деколи згори падали краплі розтопленого віску на криси капелюха, та я умудрився таки позирнути вгору. Я бачив як мої товариші, мов гноми з чарівними вогнями, дерлися вгору чорним колодязем, по драбині із залізними, подекуди вогкими і зіржавілими шаблями, тримаючи в руках свічки і білікени.

Це була давня залишена вже шахта; мабуть це була запасна сторчова вихідна шахта,— шахта про всякий випадок. Я переконався в давності її ось як. Одного разу вхопившись рукою за шабель і не подивившись на нього, я почув, що він геться. Подивився, а він був з'ідений іржею і переломаний.

Мабуть це й була причина того, що попередній гірник вилаявся із смаком, назвавши щось „Дам іт“¹. Отже, декотрі шаблини переїла іржа.

Це змусило мене триматися дуже обережно і держатися ближче до стовбура драбини.

Деколи ми досягали площинки, де драбини поверталися в інший бік, і тоді я мав змогу поглянути на самий стовбур шахти.

¹ Дам іт—клятий, damn it.

Вона вся була закладена мов цямрина і добре упорядкована, дарма що стара. Через яких хвилин може з двадцять ми раптом повилазили кудись наверх.

Це була печера, з високою стелею. І одразу я розумів, що далі дряпатись нікуди, але куди ми вийшли, мені ще не було ясно.

Ватага вирушила ліворуч. Скоро я побачив слабеньке світло. Воно дедалі все більше і, нарешті, ми опинилися перед виходом із печери.

— Сідай, Григоре, — сказав сивий дід і сам сів на кам'яну брилу.

Вони всі посідали на кам'яних брилах перед виходом із печери і запалили люльки. Я теж присів, дивуючись, що буде далі і не знаючи ще, чого ми, власне, тут посідали.

Та ось старий поглянув на годинника.

— Двадцять хвилин на першу, бачу нам треба підждати трохи.

Ми сіли колом і чекали поки не стане пів на першу, коли ми мали закінчити роботу. Через якийсь час ми вийшли з печери.

Просто у вічі нам ударив ясний сліпучий соняшний австралійський день.

Ми опинилися на самому вершку мідяної гори, трохи із східного боку її. Вихід із печери був зроблений мабуть штучно в зв'язку із закладанням самої цієї сторчової шахти, що правила за запасний вихід.

Я не міг надивуватися розмаїто досконалій і складній роботі людини, що пронизала цю гору в різних напрямках підземними ходами, довжиною на десятки кілометрів.

Коли ми зішли з гори і були вже в роздягальні, почала й шахта викидати гурби майнерів, які поважним кроком приходили до купелів і міняли там свою одіж та обмивалися під душем. Вони поспішали додому раді відпочити після важкого трудівного дня, повного небезпеки і виснажливої праці під землею.

НА ЗУСТРІЧ СОНЦЮ

Найважчий робітний день це — коли доводилося робити ту нічну зміну, що починалася о дванадцятій годині ночі і кінчалася о восьмій годині ранку.

Доводилося йти до шахти вночі, шкандибаючи через канавки і кружляючи стежкою по нашому шпилю.

Сяйва від лихтарів оддалеку присвічували нам шлях, і тільки вже поблизу біля самого смелтеру та шахти,— ми бачили ясно дорогу.

Поскидавши при світлі електричних лампочок наші буденні піджаки, штани та сорочки, ми вдягалися в майнерський одяг, пристосований для роботи в копальні.

Ми спускаємося сторчака просто в землю і там огортує нас звичайне підземне оточення: темно, вогко, повітряні продуви і де-не-де знову ж таки задуха і велика парка атмосфера, що витискує з вашого тіла одразу патьоки поту, що змушує вас знимати блузу і працювати голим.

Хоч ви й намагаєтеся весь час, готуючись до нічної шифти, належно висиплятися вдень, після роботи, але цього вам майже ніколи не щастить досягти як слід. Ще в готелях і боардінгах-гавзах ізцим щастить краще, бо там дуже пильнують тиші, і людина може спати коли завгодно.

У нашому гірському кемпі¹, де пишалися наші білі намети, на вершку гори, де крім австралійців, було й чимало росіян, все ж таки раз-у-раз зчинявся гармидер і пробуджував нас, дарма що ці російські робітники вже досить добре перейняли манеру від австралійських робітників розмовляти тихим спокійним тоном, бо вдень і малий шум спати заважає.

Все ж таки закорінена серед наших людей від дитинства звичка кричати замість розмовляти, давалася взнаки і вибухала з новою силою при найменшій нагоді.

Брак культурності також давався взнаки і тим, що декотрі просто перлися до вас у намет, не зважаючи на те, що ви спите після важкого нічного робітного дня. Деколи навіть вас розбудять для того, щоб позичити у вас сковороду або товщу, щоб пекти чи смажити м'ясо.

Ви можете собі уявити, яка лють вас охоплює під таку хвилину.

¹ Сатр — табір.

Цей розірваний сон сам намагається себе відшко-
жувати і надолужити втрачене під час роботи, бо хоч
під землею день і ніч однаково темні, проте звичка
спати за певних годин спонукає організм до спання
саме під час нічних змін. І ви раз-у-раз при найменшій
нагоді, ледве ставши на місці, щоб почекати вашого
товариша, часто - густо готові заснути біля вагонетки
у найневажнійшій поставі, навіть навстоячки. Одне
слово, нічна зміна важка і ніхто ніколи не вважає
її за нормальну, хоч кожному ясно, що в шахтах вона
завжди існуватиме через невідминність виробних процесів
у копальнях взагалі.

Та я надзвичайно зацікавлений і вражений деякими
особливостями її, а надто кожного разу, коли ми ви-
ходимо іншою сторчовою шахтою.

Я працюю в нічній зміні в завулках, далеко геть від
головного входу.

Наприкінці зміни до нас заходять вибійники з нашого
вибою, що ми його засипаємо малоком.

— Джоні, час кінчати, ходім додому.

— Right oh Pady!— каже звичайно мій мейт.

Ми приставляємо наші прилади до місця й виру-
шуємо додому. Ми це робимо систематично за остан-
ній час.

Нічні страждання позаду. Втому переборено. Шифту
виконано.

Малок навезено. І одним днем я посунувся наперед
до своєї мети.

Мій радісний настрій дзвенигь мені пісню в ушах.
Я раз - у - раз повторюю пісню англійських гірників собі
під ніс і крокую наперед за своїми товаришами.

Ось ми підійшли до сторчової шахти, і стали до
гурту, що чекає на чергу. Машина працює мов нама-
щена маслом. Кожного разу чотири робітники ставали
на платформу, притискувалися один до одного, щоб
не вистромити жодної частини свого тіла за „уявні
стілки“, бо клітка ця була звичайна рама, без ніяких
стінок,— і ми давали сигнал, і машина летіла вгору.

Ось ми з темряви вилтаємо вище і вище нагору.
І сайво мигнуло вгорі.

Коли ми вилетіли понад рівень землі, яскраве яхон-
тове світло вдарило нам у вічі.

Ми були на найвищому місці шпилья. Під нами була велика гора, вся порита шотами, норями, дірами, тунелями, галереями.

Пурпурно-багрові проміння сонця, що сходило, запалило гарячим жаром наші обличчя, груди, рамена.

Праворуч від нас, трохи нижче, курив смелтер, пихкаючи своїми димарями. Внизу ліворуч у долині працювали машини копальні, серед різних будівель височив офіс і башти, і звідти повітряною дорогою підносилися до смелтеру підвішені траки з мідяною рудою, а із станції тяглися траки з вугіллям і коксом.

Просто проти нас розляглося невеличке місто з своїми готельми боардінг-гавзми, методистською каплицею й католицькою церквіркою, котеджами, школою і магазинами, крамницями. Ліворуч, по той б-к долини з копальняними будовами, — височив наш шпиль із білими наметами, зелено червонуватими й засохлими деревами та сиво-рудявою травою.

Хвиля ніколи незабутніх почувань наповнює мою свідомість. І з гострою радістю я ковтаю хвилини життя.

Робітний день закінчений. Я вільний дихнути дозвіллям цілого дня і впиватися насолодою від оцих яскраво-пурпурних промінів сонця, що били розжареною яхонтовою лавиною нам у вічі.

Схід сонця саме під цю хвилину, коли ми вискочили з глибокої темної копальні, вразив усіх нас, мов яскрава мить визволення з обіймів чорної пащі в'язниці.

Я стояв непорушний, зачарований і мовчки дивився на червоне сонце, що висіло над східними шпильями східно-гірського пасма, що заступало Тихий океан.

— Григоре, сонце прекрасне, чи не так? — почув я слова від Джоні.

— Як гарно жити на світі! — сказав я сам собі.

Я подався слідом за товаришами до купальні.

Я потім піду додому до намету, і робитиму там що хочу, і буду цілий день вільний.

Сьогодні субота, завтра день відпочинку.

* * *

Неділя — день відпочинку після важкої тижневої роботи під землею: через це ці дні такі чудові!

Вже в суботу починається свято. Роботу ми завжди кінчаємо по суботах на чотири години раніш, як у звичайні дні. Ми йдемо до свого намету з почуттям передхоплення неминучо - гарних хвилин дозвілля. Завтра весь день вільний, і я можу робити що хочу.

Повільно йду я нагору стежкою свого намету. Перше, що треба зробити — це попоїсти.

Пообідавши, я беру „Australian Worker“¹, лягаю на своє ліжко з мішків, напнутих на дерев'яну раму, і уважно вглядаюся в карикатуру на міністрів Кагіла, на Денгама, що оздоблюють першу титульну сторінку, і читаю напис.

Я прочитую підписи і написи під малюнками і над статтями і з задоволенням помічаю, що я розумію майже все. Котре слово не ясне, лізу до словника і тут таки записую його на папірець, де я нотую всяке нове слово з його російським значінням.

— Ходімо вже прати, — чую голос за наметом.

Еге. Треба йти прати. Купаюся я щодня. Митися вдома майже не потребую, але білизну прати треба.

Гарно жити у теплій країні. Вам ніяк не доводиться тут турбуватися за прання великої кількості білизни. Тут люди не знають, що таке кальсони, пальто і плащ.

ДЕНЬ ВІДПОЧИНКУ

Вечоріє. Я скінчив лекцію з англійської мови. Повітря тепле, сонячні проміння ледве торкаються нашого шпилья, і наші тенти рожеві від його прощального дотику.

Поблизу наметів біля багаттів сидять майнери, декотрі одягнені в білі сорочки, але більшість у сірих робітних безрукавних сорочках.

Зважаючи на зменшення спеки, всі сидять без капелюхів. Москітів не чути, може через те, що тут тепер надто дається почути сірчаний запах, а може ще не наспіла їхня година.

Від багаттів іде димок, і в тихому повітрі видно стовпи від курува, що тане вгорі. Голі дерева вистро-

¹ „Australian Worker“ — „Австралійський робітник“, великий щотижневий часопис Загальної Робітничої Спілки Австралії.

мили свої галуззя, а їхні сухорляві руки повисли проти неба.

Знову високо мигне червонувато-зеленавий блиск над смелтером і одразу перетворюється в рудувато-мідяну заграву, і відсвіт від заграви падає на наші примітивні, хоч і не цілком позбавлені комфорту і затишку, домички-тенти.

Коли я дивлюся в розжарене проти смелтерзу небо, мені чогось пригадується роман Герберта Велза „Боротьба світів“. Все ж таки й людина мало в чому одстала від марсіян у застосуванні свого знання до природи та у використанні знання в боротьбі з природою... а також і для погноблення людини людиною.

Крізь почорніле повітря майнуло нам назустріч світло з готелю. Там лаштуються розпочати суботній social evening¹ — тязки-вечорниці. В одній із каплиць дзенькнув дзвоник і крізь відчинені двері аж сюди чуто спів біблійських молитов.

З найближчого котеджу, що вниз, полилися гromи пристрасних уривків музики і могутні гами різнобарвними сріблястими чарівними звуками впали на наше чуття.

Мені здавалося, що я зливаюся з природою в її одвічному хаотичному ритмі, і брязкіт зброї в кривавих класових бойовищах віддалилися від мене ген-ген далеко, за океан, у сибірські пустелі, в степи України...

— Добрий вечір, Григоре!

Маленького росту хлопчисько, з імені Нік, що працював на шахті вже з рік, підійшов до мене і присів напочіпки за австралійським звичаєм. Він сидів на одній возі, спершись на п'яту, а друга була вільніша — потім він підіймав другу і сідав на першу, і ця вмільсть отак сидіти, на моє здивування, давала відпочинок.

Я слухав, що скаже він далі.

— Чи довго ви думаєте ще робити отут малокером?

— Та ще пороблю. Поспішати нікуди. Нехай назбираю кілька десятків фунтів, а потім подамся кудись до іншого місця, як буде де краща робота. Тут я маю певну працю, вивчаю мову, виплачую борги, навіть послав два фунти до Дайрену, на сплату свого боргу. — зга-

¹ Social evening — вечірка, де танцюють і розважаються.

дав я про справді відіслані до Дайрену два фунти, позичені свого часу на квиток у політичного емігранта Смірнова.

— А я так гадаю кинути шахту і податися на кращу роботу.

— А де ж вона є та краща робота?

— Не тут, а далі. Я гадаю поїхати в Північний Квінсленд, попрацювати на цукровій тростині. Кажуть, що можна багато заробити за сезон із шости місяців—чистих сто двадцять фунтів стерлінгів.

— Тобто на місяць по двадцять фунтів? Тут ми однак можемо зібрати, коли жити тільки в тенті, тільки близько п'яти фунтів на місяць, а коли жити як слід, то нічого не збереш.

— То-то ж бо воно й є. Скільки не працюй, а тут ніколи не збереш і гроша. А жити тут усе життя в цій дірі я ніколи не збирався.

— Ви не збиралися, а я ще менше. Я взагалі ніколи не думав залишатися на все життя в Австралії. А коли починається сезон?

— Та от через кілька тижнів уже треба б і їхати. Через Рокгемптон пароплавом до Кейрнзу або Тавнзвілю. А там уже є багато фарм і цукрових млинів¹. Неподалеку від Кейрнзу самі цукрові фарми. Вище туди, до Куктовну, теж у Мосмані, скрізь—цукрові фарми. Одне слово працювати є де.

— Поміркую й може поїду,— сказав я ухильно.

Ранок у неділю, голидей², вихідний день. Я вільний аж до самого вечора.

Продерши очі, з приємністю вдивляюся в твердо напнуте рожеве полотно свого тенту. Це ж від сонця, що ось сходить.

Визирнувши зокола, я переконався, що вся околиця спить. Мене самого ще хилить заснути, хоч суглоби і м'язи вже не болять тепер, як це було спо-

¹ Sugar mill — цукроварня. Так звать англійці всяку виробню з застосуванням великих машин заводського типу, як цукроварня (цукровий млин), тартак — „пилний млин“ — Saw mill тощо.

² Holyday — свято. Неділя називається власне Sunday — сондей.

чатку, коли я вранці впрост не міг розігнути ніг від страшної втоми.

— Нехай я ще засну!

З неймовірною насолодою закручуюся в ковдру і залягаю, замруживши очі. Та крізь заплющені віки, я відчуваю, як червоніє, багряніє пурпурне рожеве сьайво на тенті. Проте, я дрімотно куняю і занурююсь в несвідоме.

Коли я справді прокинувся — ранок був у розпалі. Сонечко заливало багровими проміннями наш шпиль. З долини здіймалася вгору чегенька пара. Вона повільно плинула похилами гір, ховаючи в свої пишні обійми червонувату травицю і кривулясті деревини та кущі австралійського тропічного чагарника, прикліпаю та недоростків екваліптів і міртових дерев.

Умиваюся так, як тільки може робити людина, що мнеться з перекопанням, що це найбільша у світі розвага. Я з утіхою хлюпаю на себе кожную жменю водиці, і пречудове австралійське мило, що зветься „ді Сан“¹, лягало ароматно сосновим білясто-піневим шаром на обличчя.

— Все одне спшити нікуди! Можу сьогоднішній день вдихати, як закоханий вдихає пахощі квітки, одержаної від коханки.

У неділю я відчуваю своє зовсім нове і відмінне існування у світі.

У долині в готелю бар-шинок не відчиняють, бо за постановою уряду у свята всі готелі зачинені. П'яних у цей день ви не зустрінете, хіба дома вип'є хто.

Через це господар готелю ніколи не продасть ані келішка віскі, ані пляшки пива. Про суворе дотримання припису уряду дбає більше його конкурент, ніж полісмен.

Ніколи я ще не бачив, щоби в неділю хтось купив у готелю віскі. Як мені сказали, за це належить пеня до ста фунтів, а потім закриття готелю. Але господар має право подати у неділю до столу, без окремої за це плати, півпляшки пива гостям.

Ось шамани відчиняють свої каплиці і маленький дзвоник кличе до його отару вірних парафіян. Це

¹ Сан — сонце.

мабуть Ірландська католицька церква, а там — ген методисти чи баптисти.

Як усе ж таки запобіжно охоплено все життя робітника фіміамом попівщини, шаманізму і впливом буржуазної ідеології.

У неділю майнер відпочиває. І ось для нього упоряджене гарне приміщення у шаманській каплиці: рівні, чепурні лави з вигідними сидіннями.

Тиша і спокій під високими зводами, з таким-сяким естетично мальовничим оточенням. Музика награвляє величві мотиви, — отара слухає.

Обабіч, спереді робітник бачить чепурно одягнених жінок і дівчаток, хлопців. І піп, який він елегантно лагідний, гречний і культивований.

О, цей австралійський піп! Це справжній чаклун-шаман капіталізму.

Як він гарно навчений: він промовляє завжди дуже добре, поправною англійською мовою, він зачаровує слухачів самою музикою слів і повторенням безлічі різних етичних приписів про те, чого робити можна, а чого не можна.

Безумовно, все корисне і потрібне та відповідне до інтересів буржуазного класу подається і приймається як загально людська цінність.

Але коли буржуазія приймає це догматично, то робітник хоч і слухає уважно, а таки часто-густо гадає своє і австралійського робітника піп ніколи не зміг би переконати, що спілка зайва річ.

Та попи в Австралії не такі дурні, і вони ніколи не казатимуть, що юнія — зайва. Попи тут ставлять собі мету завоювати робітника, притягувати маси до себе і підкорити їх отак своєму впливові: нехай буде спілка, але в рамках капіталізму, з богом і страхом на серці. Попи теж за спілки і навіть... за страйки...

Та у Мавнт-Чалмерзі до церкви все ж мало хто ходить, хіба жінки. Все ж таки майнер досить сувора і атеїстична людина. Він вважає за найкраще посидіти біля котеджа, біля готелю, в ідальні, в ресторації, у парльорі (parlour—вітальня), або з віскою за столом.

Ми йдемо погуляти і заходимо, звичайно, до готелю. Ми одвідуємо кількох молодих російських робітників, що живуть у готелі.

Цікаво, що саме російська молодь здебільшого майже достеменно сприймає всі побутові властивості життя в Австралії і найлегше піддається спокусі жити в готелю. Тут легко і просто: без ніякої мороки, зв'язаної з життям у тентах, без куховарення, без турбот готувати собі кріб і... тут є дівчата.

Повільно й повагом гуртком ми йдемо добре втоптанною стежкою, через струмочок, на широку дорогу. Які ж вони широкі й міцно забруковані жорствою ці дороги в Австралії!

Сьогодні бар пустельний на вигляд, двері міцно зачинені. Та ось парадні двері з другого боку, де є широкий ганок. Ми входимо і бічним коридором проходимо до хлопця росіянина.

Еге! Та він не так, як ми. Він сидів саме у своїй кімнаті.

Він має окрему кімнату.

Він одягнений цілком як австралійський робітник, а може навіть як „джентельмен“¹, хоч в Австралії немає жодних джентельменів. На ньому була накрохмалена біла з чорними смужками сорочка, і комірець був на ньому теж твердий, хоч спека була за цієї пори року дуже велика.

Чисто поголений, ретельно пострижений, вже дещо худорлявий, засмаглий, він являв собою типовий зразок росіянина, що акліматизувався. В його мові раз-у-раз почується окремі англійські слова і вимова його теж наче трохи інакше звучить, — ніби злагіднене р, інтонація рівніша і спокійніша.

— Як ся маєш, Віценте!—звернулися ми до нього, коли увійшли цілим гуртом.

— Гаразд усе, тільки не говорить голосно.

Заввага на місці, бо ми в своїх тентах не дуже дбаємо за „гарний тон“, а тут він дуже уважає на австралійців мешканців готелю та їхні звичаї. О, дівчата змушують до всього.

— У тебе ніде й сісти!

— Та хоч на ліжкові, бо всього два крісла й маю.

¹ Gentleman — людина шляхетського походження, або як кажуть тепер — особа з гарними — з погляду моралі буржуазії, манерами; буржуазно вихована людина.

— Ти не збираєшся перебраться до кемпу?¹

— А чого мені там потрібно? Тут я маю завжди чисте ліжко, готову їжу, а там у тенті тільки й знаєш, що мотаєшся туди й сюди по харчі до стора (магазину) і назад.

— Ач як запанів: тут уже для тебе все Бетсі старається!

— А чого ж тут неодмінно „запанів“. Кожний може так само собі паном стати. Джеки² ось також тут живуть. Тільки сімейні та ті, що збирають гроші, і туляться на кемпі.

В цьому була правда. Одинаки та парубки звичайно живуть здебільшого в готелю та в боардінг-гавзі. Вони ще мають час пожити безтурботно, проживаючи весь свій заробіток на місці. Але сімейний робітник мусить посылати гроші ще й додому, де в нього здебільшого є двоє або й четверо „кідз“³, тобто діток, та жінка, що доглядає їх. Коли жити в готелю, то весь заробіток залишиться у господаря.

— А ти що? Тут думаєш вікувати? Не збираєшся на тростину на північ поїхати?

— А чого мені там їхати, коли я й тут не менше зароблятиму. Я перейшов уже до ганги (артілі) і тепер на день одержую багато.

~~—~~ Ти вже зовсім тут наче назавжди розташувався.

— Та ще не знаю, але поспішати нікуди.

— Та у Віцента є вже наречена! Ото біга конопата Бетсі.

— Та ну?— навмисно вирячили ми очі, ніби не знаючи, чи реготатися, чи похвалити його за одвагу біля фартушка молодій подавальниці.

— Пішли ви до біса, коли вподобаю, то й житиму тут і залишуся тут.

— Одне слово, ти справжній австралієць, і може навіть скоро поберешся та вибереш громадянські права. Це ж тобі нічого не коштує.

Віцент був справді один із тих, що скоро асимілюються. Він зовнішнім своїм виглядом був австра-

¹ Кемп—camp—це власно значить табір, місце, де були розташовані наші намети-тенти. Всяка тимчасова оселя зветься camp.

² Jacks — джеки, збірна назва для австралійських робітників.

³ Кідз, child—дитина, пестливе діти — kids.

дівець парубок: його манера голитися через день, ретельно стригти волосся, чисто її справно одягатися, міняти часто сорочку, після приходу з роботи виходити на обід у парадній одежі, завжди свіжий, вимитий — інтонація, гречність, спокійна вимова, стриманість у руках, — все це він пречудово засвоїв і, нарешті, мостився до Бетсі.

А ця, як часто - густо трапляється, зацікавилася чужинцем парубком, що приїхав з якоїсь далекої країни, що має всі властивості здорової міцної людини: високий на зріст, фізично дужий, на горілку стриманий — прикмета, що її вельми високо цінують австралійські жінки — і от у них роман, що про нього говорить і знає весь готель і увесь наш кемп...

Літні робітники раз-у-раз з цього приводу дружнім тоном жартують з Бетсі, м'яко та делікатно, і намагаючись викликати у неї веселий настрій та змушуючи її ніяковіти.

Але вона пурхає між столиків, мов голубка, у білому фартушку, у м'якому білому комірці, що облямував її довгеньку шию. На тлі чистого сніжно-білого вбрання її ластовиння на правильному обличчі виступало ще гостріше. Проте, Віцентові вони не заважали. Він гасає поглядом за нею, упадаючи і очима, і словами...

Балачка про Кейрнз мені ще раз нагадала, що я мушу таки від'їхати з Мавнт-Чалмерзу.

Я почав уже був втягуватися в роботу, я вже був найближчий кандидат на більший заробіток, а може навіть, зважаючи на моє відносно достатнє тут знання мови, міг би скоро вступити й до ганги і робити з перфорейтором у вибої.

Та робота на цукровій тростині принаджувала.

Будь-що-будь, але добре заробити це вже напіввиконане завдання, і я майже доскочую мети. Я пороблю ще два сезони, зароблю ще на дорогу — і прощай Австраліє!

Я беру квиток через Сідней, їду до Лондону, а там до Парижу і через Швейцарію до Відня і Львова, а потім із Львова через якийсь час я нелегально переїжджаю на Україну до підпольної революційної роботи серед українських робітників і серед селянства...

Та я надто замарив.

Я далеко полинув своїми думками.

Повернувшись надвечір додому до свого тенту, я поклав собі поїхати разом із тим хлопцем Ніком до Кейрнзу не пізніше як через два тижні.

Останні дні я вже жив Кейрнзом. Я відробляв уже з нетерпінням свої шифти. Але щодо вивчення англійської мови я не піддавався подорожньому настроєві, а уперто робив свої завдання. Я був невблаганий і сам себе не жалував.

* * *

Якось у мене сталася пригода з зубами.

Я постановив перед від'їздом з Мавнт-Чалмерзу покласти пломбу на зуб, що почав мені боліти. Це вже третій зуб під загрозою. Два бічних мені зруйнувала в'язниця. А тепер щось трапилося із коренем.

Я подався до дантиста, що жив неподалеку звідси, але не в самому Мавнт-Чалмерзі. Він обрав собі за тишну поетичну резиденцію в маленькому місті так, щоб працювати на всю околицю. Від нас до нього одна година їзди.

Я був уперше в австралійського дантиста.

Я мусив до нього їздити залізницею аж двічі. Його резиденція була на шпилі, у невеличкій вілі, що була очевидно його власність. Він мабуть через те не хотів жити в самому Мавнт-Чалмерзі, що тут надто курили сірчані гази, а там, де він жив, була гарна природа, пречудовий ліс, лугова, зелена долина і невелика річечка.

Але його хатинка на узгір'ї, навколо—садочок повний квітів і різних тропічних рослин; у садочку—стежки, усипані ринню.

Не погано йому тут жити,—подумав я.

Все у нього майже таке саме як і в нас. Дантист без піджака, у сорочці з засуканими рукавами, із шлейками поверх сорочки, як це ви бачите майже у всіх австралійців, лагідний, гречний. У хаті бамбукові меблі, а на вікнах складні з якогось дерева віконниці-занавіси, що захищають кімнату від сонця.

Містер Вілльямз запломбував мені так зуба, що він почав боліти, і через якийсь час я мусив знову при-

їздити до нього. Він мені поставив другу пломбу, викрутивши першу, однак це мені мало допомогло. Проклятий зуб, хоч і не дуже боляче, але допікав мені чимало і, нарешті, заболів у корені і виперся наверх та заважав мені їсти. І хоч деколи він знову входив у норму і я забував про нього, проте, згодом, я переконався, що він зіпсувався зовсім. І мене довелося таки піддати його коновальській операції.

Вирвавши згодом цей зуб, я вже ніколи більше не ходив в Австралії до дантиста. Мої зуби, що у в'язниці були почали всі від скорбуту хитатися, стали в Австралії такі міцні, що я потім уже не мав жодної потреби одвідувати дантистів.

ВІТРИЛА НА ПІВНІЧ

З нетерпінням дожидаю того дня, коли зможу взяти розплату і поїхати геть із Мавнт-Чалмерзу.

У мене вже назбиралися деякі гроші, кільканадцять фунтів стерлінгів. Я вже не маю боргів. Я віддав т. Йорданові його фунт, позичений у нього в Брізбейні. Я вже цілком озброєний усім потрібним для австралійського життя і маю подібний до австралійця вигляд, а найважливіше—я вже краще розмовляю англійською мовою. Одне слово, я можу вже вирушувати на Північ.

Коли я вийшов з майни останнього дня, я сказав босові, що залишаю роботу.

- Чого, куди ви їдете? — здивувався він.
- Іду до Кейрнзу.
- Еге, я бачу, ви їдете заробити гроші.
- Може й зароблю, — відповідаю.

Цікаво, що всі знають про це золоте Ельдорадо — Кейрнз і Північну Австралію. Кожний скаже вам, що туди їдуть заробити гроші. Лише одне питання не ясне: чого ж туди не їдуть усі ті, що їм відомо про надмірні зарібки в тому краю? Невже ж вони байдужі до великих заробітків?

Мабуть, там зарібки не такі вже великі, щоб туди кинулася вся людність; але таки певно будуть трохи більші, ніж тут, і досить високі для того, щоб притягнути туди потрібну кількість робітників, — ось який я зробив висновок і мабуть не помилився.

Коли я підійшов до віконця контори і сказав, що хочу одержати розрахунок, то молодий хлопчисько, років із шіснадцять, у білій сорочці з коричневою краваткою та білим комірцем, із засуканими рукавами і шлейками поверх сорочки, — запитав моє прізвище.

Кожного разу я мав труднощі з моім прізвищем і кінець-кінцем я мусив одразу написати його на папері, не чекаючи поки він це сам зробить, стежачи за моім „спелінгом“¹.

— I know, — сказав він, побачивши моє прізвище.

Як видно, бос уже переказав був йому, тобто він просто подав йому рапорт із позначеною кількістю годин, а клерк уже підрахував ці години і гроші за них. Бо він мені одразу подав куварту з грошима.

Ранком ми почали збиратися в дорогу.

Сонце вже зійшло, як ми, наперед поспідавши, розібрали наші намети, поскладали рівно їх у сувій, завернувши до них ще і декотре куховарне приладдя.

* * *

Я попрощався з сусідами, з саратівським дядьком, з Тютіним, з Маклокліном, отим австралійським робітником, що навідувався до мене і провадив зі мною розмови про соціалістичний рух та про австралійські трейд-юнії.

За півгодини до відходу поїзду ми вже навантажились своїми манатками і подалися до станції. Цього разу мені навіть важче було перти на собі свій багаж, бо, крім тенту, у мене назбиралося ще декотре кухенне приладдя.

Та коли прийшов поїзд, то ми були самі на станції. Наші сусіди — люди надто практичні і зайняті, щоб приходити проваджати нас. Ми тихенько і непомітно сіли в поїзд, що йшов з Мавнт-Моргану до Рокгемптону.

Коли поїзд зрушив з місця, я виглянув у віконце, в мене з'явилось бажання післати гарне прощальне

¹ Spelling — тобто „написання слова“ за літерами. Коли австралець не зрозумів якесь слово, то питає вас: How do you spell it! (як ви пишете це). Тоді ви повинні назвати всі літери, що з них складається це слово.

слово цьому маленькому промислового гірничому містечку.

У моїй голові майнули образи з глибокої копальні: і перші дні моєї роботи з Джої на малоку, випадок з траком, що видірвався на четвертому поверсі, завал шюту, мої переходи з робітниками в суботу верхню резервною шахтою з іржавілою драбиною, щоденні ранкові зустрічі сонця на найвищому верху шпилья, коли ми виходили сторчовою шахтою після нічної шифти, і щоденні купання під гарячими душами, і відпочинки у неділю та прогулянки до готелю, щоб урочисто пообідати з товаришами, що там жили та побувати в товаристві легкокрилих дівчаток, що подавали страву і танцювали в галі (залі).

Майже півроку провів я, працюючи в шахті і живучи в цьому, закиненому оддалеки від великих центрів, малому місті у межгір'ї, і тут обізнався я з щоденним життям австралійських робітників, упірнаю у їхній побут, в їхні культурно-ідеологічні інтереси і в глибокі пружини невидної й упертої боротьби за існування, що її провадить робітник щодня й щохвилини, заробляючи собі на кусник хліба і уперто борючись з хазяями за кожний шилінг.

Я ще відчуваю болі від уразок і поранень від руди, що вгризалася в шкіру, дряпала до крові тіло і вкривала мої м'язи познаками щоденної трудної, напруженої боротьби людини з природою. Еге! Це була вона боротьба, і тут, як і скрізь, хоч форма інша — це боротьба людини за здобуття влади над землею, де панує капіталіст-господар, що жене мільйони найманих рабів під землю, на поля, у море, у степ та пустелі. Це була праця крізь щоденну боротьбу класів, і я теж був тут один із мільйонів.

Ми лише випадково й оддалеки бачили господарів копалень, що радилися про копальневі справи і про добування міді.

Ми, наймані раби, проходили повз господаря, дивилися і чули випадкові слова. Але ми, що своєю кров'ю поливали зелену руду і під землею, своїм життям накладали в боротьбі за мідь на глибочині півкілометра, — ми зовсім не мали свого голосу в тих нарадах, ми не сміли навіть про це думати, бо ж це

Його та його акціонерів копальня; це ж їхня власність, це їхній масток, а наше діло — довбати кайлом, кидати руду лопатою, пронизувати каміння перфорейтором, висаджувати кам'яну гору динамітом і подавати розтроснену масу руди до вогнево розтоплених вирвів, у пащеки топільних печей, щоб добути червонуватий жовтавий метал-мідь, що так потрібний всьому людству...

Дарма що це ж ми парилися у вогких підземних шахтах, довбали нашими струментами кам'яні скелі вибоїв, обсипаючи себе порохом, гострим камінням, обливаючись потом і залізаючи по коліна у воду, як це бувало на нижчих левелцах копальні і раннячи до крові своє тіло, шматуючи шкіру гострими краями кременців...

Дарма що це якраз ми витягали залізні вози з гарячими покидьками, з диханням сірчаних газів; це ми стояли проти розтоплених печей, у пасмах їдкого диму, і нещадного вугільного пороху, що пронизує вас наскрізь, — серед гуркоту і гулу та гудіння безлічі моторів, парових машин, механізмів, рухливих траків, що снують по підвісній залізниці.

Як пречудово уміє буржуазна демократія заколисувати свідомість робітника, щоб тільки він сумирно проживав під прапором капіталізму. Для цього вона витворює безліч утіх і розваг, і вигадок, почавши від щоденного побутового обслуговування робітника та аж до періодичних бучних розваг.

І церківки, і каплички з приемними лавами і кріслами та органами, що награвують різні високої технічно-художньої якості музичні твори, і готелеві бари, і „культурне“ поводження з робітником, і поєднання його з манерами буржуазного суспільства, просякання в його побут цих буржуазних навичок, щоб згладити протилежності і гостроту боротьби класів,—все це служило єдиній меті: усунути класову боротьбу, примирити робітника з пануванням буржуазії, злагіднити батоги і ярма капіталістичної неволі.

Все разом, і готельєр, і піп, і бос, і власник копальні, і спілковий організатор, і суддя, і поліція — все намагається переконати робітника, що йому най-

краще жити в демократичній Австралії і що капіталізм такий, який є тут, може дати ідеальний суспільний лад, якщо до нього прикласти різні ліки та застосувати демократичні принципи. Все хоче переконати, що демократія легесенько і спокійнесенько погоджується і зростається з капіталістичним ладом, і фінансовим та монополістичним капіталом, мілітаризмом і імперіалізмом.

Я їхав під впливом оцих переживань, а в моєму мозку миготять слова, що я їх укладав, працюючи в копальні:

Зелене каміння мільйонами років
Дивиться в чорні провалля землі...
Й на жовті тіла, на покручені руки
Бійців - гірників у копальні.

У темряві блимають свічки, мов зорі,
Сяють на пучки, що вп'ялися в трак...
Напружно здригнулись цямриви підпори...
Гримє динамітним ударом.

Ми рвемо із надрів коштовні метали...
І магнатам будуємо храми
Ми нині — раби у ярмі капіталу,
А завтра спорудим комуни.

Я згадую за Росію, Україну й Сибір... і в'язницю й боротьбу.

Надто гоетро відчуваю я на собі важкий тягар суспільного ладу в Росії, щоб не повертати завжди до цієї думки.

Але яка відстань у часі відділює Росію від Австралії?.. Та революція все змінить і Росія наздожене й пережене Австралію через революцію...

— Ось, скоро й Рокемптон, — промовив мій приятель, і спутник, Нік, той самий, чорнявий малий парубок, міцний і моторний, що ми з ним вирядилися до Кейрнзу.

— Еге, ми залишили Мавнт-Чалмерз назавжди. Якось дивно: живеш у місті, працюєш, бачиш людей і знаходиш друзів і потім залишаєш це все назавжди!..

— Я вже сюди ніколи не приїду, — відповів він.

— І я теж.

Однак це все не заважає мені визнати ці копальні за добру школу для мого австралійського життя.

Тут мої м'язи привчилися працювати вже на досить важкій роботі. Я загартувався і тепер можу стати до іншої ще важчої роботи. Тут я чимало навчився практично англійської мови і тепер почуваю себе досить вільно і можу читати австралійські часописи, а найважливіше „Australian Worker“¹.

У Мавнт - Чалмерзі я також вступив членом до трейд-юнії, і я здобув засоби на дорогу, виплатив свої борги і навіть мав чималенький запас про всякий випадок.

Тепер я їхав окрилений новими надіями на заробітки в Північному Квінзленді і гадки не маючи про розчарування, що опанує мене там.

Рокгемптон це — перше велике місто на моєму шляху. А далі — я поїду пароплавом, Кораловим морем: ми заїжджатимемо до берегових міст, до Тавнзвілю, і, нарешті, дістанемо до Кейрлізу і цукрових плантацій.

Там я сподіваюся здобути собі засоби, що дадуть мені змогу зробити далекий виліт і з Австралії.

Так рожево малювалися мені мої найближчі перспективи. Я не передчував, як жорстоко життя розіб'є мої мрії.

* * *

Ми в Рокгемптоні.

Невеличке місто, має близько двадцять п'ять тисяч мешканців, розташоване над берегом Тихого океану, як раз на двадцять третій паралелі, отже саме на тропіку Козерогу.

Чи можна ж дивуватися тому, що клімат у Рокгемптоні, пройняв нас якоюсь паркою спекою. І на нас справді повіяло гарячим повітрям, насиченим випарами з океану й вологою, що здіймалася з поверхні морських вод.

А може причина цьому була ще й у тому, що це було таки справжнє місто, над берегом океану з широкими брукованими вулицями, гарними справжніми пішоходами і багатим, повним рослинних див ботаничним парком.

Я з насолодою блукаю вулицями цього міста і підшукую готель, де б нам спинитися. Я наче шукаю найкращий готель, хоч я вже достеменно знав, що всі

¹ Australian Worker — „Австраліян Воркер“, центральний орган Загальної Австралійської Робітничої Юнії, до якої належать також і гірники.

готелі однакові, ціни також майже однакові, може на один шилінг різниці на тиждень супроти другого. Але я шукаю... хоч мені тут треба тільки пережити кілька днів до приїзду пароплава з Брізбену.

Нарешті, ми розташувалися, й подалися оглядати місто.

Ми йдемо через самий центр міста, лишаємо East-Street, ідемо повз великого Strand Hotel і ратушу.

Ми йдемо далі до ботанічного парку; тут бачимо алею кокосових пальм, море зелених хасців, евкаліпти і могутні „залізни“ стовбури „торн—три“.

Ми оглядаємо острів пальм, штучно посаджений на підвищеній платформі, облімований камінням, і звідси ми залюбки поглянули на гірське пасмо, що тягнеться в північно-західному напрямку далеко на той бік великого моста, до Мавнт-Чалмерзу.

У Рокгемптоні також є фабрики виготови консервів з м'яса, що надходить сюди з численних різниць у місті, сюди бо женуть худобу з скотарських ферм і вбивають її на рокгемптонських різницях.

Та ми всього цього не бачили. Вже вечоріло. Ми скерували наші кроки до готелю із наміром повечеряти, а потім податися до кіна.

Кіно в Австралії — майже єдина розвага, що ви її знайдете повсюди, навіть у найменших завулках і містечках, як Мавнт-Чалмерз.

Одвідування його тут організовано досить оригінально — є тільки дві ціни: передні місця по шість пенсів, а задні по одному шилінгу.

Попереду сиділа сила хлопців і дівчат підлітків та кілька кольорових і метисів, а між ними також папуаси-австралійці з тих, що трохи цивілізовані. Це можна здогадатися, зважаючи на їхні голі ноги і їхній одяг, який складався з самих штанів і прозорих сітчатих сорочок.

Позаду товпилася краще одягнена молодь — дівчата та хлопці, а також літні робітники та жінки. Взагалі було досить тихо, і мене дивувало лишень, що австралійці так багато їдять шоколаду та цукерок.

Справді бо поміж рядів походив парубок з коробкою солодощів, і кавалери безнастанно купували, своїм дівчатам цілі паки лікерових цукерок та плитки шоколаду.

Щождо самої п'єси-фільми, то це була найменш цікава річ: американська картина з погонею по горах на авті, по кучугурах, з атакою на кавалерів, на дівчину мільонера, з утечею в Мексику, з нападом там якихось бандитів; далі — героїчний стрибок через берегові перешкоди і річку; за кавалером і дамою скакали кавалькади розбишак у ширококрисих капелюхах, з рушницями і з лассом у руках, щоб зашморгнути утікачів; та все надаремне—дочка мільонера врятована.

Усе кінчиться щасливо: і в багатому дому відбувається весілля, а дівчина віддає своє серце й руку одважному героєві.

Всі картини, що я бачив їх в Австралії, — американські і кінчаються звичайно щасливо. Мораль християнська завжди перемагає злодіїв, яких щоправда завжди карають ще й в'язницею або стратою, або природнішою карою.

Таким чином, власне, кіно тут має тверде призначення: творити мораль буржуазного суспільства, давати задоволення і підносити віру у непереможність буржуазної справедливості і неминучу загибель злочинної людини.

Увечорі після кіна, ми йдемо до рефрешментс-рум і п'ємо лімонад, що його тут таки молода жінка, яка господарювала в ідальні, зробила нам, видавивши цілу свіжу цитрину.

Скоро я переконався, що мої зарібки тануть у кишені, мов сніг на сонці. Життя тут впоряджене так, щоб увесь зарібок з'їдати. Як видно, ніякі позірно великі зарібки не змінюють соціальне становище робітника в суспільстві, якщо він не перестає бути пролетар у справжньому розумінні цього слова. Його зарібки скоро вивітрюються з його кишені і він знову стоїть перед питанням, де робити і що робити. Таке саме відчував і я, живучи кілька днів у Рокгемптоні, у мимовільній відпустці, щодня спостерігаючи, як зникали мої шилінги з моєї кишені.

Вони справді летіли у прірву з неймовірною швидкістю. За квиток до Кейрнзу я віддав щось близько двох фунтів, потім за готель, потім на прогулянки по місту, потім рефрешментс-рум, — і взагалі в цьому місті, хоч і не надто великому, є чимало всіляких

приемних розваг, крім віскі і пива, що я їх власне майже не вживав.

Та це не пошкодило мені і моему парубкові Нікові почувати себе як у день відпочинку.

Вечорами ми слухали з парльорної кімнати, призначеної до розваг гостям, прегарні звуки піаніна. І коли надходила година спати, ця музика, будши віддалена, десь за ідальнею-залею, долітала до мене як мрія, як лагідно тендітно-казкова мелодія, вигравана на арфі ніжними пучечками морського бриза, чи може прекрасної дівчини.

Я ніколи не можу забути цих несподіваних уривків з творів незнаних мені майстрів музик. Може це було так через те, що вона була поєднана з моїм подорожнім настроєм, з наступно-недалеким від'їздом моїм на Північ у край золотого Ельдорадо, із сподіванням зарібків і здійсненням моїх давніх бажань, а може вони залишилися в моїй пам'яті через те, що я вскочив раптом у море міського світла і веселощів, що заповнили мою свідомість у цьому місті після такої довгої перерви і важкої праці в темній копальні під землею, в Мавнт-Чалмерзі, де я майже не бачив властивих більшому місту розваг.

Все це разом створило в мені стан, що його можна було б хіба висловити найскладнішою гармонією ніжних звуків музики. І саме така музика щодня близько дев'ятої години вечора, незмінно, як промінь вечірнього сонця, линула до мене й бренила в моїй кімнаті, крізь сітку від москитів, при блимнанні свічки, коли вщухають всі денні шуми, і нічний спокій опановує великі просторі кімнати дерев'яного готелю.

І хоча після десятої години в готелі, як правило, повинна панувати найповніша тиша, я радів, що це правило порушено. Я кидав книжку і гасив свічку перше, ніж музика припинялася. Замруживши очі я слухав ці артистичні вигравання тонких жіночих пальців на шляхетному струменті, і звуки музики непомітно солодко заспокоювали мені нерви, загойдували мою свідомість і пускали мене легенько пливсти по хвилях дрімотливого дзеркала вод у безкраю далечінь, назустріч пурпурному обр'ю з червоно-рожевим ранком грядущого дня.

Я бачив цю красуню блондинку з блакитними очима й темними бровами та віями у парльорі щовечора і сам просиджував там якийсь час, — перше, ніж іти спати. Я довго не міг дізнатися, хто вона і чого грає, та потім мені один робітник сказав, що вона — молода дружина господаря готелю, і розважається сама та розважає одвідувачів готелю і бару, цим мабуть їх певною мірою принаджуючи, а може і практикуючи своє знання музики.

А коли вона, зігравши на піаніно, повертала свої красиві очі й обличчя до аудиторії, то я спрагло пив тихий блиск її блакитних очей, що мов шафір, сіяли крізь серпанковіві, і мимохіть злегка посміхався, відповідаючи на чарівну посмішку її рожевих уст. Гарну жінку обрав собі власник готелю!

Цей підприємець, цей здоровезний господар, віком десь понад тридцять років, з широченними плечима й чорними вусиками на червонопикому обличчі справді мав здоровий нюх щодо способу принаджувати гостей, і може навіть самий вибір жінки був опертий на цілком матеріальнім вирахуванні — щоб і жінка, хоч би й красою та своєю музикою, заробляла, або, принаймні, допомагала здобувати зиски.

Коли настав наш день від'їжджати на пароплаві, то мені було боляче кидати готель, і якась незнана туга вхопила мене за серце: ця музика і ці блакитні очі з чорними віями та чорними бровами, крізь які світилися вогники життя і сполохи бажаннів, перевертали мій спокій і зламали мою рівновагу, що з нею я приїхав до Рокгемптону.

Але годі...

Іхати треба, хоч би тут що!..

ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКИХ СЛІВ, ЩО ТРАПЛЯЮТЬСЯ В ЦЬЙ КНИЖЦІ

- All right (оал-райт) — все гаразд, добре.
Boarding house (боардінг гавз) — пансіон.
Bar (бар) — лом, шинквас, шинок.
Billcan (білкен) — мале відерце.
Cane (кейн) — тростина; (шугар кейн) — цукрова тростина.
Camp (кемп) — табір.
Clerk (кларк) — конторник, службозець.
Crib (кріб) — харч, приймання їжі; (кріб тайм) — час їжі.
Cage (кейдж) — кліть.
Hallow (гальов) — так вигукують, коли кого кличуть.
House (гавз) — дім.
Gang (ганг) — артіль, банда.
Labour Party (лейбор парті) — робітничча партія або Партія Праці.
Line (лайн) — лінія.
Lunch (ланч) — сніданок, час приймання їжі.
Level (левел) — рівень, поверх.
Mine (майн) — копальня.
Miner (майнер) — гірник, шахтар.
Mate (мейт) — товариш на роботі.
Mount (маунт) — гора.
Mill (міл) — млин, виробня, завод, фабрика.
Main (мейн) — головний; (мейн лайн) — головна лінія.
Office (офіс) — контора.
Perforator (перфорейтор) — свердло.
Refreshment (рефрешмент) — освіжитування.
Room (рум) — кімната, просторінь.
Railway line (рейлвей лайн) — залізничча лінія.
Station (стейшен) — станція.
School (скул) — школа; Trades school (трейдз скул) — професійна школа.
Smelter (сметер) — топильня.
State (стейт) — штат, держава.
Steak (стейк) — страва, спечене м'ясо.
Strike (страйк) — страйк, удар.
Shift (шіфт) — зміна, шіфта.
Sweating rag (свег, светінг пер) — п'яна сітка, сітчаста хустка витирає піт на роботі.
Shoot (шют) — вузький прохід в копальні, падіння.
Sugar (шугар) — цукор; (шугар кейн) — цукрова тростина).
Truck (трак) — вагонетка, Truckee (тракер) — вагоновод.
Trade (трейд) — промисловість, торгівля, фах.
Tent (тент) — намет, шатро.
Worker (воркер) — робітник.
Union (юніон) — спілка.
-

З М І С Т

	Стор.
Передмова	3
Брізбейн	13
Від'їзд на копальні	19
Мавнт - Чалмерз	23
Табір на шпілі	30
Я будую житло	37
Під землею	42
Перший день у копальні	49
Шахтарське місто	57
Гри роботі у майні	65
На смелтері	74
В сірчаному димі	80
Будні в копальні	89
Класова мораль	98
На зустріч сонцю	104
День відпочинку	108
Вітрила на Північ	117

Ціна 1 крб. 50 к.

33-4223

СМЕР ВИДАВНИЦТВА
Тео ПОЛІТКОРЖАН

Харків Пушкінська вул., № 63